

7922укр

**The Ukrainian Academy
of Sciences**

(A historical outline)

Part I
(1918—1930)

**Die Ukrainische Akademie
der Wissenschaften**

(Historische Skizze)

Teil I
(1918—1930)

**Institute for the Study
of the History and
Culture of the USSR**

**Institut zur Erfor-
schung der Geschichte
und Kultur der UdSSR**

**Institut d'études
de l'histoire et de la
culture de l'URSS**

7922укр

д-р Н. Полонська-Василенко

Українська Академія Наук

(Нарис історії)

Частина I
(1918—1930)

МЮНХЕН
1955

7922укр
2.2

7922 чкр

Проф. д-р Н. Полонська-Василенко

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
(нарис історії)

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ССРСР

Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS

Prof. Dr. N. Polonska-Vasilenko

**The Ukrainian
Academy of Sciences**

(A historical outline)

Part I
(1918–1930)

**Die Ukrainische
Akademie der Wissenschaften**

(Historische Skizze)

Teil I
(1918–1930)

MÜNCHEN

1955

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ССРСР

Institute for the Study of the History and Culture of the USSR

Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der UdSSR

Institut d'études de l'histoire et de la culture de l'URSS

ДОСЛІДИ І МАТЕРІЯЛИ

(серія 1, ч. 21)

Проф. д-р Н. Полонська-Василенко

**УКРАЇНСЬКА
АКАДЕМІЯ НАУК**

(НАРИС ІСТОРІЇ)

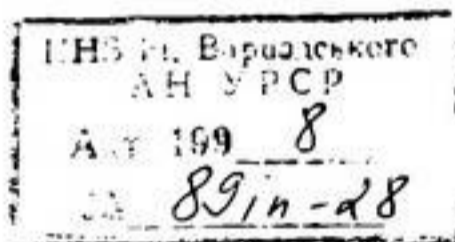
**Частина I
(1918–1930)**

МЮНХЕН

1955

Передрук матерілів дозволено лише з поданням джерела.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

Herausgeber und Verlag: Institut zur Erforschung der Geschichte und Kultur der
UdSSR, e. V. ,München 37, Schliessfach 5, Telephon 58127.
Verantwortlicher Redakteur: Prof. P. Kurinnyj, München 2. Augustenstr.46.
Druck: „Logos“. München 8, Rosenheimerstr. 46 a.

Printed in Germany.

Інститут для вивчення історії та культури ССРСР був створений в Мюнхені 8. липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає наукові журнали, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т. п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР, та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the History and Culture of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may take part in the activities of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearing-house for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

ПЕРЕДМОВА

Тема цієї праці відрізняється від звичайно прийнятих історій наукових закладів тим, що, в даному разі тема далеко відходить від суто наукової оцінки діяльності наукової установи — Академії Наук, її досягнень тощо, а набуває характеру політичного, бо наукова праця Академії була тісно зв'язана з політикою уряду і партії. Українська Академія Наук була носієм культурних і національних прагнень свого народу, а советська влада — була інтернаціональна й ворожа українській культурі; Українська Академія Наук хотіла бути Академією, а уряд і партія прагнули використати її для пропаганди марксизму-ленінізму.

В зв'язку з таким трактуванням теми, природним є поділ її на дві частини: перша — боротьба за незалежність наукової думки Академії Наук — в 1918—1930 роках, і друга — агонія Академії та повна перемога партії над нею в 1930—1941 роках. Ця праця, охоплює першу частину — 1918—1930 роки.

Праця побудована на джерелах двох категорій: поперше — на друкованих джерельних матеріялах — звітах відділів, переважно I. Історично-філологічного та III. Соціально-економічного відділів, крім одного 1928 року. Не зважаючи на всі заходи, не вдалося дістати звітів II — Фізико-математичного. Далі, багато матеріялу дали «Вісті ВУАН», за 1928, 1929 і 1930 роки. Подруге використано в праці особисті спогади автора, який стояв близько до ВУАН з 1921 року, спочатку як вчений секретар Інституту Археології, а з 1924 року як науковий співробітник I. відділу.

ПОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Серед величезних досягнень української культури першої половини ХХ століття одно з перших місць належить заснуванню Української Академії Наук, що здійснене було в 1918 році. Закон 14. листопаду 1918 року завершив довгий ряд намагань української інтелігенції мати власну Академію Наук, що веде свій початок з 1870-х років.

Першим кроком на шляху до створення Академії Наук були заходи українських вчених до відкриття у Києві наукового товариства під фірмою «Південно-західнього відділу російського Географічного Товариства», який було засновано в 1873 році. Товариство розвинуло інтенсивну науково-дослідчу працю, що охоплювала широко і всебічно дослідження минулого і сучасного України: її історії, мови, етнографії, економіки, письменства й мистецтва. В складі співробітників відділу були вчені: **В. Б. Антонович, М. П. Драгоманов, П. О. Житецький, Хв. К. Вовк, М. Зібер, П. Чубинський, О. О. Русов, М. В. Лисенко, К. Михальчук** та інші. З кола співробітників відділу вийшли такі епохальні видання, як Збірник українських історичних пісень, під редакцією В. Антоновича і М. Драгоманова (1874-75), етнографічна збірка М. Драгоманова, М. Лоначевського та І. Рудченка і монументальна, на 7 томів етнографічно-статистична праця П. Чубинського. 1876 року відділ було закрито і наукова діяльність цього українського осередку припинилася.

Проте не завмерла науково-дослідча праця українських вчених. Вона льокалізувалася в багатьох наукових товариствах, як наприклад: «Історичне товариство Нестора Літописця» у Києві, що було засноване р. 1873 і керівними членами якого були В. Б. Антонович, П. О. Житецький, І. В. Лучицький, О. М. Лазаревський, О. І. Левицький, О. Ф. Кістяковський та інші. 1892 року у Харкові було засноване Історично-Філологічне Товариство, головними діячами якого були О. Потебня, Д. І. Багалій, М. Ф. Сумцов, Д. П.

Примітка Редакції.

Большевицька література, з метою довести творчу роль комунізму в Україні, твердить, що Українська Академія Наук в Києві була створена большевиками, а науковий доробок її — є їх здобутком. Це може дезорієнтувати дослідників в їх використанні безпосередніх джерел правдивого українознавства. Цей нарис має на меті відновити правдиву перспективу розвитку науки в Україні на підставі автентичних документів.

Мілер та інші. Треба ще згадати старе «Товариство історії і древностей» в Одесі, яке в 1842 році об'єднувало дослідників археології й мистецтва південної України. З ним зв'язані імена А. О. Скальковського, О. О. Андрієвського, та інших. Засновувалися наукові осередки в різних містах України, як «Церковно-археологічне товариство» в Кам'янці Подільському, де працював Е. Січинський, «Товариство дослідників Волині» в Житомирі, «Товариство дослідників Кубані» в Єкатеринодарі, низка «вчених губернських архівних комісій» в Чернігові, Полтаві, Катеринославі, що об'єднували місцеві наукові сили й видавали як джерельні пам'ятки, так і дослідні своїх членів. Не можна забувати значного числа товариств дослідників природи, як «Товариство дослідників природи» в Харкові, «Товариство природознавців» у Києві, «Фізико-математичне товариство» у Києві, тощо. Здебільшого всі ці товариства мали свої видання. Але найбільше значення мав для кінця ХІХ ст. журнал «Киевская Старина», орган громадської організації «Стара Громада»; журнал був заснований в 1882 р. і виходив за постійною участю В. Б. Антоновича, О. Ф. Кістяковського, П. О. Житецького, О. І. Левицького, І. В. Лучицького, М. П. Дашкевича, Д. І. Багалія, В. С. Іконникова, І. Франка, В. П. Науменка, О. М. Лазаревського та інших вчених та письменників України.

Звичайно, всі ці товариства, як би вони не були численні, як би корисною й не була їхня діяльність, являли собою лише окремі ланки, з яких могла б створитися Академія Наук. За політичних умов, які переживала Наддніпрянська Україна в останній чверті ХІХ ст. не могло навіть з'явитися думки про заснування на її ґрунті Академії Наук, що могла б об'єднати розпорошені наукові сили й керувати їх працею. Тільки Галичина в кінці ХІХ ст. могла бути для цього дуже добрим ґрунтом. Засноване ще в 1873 році, «Товариство ім. Шевченка» у Львові, мало характер літературного товариства, і щойно в 1892 р. було перетворене на Наукове Товариство ім. Шевченка, за великою участю наддніпрянських вчених. Завданням нової установи було об'єднати всі українські наукові сили, як по цей так і по той бік Збруча, для вільної наукової праці рідною мовою¹.

Праця НТШ розгорнулася ще більше, коли на чолі його став професор Михайло Сергієвич Грушевський, учень В. Б. Антоновича, який перебрав катедру історії України на Львівському університеті з 1894 року. Від 1897 до 1913 року він залишався головою Товариства і за допомогою В. Гнатюка та І. Франка надав йому характер всеукраїнського наукового осередку. Наукове Товариство поділялося на секції: історично-філософічну, філологічну і математично-природничу, охоплюючи своєю діяльністю всі галузі знання. Товариство не лише об'єднало найкращі українські сили, але воно мало серед своїх членів багато чужинецьких учених. Воно видавало «Записки», «Збірники» всіх трьох секцій, «Хроніку», «Праці» комісій, «Українсько-Руський Архів», «Джерела Історії України-Руси» і низку інших ви-

---

¹ М. Грушевський. Всеукраїнська Академія Наук, Хроніка, Україна 1925 кн. 1-2, стор. 212.

дань. Таким чином, Наукове Товариство ім. Шевченка завоювало собі у всьому науковому світі становище неофіційної української академії наук².

Після революції 1905 р. умови українського культурно-національного життя змінилися на краще, і 1907 року в Києві, з ініціативи М. Грушевського, було засновано Українське Наукове Товариство. Воно поділялося на три секції: історичну, філологічну, математично-природничу. При секціях були помічні органи: комісії — етнографічна та мовознавча. Наукове Товариство об'єднало наукові українські сили не лише Києва, але до нього записувалися мешканці інших міст України і чужинці, як от акад. О. О. Шахматов, Ф. Корш, та інші³.

Наукове Товариство широко розгорнуло видавничу діяльність: з моменту заснування до 1915 року воно видало 15 томів «Записок», видавало часопис «Україну» з 1913 року, і низку «Збірників» окремих секцій («Збірники медичної секції УНТ» — 4 томи, «Збірник технічної секції УНТ», I кн. «Український етнограф. збірник»)⁴.

Припинивши на деякий час свою діяльність в часі війни, Українське Наукове Товариство поновило її в другій половині 1917 року. Бурхливе національне та політичне життя ставило перед молодією українською державою нові завдання. Розпочалася українізація шкіл різних ступенів і засновувались вищі освітні установи: Український Народний Університет, Українська Педагогічна Академія, Українська Академія Мистецтв⁵. Давні прагнення мати Українську Академію Наук набирали реального характеру. Вже в квітні 1917 року на засіданні Українського Наукового Товариства у Києві було поставлено питання про заложення у Києві Української Академії Наук⁶. На той час члени Товариства уявляли собі її як відповідне поширення діяльності Наукового Товариства. З цією метою було утворено спеціальну комісію Товариства, яка почала опрацьовувати пляни перетворення Товариства на Академію Наук⁷. Проте час минав і Академії Наук не було засновано. Лише після гетьманського перевороту 29. квітня 1918 року питання про заснування Української Академії Наук було реалізовано.

5. травня, коли Гетьман Української Держави Павло Скоропадський приймав від міністрів пляни праці й завдань міністерств, міністер Народної Освіти проф. М. П. Василенко подав плян роботи Міністерства, в якому було передбачено: 1) українізація школи; 2) заснування українських університетів; 3) заснування Української Академії Наук і 4) заснування

² М. Грушевський. Всеукраїнська Академія Наук, Україна, 1925, кн. 1-2, 213.

³ О. С. Грушевський, Українське Наукове Товариство в Києві та Історична Секція при Всеукраїнській Академії Наук, «Україна», 1924, т. IV, стор. 130.

⁴ Там же, стор. 181, 182.

⁵ Д. І. Дорошенко. Історія України т. I, 1917 р. Доба Центральної Ради. Ужгород, 1932, стор. 39, 400.

М. С. Грушевський, *op. cit.*, Україна, 1925, кн. 1-2, стор. 216.

⁶ Д. І. Дорошенко. Історія України т. II, Українська Гетьманська Держава 1918 року, Ужгород, 1930, стор. 361.

⁷ О. С. Грушевський, Українське Наукове Т-во, Україна, 1924, кн. IV, стор. 184.

Національної Бібліотеки. Гетьман затвердив цей плян і М. П. Василенко негайно приступив до його здійснення⁸.

В червні 1918 р. була утворена Комісія для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві. Головою її було призначено академіка Російської Академії Наук, вченого з світовим іменем, геолога В. І. Вернадського. На членів запрошено: проф. Д. І. Багалія, Х. К. Вовка, М. С. Грушевського, М. Т. Кащенко, Б. О. Кістяківського, Й. Й. Косоногова, А. Ю. Кримського, В. С. Іконникова, Г. Г. Павлуцького, О. В. Паладіна, (батька), В. М. Перетца, Е. В. Спекторського, О. Сперанського, С. П. Тимошенка, Е. К. Тимченка, М. І. Туган-Барановського, П. А. Тутковського, М. Ф. Сумцова, і С. Франкфурта. З них В. С. Іконников, В. О. Паладін та М. Ф. Сумцов не могли взяти участі в праці через хворобу, а М. С. Грушевський не дав відповіді на запрошення. Проф. Хв. К. Вовк помер в дорозі до Києва. НТШ у Львові не надіслало своїх представників до Комісії. З перелічених осіб професори Г. Г. Павлуцький, Е. В. Тимченко і П. А. Тутковський були представниками Українського Наукового Товариства у Києві. Секретарем комісії був В. Л. Модзалевський, помічником його В. К. Дем'янчук⁹.

Відкриваючи 9. липня 1918 р. перші збори Комісії, міністер освіти, М. П. Василенко виголосив промову, в якій підкреслив, що «утворення Української Академії Наук має велике національне значення, бо ще й досі є багато людей, які скептично й з насмішкою відносяться до українського руху та його відродження, не мають віри ні в життєві сили українського народу, ні в розвиток української мови й науки. Для тих, хто вірить в життєздатність українського народу, для кого відродження його є «свята святих», для тих утворення Академії Наук має величезну вагу, являється національною потребою і черговим завданням»¹⁰. В своїй промові голова Комісії В. І. Вернадський звертав увагу на ті величезні наукові й національні завдання, які стоять перед Українською Академією Наук: крім того, що вона повинна мати світове наукове значення, вона має в тяжкі часи, які переживає Україна, допомогти їй знайти вихід, піднести її творчі сили, збільшити вагу природних багатств, знайти нові сили природи.

Комісія працювала з 9. липня до 17. вересня 1918 року й склала законопроект про заснування Академії Наук; його було схвалено Радою Міністрів і затверджено Гетьманом. Для опрацювання Статуту Української Академії

---

⁸ Н. П. Микола Прокопович Василенко. Голос Державника, 1947, кн. 6, стор. 19, див. «До Ради Міністрів Української Держави од Міністра Народної Освіти та Мистецтва пояснююча записка до законопроекту про заснування Української Академії Наук в Києві», Київ, 1918, стор. 4 (цит. за Д. Дорошенком, Історія України, т. II стор. 361).

⁹ Д. І. Дорошенко. Іст. України, II, стор. 361. Другим секретарем Комісії був проф. Б. Л. Личков.

¹⁰ «Збірник праць Комісії», Київ 1919, стор. 3 (За Д. І. Дорошенком, Іст. України, II, 3, стор. 362).

Наук Комісія перевела велику працю вивчення та порівняння статутів існуючих Академій Наук¹¹.

«Статут Академії Наук так окреслив її завдання і характер діяльності:

1. Українська Академія Наук у Києві є найвища наукова державна установа на Україні, що перебуває в безпосередньому віданні Верховної Влади.

2. Українська Академія Наук у Києві:

а) намагається поширювати, поглиблювати і розповсюджувати наукові дисципліни;

б) пособляє об'єднанню та організуванню наукової праці на Україні та допомагає витворенню дослідчих інститутів для всіх паростей людського знання;

в) як найвища українська наукова установа, Академія ставить собі на меті, окрім загальних наукових завдань, виучувати сучасне й минуле України, української землі та народу¹².

За статутом Академія мала три відділи: 1. Історично-філологічний, 2. Фізико-математичних наук і 3. Соціальних наук.

В віданні Академії Наук мали бути такі установи: Національна Бібліотека, Астрономічна Обсерваторія, Хемічна лябораторія, Фізичний Інститут, Національний Зоологічний Музей, Ботанічний Сад, Національний Ботанічний Музей, Національний Геологічний Музей, Національний Мінералогічний Музей, Національний Астрономічний Музей, Інститут Експериментальної Зоології, Інститут Експериментальної Ботаніки, Фізично-Географічний Інститут, Біологічна Станція на Азовському морі, Інститут прикладної Хемії з державною аналітичною лябораторією, Інститут прикладної Механіки, Інститут Фізики, Акліматизаційний Сад, Геодезичний Інститут, Інститут наукової експериментальної Медицини й Ветеринарії. Крім того цілий ряд постійних комісій. Академія мала свою друкарню з словолитною літографією, цинкографією й фототипією.

Параграфи 14-17 статуту встановлювали, що Академія Наук звертається безпосередньо до Ради Міністрів, себто не підлягає владі міністра освіти.

Параграф 21 встановлював, що «всі видання Академії обов'язково повинні друкуватися українською мовою. Коли б автор забажав, Академія друкує ту саму працю одною з таких мов: французькою, німецькою, англійською, італійською та латинською».

Параграф 47 встановлює, що все внутрішнє діловодство Академії (протоколи тощо) обов'язково провадяться українською мовою¹³. Параграф 62 встановлює, що дійсними членами Академії (академіками) «можуть на одна-

---

¹¹ Збірник праць Комісії, стор. 7, За Д. І. Дорошенком, Історія України, II, стор. 362.

¹¹ Там же

¹² Державний Вістник, 1918, ч. 75 (За Д. І. Дорошенком, там же, стор. 362). Статут і штати Української Академії Наук, Київ, 1919, стор. 3. (За Д. І. Дорошенком, там же стор. 362-363).

¹³ Д. І. Дорошенко. Історія України, т. II, стор. 362.

кових умовах обрання бути громадяни України та українські вчені Галичини, Буковини й Угорської України, відомі своїми науковими працями». Могли бути й чужинці, але на окремих умовах обрання (для обрання їх потрібна була більшість $\frac{2}{3}$ голосів присутніх дійсних членів Академії).

Окрім звичайного утримання згідно штатів, Академія діставала ще 1 500 000 карб. щороку на різні наукові підприємства, експедиції, спеціальні дослідження, витворення приладів, належне поставлення спостережень, підготовку наукових видань і т. д.¹⁴.

Перший Відділ, за статутом, мав охоплювати такі ділянки знання: історія українського народу; граматика та історія української мови; українська народня словесність; історія українського мистецтва; етнографія та історична географія України; археологія України; історія української Церкви; історія Литви; класична філологія; слов'янознавство; візантологія; історія всесвітньої літератури; філософія.

В складі I. Відділу організується класа слов'янознавства та народів, історично сполучених з ним. Мають бути такі катедри: історія Росії, історія слов'янства; російська мова та письменство; білоруська мова та письменство; польська мова та письменство; чеська мова та письменство; сербська та хорватська мови й письменство; болгарська та словінська мови й письменство; литовська мова та письменство; мадярська мова та письменство; румунська мова та письменство; жидівська мова та письменство.

Треба зазначити, що так широко ніколи не було поставлено працю I. Відділу.

Статут передбачав на I. — Історично-філологічному Відділі — 22 академіків, на II. — Фізично-математичному — 30, та на III. — Соціяльних наук — 20, разом 72 академіки. Такої кількості академіків не було за весь час існування Академії до 1941 року включно.

За Статутом, академіків обирало спочатку зібрання академіків відповідного Відділу, де зачитували докладні фахові рецензії двох фахівців. Далі справа переходила на рішення Спільного зібрання всіх академіків, які вирішували справу остаточно.

Перші академіки, по 4 на кожний Відділ, були призначені Гетьманом, за згодою Комісії, яка уклала статут Академії Наук. Для I. Відділу було призначено таких академіків: проф. Д. І. Багалія (катедра історії України), А. Ю. Кримського (східні мови та історія), М. І. Петрова (історія українського письменства) та С. О. Смаль-Стоцького (українська мова)¹⁵.

Для II. Фізично-математичного Відділу призначено академіків: В. І. Вернадського (катедра мінералогії), М. Т. Кащенко (акліматизації), Ст. П. Тимошенка (технічної механіки).

Для III. Відділу Соціяльних наук призначено: М. І. Туган-Барановського (катедра теоретичної економії), О. І. Левицького (звичаєвого права України),

---

¹⁴ Д. І. Дорошенко. Іст. України т. II, стор. 364.

¹⁵ Д. І. Дорошенко. Історія України, т. II, стор. 363.

В. О. Косинського (сільського господарства), Ф. В. Тарановського (порівняльної історії права)¹⁶.

Відкриття Академії дуже затяглося. Спочатку затримувало затвердження штатів, потім — міністерська криза (24. жовтня). Міністер освіти М. П. Василенко, призначений на президента Сенату ще в серпні 1918 р., залишався «керуючим міністерством освіти», щоб ближче бути до справи Академії Наук. Лише 24. жовтня він передав портфель міністра П. Я. Стебницькому і формально було відкрито Українську Академію Наук вже за урядовання П. Я. Стебницького, 14. листопаду 1918 року¹⁷.

В цей день зібралися академіки й обрали президентом Академії Наук В. І. Вернадського, невідмінним секретарем — А. Ю. Кримського. 30. листопаду відбулося перше «Спільне зібрання» Академії Наук. Воно ухвалило звернутися до М. П. Василенка з такою заявою: «Спільне зібрання Української Академії Наук в Києві 30. листопаду 1918 р., вперше зібравшись для ділової роботи, . . . одноголосно ухвалило надіслати Вам . . . своє щире привітання і гарячу подяку за те, що, будши міністром народньої освіти, Ви всією душею поклопоталися про заснування Української Академії Наук і записали своє ім'я нестертими літерами в історії Академії»¹⁸.

Як зазначалося вище, кандидатури перших академіків ґрунтовно розглядалися Комісією, яка брала під увагу як науковий стаж нового академіка, так і його організаційні здібності, все крім політичної орієнтації. Звичайно, перш за все була поставлена кандидатура проф. М. С. Грушевського, який якнайбільше відповідав цим двом вимогам. Після гетьманського перевороту він жив з родиною у своїй віллі в 10 км від Києва, в так званому «Виноградному саді» над Дніпром. Проте він не відповів на запрошення взяти участь в праці Комісії, яка підготовляла відкриття Академії, і різко відмовився від пропозиції вважати його основоположником Академії Наук. Він відповів, що визнає лише вільне обрання. Не зважаючи на цю відповідь, йому було запропоновано посаду президента Академії, від якої він теж відмовився. Гетьман Павло Скоропадський в своїх спогадах писав про це так: «перед тим, як відкрити Українську Академію Наук, ми довго обмірковували, хто мав бути її головою. Я був такої думки — та й усі з мною погоджувалися — що це високе й почесне місце належить в Україні тільки Грушевському. Грушевського я завжди високо цинив як найбільшого нашого історика, поважав за його хоробрість, про яку мені доводилося не раз чути . . . Думалося мені, що коли б він зайняв місце голови Академії, то зміг би принести величезну користь українській науці . . . Тому я прохав

---

¹⁶ Державний Вістник, 1918, чч. 73, 76. Д. І. Дорошенко. Іст. Укр., II, стор. 363-364.

¹⁷ Д. І. Дорошенко. Там же, стор. 403. М. О. Ветухів. Основні етапи розвитку Української Академії Наук, Літ. Збірник I, Нью-Йорк, 1952, стор. 172.

¹⁸ Н. П. Микола Прокопович Василенко, Голос Державника, 1947, ч. 6, стор. 21. стор. 21.

Н. П. М. П. Василенко і ВУАН, Україна, Париж, 1951, ч. 5, стор. 337.

позондувати ґрунт, якби він до такої пропозиції поставився. Відповідь була категорично негативна»¹⁹.

Ми докладно зупинилися на всіх обставинах, які були зв'язані з заснуванням Української Академії Наук і її відкриттям 14. листопаду 1918 року. Від тоді пройшло небагато часу, але і за важких обставин все ж збереглося чимало людей, які особисто брали участь у цій видатній події, або були її сучасниками. Року 1928, вже за советського панування, передбачалося гідно відсвяткувати 10-літній ювілей існування Академії. Правда, це святкування не відбулося, але преса, зокрема академічні видання, відзначили цю знаменну річницю. Існує досить велика література, яка згадує цю подію. На еміграції було урочисто відсвятковано 30-ту річницю Вільною Академією Наук, що тоді містилася в Авґсбурзі, і цю академію відзначено було в усіх українських газетах на еміграції. Не зважаючи на всі ці умови, які роблять не дискусійним заснування Української Академії Наук законом з 14. листопаду 1918 р., факт, який визнавали Совети протягом 10 років безспірним, в советській літературі новішого часу був заперечений.

А саме в «Большой Советской Энциклопедии» вид. I, М. 1947 року, том 55 надруковано так: «Академія Наук УССР основана в 1919 году». В тій же самій «Большой Советской Энциклопедии» другого видання, т. I, 1949 року читаємо знову: «Академія Наук УССР... основана в 1919 году после победы на Украине Советской власти». Ці два факти дуже знаменні. Вони свідчать про безсоромну фальсифікацію історії, яку практикують тепер в Советському Союзі, і про те, яким колосальної ваги культурним і історичним фактом є заснування Академії Наук, яке так завзято намагаються большевики віднести до своєї влади. Але ставитися до цього факту байдуже не можна. Не треба забувати, що «Большая Советская Энциклопедия» шириться по цілому світі, в бібліотеках світового значення не можна знайти української літератури, але є БСЭ з фальшуванням історії Академії Наук; йде й фальшування біографій діячів, зв'язаних з нею*.

---

¹⁹ М. С. Грушевський. *Op. cit.* I, Україна, 1925, кн. 1-2, стор. 16. Н. Д. Полонська-Василенко. Гетьман Павло Скоропадський. Наша Держава, 1954 ч. 8, 29. квітня.

*) В тій же БСЭ обох видань подається біографія першого президента Академії Наук В. І. Вернадського так: «року 1919 був обраний на президента Академії Наук» — начебто обраний він був вже за советської влади.

Гетьман П. Скоропадський. Українська культурна праця на Гетьманщині 1918 року, Державницька Думка, 1951, ч. 4, стор. 33-34 (передруковано з Нашої Культури, 1936 р., кн. 4 (13)).

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК ЗА ПЕРІОД 1918—1923 РОКІВ

Українська Академія Наук за Гетьманату та Директорії

З 14. листопада 1918 року Академія Наук розпочала своє життя. На перших спільних зібраннях було обрано керівні органи: крім президента — голови — Академії В. І. Вернадського, і невідмінного секретаря А. Ю. Кримського, обрано голів та секретарів Відділів, а саме: на голову I. Відділу — Д. І. Багалія, II. Відділу — М. Т. Кащенко, і III. Відділу — О. І. Левицького. Обрано по кілька академіків до всіх трьох Відділів і намічено плян праці. З статуту Академії видно, як широко було закреслено її завдання, як всеохоплююча була її праця в цьому початковому пляні. Треба констатувати, що ніколи за ті наступні роки, які пережила Академія, вона не мала ні таких широких плянів та обсягу роботи, не мала і таких матеріяльних можливостей, і штатів, як ті, що їх забезпечено було законом з 14. XI. Відразу відведено було для Академії велику площу землі в околиці Києва, де мали збудувати помешкання для Академії з усіма лябораторіями, музеями, Ботанічним та Акліматизаційним садами¹. Але все це залишилося в плянах, а фактично Академія перебувала в кол. пансіоні Левашової, на В. Володимирській вул. ч. 54. Це були останні дні перед падінням гетьманського уряду. 15. грудня 1918 р. в Києві була вже влада Директорії.

Несподівано Українська Академія Наук, велике досягнення української культури, була небезпечно zagrożена. 2. січня 1919 року відбулося засідання Українського Наукового Товариства, на якому голова його, проф. М. С. Грушевський, поставив питання про ліквідацію Академії Наук, як установи, створеної гетьманським урядом. Він доводив, що за Директорії треба розпочати все наново. Погляд М. С. Грушевського зустрів опозицію: з протестом виступили Б. О. Кістяковський, А. Ю. Кримський, В. Л. Модзалевський та інші. В наслідок цієї дискусії вирішено було обмежитися деякими

---

¹ Звідомлення за 1921 рік. Всеукраїнська Академія Наук, Берлін 1923, стор. 16, 32 і 49.

змiнами Статуту Академії та добором нових академіків². Ця прикра подія, на жаль, не була цілком ліквідована, і відгуки її позначилися на дальшому житті Академії.

В «Хроніці» часопису «Україна» М. Грушевський писав так: «Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН) в листопаді скінчила шість літ свого існування. 14. листопада 1918 року, в пам'ятний день проголошення загального повстання проти німецької окупації і гетьманського уряду, був підписаний, одночасно з маніфестом про об'єднання України з Московщиною, також і декрет про заснування Української Академії Наук, та призначення перших 12 академіків (по 4 на кожному з трьох відділів), а два тижні пізніше, 29. листопада, коли Київ був оточений українською армією й нетерпеливо чекав кінця німецького панування, відбулися перші установчі збори цих академіків та формація спільного зібрання Академії і президії її відділів. Так серед революційної завірюхи здійснилась, в формах і комбінаціях ніким не сподіваних і ніким не передбачуваних, давня мрія української інтелігенції, виношена і викохана в затишку учених кабінетів та лябораторій кілька десятиліть перед тим!»³.

В цій коротенькій замітці чувається брак об'єктивного ставлення. У Грушевського темперамент політика взяв гору над об'єктивізмом великого історика. Ця постава до Академії залишилася у М. С. Грушевського на все життя. Його ворожість до інших академіків та самої установи вмiло використовували ті, кому розцвіт української національної культури був сіллю в очах.

Вороже ставлення до Української Академії Наук, яке зустрічала вона в перші роки свого існування, так характеризував академік А. Ю. Кримський у Звідомленні про діяльність УАН до 1. І. 1920 року: «Оця громадська допомога цінна для Академії ще як один з доказів, що поважні культурні українські кола не вважають теперішню Українську Академію Наук за якийсь чужий, обрусительний паросток. Бо нема де правди сховати: і доводилося і доводиться від певної частини українців та й деяких росіян, чути, що, мовляв, «Українська Академія Наук» це тільки вивіска, а всередині йде руська робота, бо «української культури нет», кажуть росіяни, бо «орударі» т. зв. Української Академії Наук обрусителі», — кажуть незадоволені українці»⁴.

В цьому відношенні є дуже цінним лист Митрополита Іларіона (І. І. Огієнка), який пише: «Академія Наук дуже добре ставилася до міністра освіти І. І. Огієнка і багато допомагала йому. Академіки А. Ю. Кримський, Д. І. Багалій і інші прийняли офіційне призначення їх Радниками міністерства

---

² Щоденник В. Л. Модзалевського за 1919 р. Доповідь академіка П. О. Зайцева на засідання УВАН, Авґсбург, 14. XI. 1948; Архiepіскоп Сильвестер (Гасвський). До спогадів про ак. А. Ю. Кримського. Віра і культура, 1954, ч. 7, стор. 18.

М. С. Грушевський. Ор. cit., Україна, 1925, кн. 1-2, стор. 217.

³ Україна, 1925, кн. 1-2, стор. 211.

⁴ Звідомлення за 1921 р.

освіти і багато допомагали своїми розумними порадами, бували в міністра освіти І. І. Огієнка майже щоденно.

Міністер проф. І. І. Огієнко склав при Міністерстві Освіти велику Раду міністра, в яку увійшли головні професори вищих шкіл Києва та члени нашої Академії Наук. На чолі Ради Міністерства став академік Д. І. Багалій.

«Мені, — пише митрополит Іларіон, — пощастило кілька раз видати нашій Академії великі суми грошей. А коли я був уже в Кам'янці, року 1919—1920, то й тоді я був у повному зв'язку з ВУАН і вислав їй 8 мільйонів карбованців, у той час, коли вартість карбованця стояла високо. Міністерство Освіти змогло за короткий час багато зробити тому, що міністрові Освіти Огієнкові щиро допомагали члени Академії»⁵. Ці рядки з листа колишнього Міністра Освіти Директорії в повному контакті з наведеними вище рядками з Звідомлення, писаного академіком А. Ю. Кримським: вони розкривають і натяк на ту громадську допомогу, яку мала Академія, стверджують і те, що ліпші українські діячі цінили Академію.

ВУАН за часів «воєнного комунізму»

В лютому 1919 року Директорію УНР змінила большевицька окупація. В цей період панування большевики мало звертали увагу на Академію. Вона терпіла матеріальні злидні, але ніщо не загрожувало її існуванню. Загроза прийшла щойно у вересні 1919 р. Добровольча армія вступила у Київ 30. серпня 1919 року і негайно почала боротьбу проти всіх українських інституцій. На другий день вже було знято вивіску Української Академії Наук (В. Володимирська, 54), далі її було позбавлено державного утримання і висловлено побажання перетворити на філіял Російської Академії Наук. Пригадаймо засідання в залі Академії Наук, в якому брали участь представники всіх українських високих шкіл і наукових товариств, де було інформовано присутніх про сумний стан справ Академії. Тоді було вирішено вирядити представників від найбільших наукових закладів до «столиці» Добровольчої армії — Ростова на Дону, з дорученням добиватися зміни ставлення до українських установ. Від Академії Наук поїхав М. П. Василенко, від Українського університету ректор його проф. Т. П. Сушицький. Тяжкі умови транспорту не давали їм змоги виїхати відразу, і лише в кінці жовтня вирушили вони, звичайно в вантажному вагоні. По дорозі Т. П. Сушицький захворів на висипний тиф і помер на якійсь станції, а М. П. Василенко прибув до Ростова тоді, коли Червона армія вже обстрілювала його і останні рештки добровольців покидали місто. Лише в травні 1920 року зміг він повернутися до Києва⁶.

⁵ Лист Митрополита Іларіона до автора, від 13 жовтня 1954 р.

⁶ Н. П. Микола Прокопович Василенко, Голос Державника, 1947, ч. 6, стор. 23. стор. 23.

Між тим, в грудні 1919 року, Київ, а з ним і Академія Наук, пережили нову зміну: російську добровольчу армію знову змінили большевики. Панування їх утривалювалось, за винятком місяців, коли Правобережну Україну звільнили від большевицького панування українські та польські війська в травні і червні 1920 року. Треба було мати багато дипломатичного хисту з боку керівників Академії, щоб могли зберегти її й при тому майже без змін — під час всіх цих подій. Вся заслуга в цьому належить невідмінному секретареві, акад. А. Ю. Кримському, який віддав всю свою душу Академії Наук. Президент В. І. Вернадський, видатний вчений і організатор, не мав відповідних якостей для маневрування серед політичних Сцил і Харибд і в кінці 1919 р. покинув Київ. Обраний на президента О. І. Левицький очолював Академію до 1921 р. і відмовився; в «Звідомленні» Академії Наук його демісію пояснено так: «коли нововиданий для Академії Наук статут звелів, щоб президент відав не самісінькою науковою частиною, ба щоб головував і в засіданнях господарської частини Управи Академії Наук, та щоб стояв і на чолі бухгалтерської частини, то для перестарілого академіка О. І. Левицького не стало спромоги бути далі президентом». Спільне Зібрання обрало на президента М. П. Василенка⁷. Проте тут сталося перше втручання советської влади у внутрішнє життя Академії Наук: академіка М. П. Василенка не було затверджено на посаді президента, без пояснення причин⁸. Тоді обрано було В. І. Липського, який залишався на цьому посту до 1928 року, невідмінним секретарем весь час залишався А. Ю. Кримський.

За час з 1919 до 1928 р. настали зміни в організації керівництва Академії. Року 1923 введено розподіл функцій суто наукових і господарських: введено поруч з президією, Управу, яка відала господарськими справами Академії. Посаду голови Управи перебрав спочатку М. П. Василенко⁹, а 1924 року акад. А. Лобода; після його хвороби — акад. С. Єфремов.

Головами відділів були: Першого — з 1921, спочатку як «наказний», за відсутністю акад. Д. І. Багалія, а потім, як постійний — А. Ю. Кримський; секретарем — С. О. Єфремов; II-го — головою — П. А. Тутковський, секретарем — В. І. Липський; III-ого — спочатку був О. І. Левицький, з 1921 р. — Р. Орженцький, а після його від'їзду до Варшави 1922 р. — М. П. Василенко¹⁰. Коли його було засуджено в процесі Центра Дій, 1924 р. і до повернення до наукової праці в 1925, головою відділу були спочатку О. М. Гіляров, а потім К. В. Воблий. Секретарем весь час був М. В. Птуха.

Перші роки існування Академії за советської окупації були в матеріальному відношенні дуже важкі. Великі платні, призначені в 1918 році, не видавалися. Помешкання не опалювалися. Доводилося працювати в температурі біля нуля, чорнило замерзало, паперу не було й використовували для писання старі афіші, конверти, зворотні сторінки календарів і т. п. Доба

---

⁷ Звідомлення за 1921 р., стор. 8.

⁸ Н. П. Микола Прокопович Василенко, Голос Державника, т. 6, стор. 24.

⁹ Звідомлення за 1921 р. стор. 62.

¹⁰ Звідомлення за 1921 р., стор. 8, 49.

добровольчої армії позначилася тим, що Академію було «знято» з державного утримання. Поновлена большевицька окупація принесла нові труднощі: протягом шости місяців платні не видавали, а коли видали — карбованець так упав, що на цю місячну платню не можна було придбати 1 ф. хліба. У «Вступних увагах» до «Звідомлення» за 1921 рік читаємо такі красномовні рядки: «Коли ми подивимося на матеріяльне становище співробітників Академії та її установ, то не доберемо навіть відповідного слова, щоб схарактеризувати минулий зловісний рік 1921-й: «надзвичайно важкий», «катастрофічний» — це все будуть слабенькі ще терміни. Досі в історії Всеукраїнської Академії Наук за найгіршу добу вважався період денікінської окупації в Києві 1919 року. Денікінці хотіли зовсім зачинити Українську Академію Наук та й аж чотири місяці жаден із співробітників Академії не здобував платні. Минулого 1921 року ніхто не думав зачиняти Академії; навпаки, центральна верховна радянська влада України ставилась до Академії аж надто прихильно: вона перейменувала її з Української на Всеукраїнську, вона видавала декрети про найкраще матеріяльне забезпечення для Академії, вона асигнувала для Академії широкі кредити. Та в Києві, далеко от харківського адміністраційного центру, державна скарбниця хронічно страждала на брак грошових знаків, і декрети, проголошені в Харкові, фактично не могли здійснитися. Розкладка („разверстка“) тая, що одбиралася в губерніяльному фінансовому відділі, кожного разу, як привозилася до Києва нова партія грошей, бувала дуже нещаслива для такої негуберніяльної загально державної установи, якою являлася Академія Наук. На Академію видавалися з київської скарбниці смішно-маленькі суми. Через те співробітники Академії не тільки не могли здобути свою платню в повному розмірі, ба по prostu не здобували по скількись місяців таки нічогосінько. І от за всеньку другу половину минулого 1921 року, з червня до кінця грудня, тобто не чотири вже місяці, як було воно за часів денікінщини, а цілих шестеро місяців підряд, а ні копійки не було співробітникам Академії виплачено, ані ординарним академікам, ані найдрібнішим служнякам. Вже як настав новий 1922 рік, то хоч не все, а деяку частину платні за ті 6 місяців минулого року співробітники Академії таки здобули, тільки ж вартість тієї платні сталася, можна сказати, вже ніяка, бо ціна радянському карбованцеві різко впала. Якщо комусь належалось за липень, напр., 30 000 крб., то коли б він здобув тії свої 30 000 крб. своєчасно в липні таки, він міг би собі купувати тоді мало не щодня по фунту хліба, бо хліб коштував у липні 1000 карб. за фунт. А коли співробітникові видано було належні йому тії липневі 30 000 крб. вже в січні, чи в лютому 1922 р., то він зміг купити собі хліба хіба одну-однісіньку днину, бо ціна за фунт хліба тепер не 1000 крб. ... а 33 000 крб.: місячної платні не стане людині вже й на фунт хліба»¹¹. В іншому місці «Звідомлення» подається другий приклад па-

---

¹¹ Звідомлення за 1921 р., передрук Берлін 1923, стор. 3-4.

діння карбованця: в липні 1921 року один набій для рушниці коштував 3000 крб., а в листопаді він коштував вже 28 000 крб.¹².

Всі ці красномовні цифри, одначе, не дають точного уявлення про те, яка була цінність карбованця, а разом з тим місячної платні співробітника Академії в порівнянні з «твердою» валютою. Те ж звітлення розкриває це взаємовідношення так: «Академія виплатила (за 1921 р.) своїм співробітникам лише $\frac{1}{10}$ належної їм платні... На довійськову валюту це вийде не більш 990 крб., (а то й значно менше). Коли візьмемо на увагу цифру штатних робітників (404), то вийде, що на одного штатного робітника держава торік пересічно видала: $990 \text{ крб.} : 404 =$ менше ніж $2\frac{1}{2}$ крб., а саме 2 крб. 5 коп. за цілий рік, тобто 20 коп. на місяць. А коли візьмемо на увагу, що число всіх установ Академії Наук сягає 80, то вийде, що на кожну академічну установу казна відпускала торік — пересічно трохи більше ніж 12 крб., або 1 крб. на місяць всім співробітникам кожної установи. Ці аж до смішного низькі цифри державних витрат на Академію Наук дуже красномовні. Може ніщо так гарно не свідчить про надзвичайну життєвість Академії, як саме оцей факт, що от цілий Інститут в ній може здобувати на місяць лиш 1 крб., а величезну свою працю веде тай веде, і веде дуже успішно. Можна з певністю сказати, що нема ніякісінької установи на Україні, щоб вона коштувала Радянській владі так дешево, як Академія, а заразом так багачко зробила»¹³.

Щоб уточнити дані «Звітлення» щодо оплати наукових робітників у довоєнні часи, додаю, що звичайний професор Київського університету діставав до 1914 р. 250 крб. місячно, не рахуючи додаткових оплат участі в іспитах тощо: в той же час фунт хліба коштував у Києві 3 коп., себто 8333 фунти хліба місячно міг купити скромний професор університету. Звичайно, серед співробітників Академії 1921 р. було дуже багато отих професорів університету.

До голодування співробітників Академії треба додати жахливі умовини праці. Академія в 1921 році мала вже три будинки: головний — колишній пансіон Левашової, на В. Володимирській ч. 54, не міг вмістити всіх установ Академії. До нього було приєднано частину будинку І. клясичної гімназії, на розі В. Володимирської та бульвару Шевченка, і частину житлового будинку ч. 37 на В. Володимирській. Будинки не опалювались зовсім, всі сиділи в пальтах, в шапках, з помороженими руками, диханням розгрівали замерзле чорнило. В «Звітленні» кинуті коротеньку характеристику наукової праці. Про діяльність читальної залі Національної Бібліотеки, що містилася в тому ж будинку І. гімназії, сказано так: температура була 1° , 2° — вище від нуля, тобто страшенно холодна»¹⁴. Така ж температура була в інших помешканнях Академії Наук: нижчі робітники та канцелярський «персонал розбігавсь тай розбігавсь... тільки наукові робітники не кидали

---

¹² Звітлення, стор. 37. (Там же)

¹³ Звітлення, стор. 63.

¹⁴ Звітлення за 1921 р. стор. 11.

праці. Чи мерзнути в холодних академічних приміщеннях, чи мерзнути вдома, вони — холодні й голодні — провадили й далі свою академічну роботу, і результати наукової роботи за 1919 р. аж надто показні»¹⁶.

Брак готівки советська влада деякою мірою компенсувала «натурою». Перш за все всім службовцям, в тому числі і співробітникам Академії всіх рангів, стали відводити землю під городи: спочатку городи відводили в межах міста, але незабаром виявилось, що там вільної землі замало і городи службовців широкою смугою оточили весь Київ. Для Академії відведено було землю кілометрів за 5 від міста, в районі передмістя Соломенки. Земля там була неорана, яку треба було з великими зусиллями підготувати для городу. Садили картоплю, редьку, помідори, цибулю. З середини літа виявилось, що городи ці грабують. Довелося академікам і науковим робітникам по черзі вартувати ночами. Чим далі, тим грабунки збільшувалися. Довелося збільшити варту. Але це не врятувало становища: вартували тільки вночі, а днями працювали в бібліотеках та лабораторіях, а коли прийшов час збирати врожай картоплі, то виявилось, що хтось вже повикопував її.

Другим засобом поліпшити життєві умовини був дозвіл самим службовцям заготовляти паливо. Спочатку працівники Академії дістали дозвіл рубати дерева в Ботанічному саду, але їх було там замало. Відведено було ділянку лісу по Києво-Ковельській залізниці. Холодними осінніми ранками, на відкритих платформах, відвозили до цих ділянок вчених, які ніколи не тримали в руках сокири, і там мусіли вони звалити певне число дерев, порубати їх, поскладати в «саженки», з яких третя належала їм, а дві — урядові. Далі вони мали чекати, що дрова будуть приставлені їм до дому. Може з іншими установами так було, з співробітниками Академії трапилося інакше: «помилково» їхні дрова хтось вивіз. На тому скінчилася справа.

Проф. В. П. Петров дав блискучу і страшну своєю правдою картину вмиравшого від голоду Києва; «вмирало місто поступово . . . вщух галас. Не гуркотіли трамваї. Іржавіли рейки, між камінням бруківки росла трава. Люди своєю появою не наважувалися порушити урочисту порожнечу вулиці . . . Тиша, що її знають лише безмежні простори болотняної тундри або піскової пустелі, тиша, яку, здається, можна чути, опанувала містом . . . Не працювали фабрики, електрична станція, водогін, млин Бродського. Хмара диму не відокремлювала неба від міста . . .»

«Голод почав відчуватися ще в грудні 1919 р., поволі він збільшувався, й свого апогею досягнув у травні і червні 1920 року. Село довкола було сите, мало, як то кажуть, хліб і до хліба. Місто було ізольоване й замкнене. На шляхах під Києвом стояли «заградилочки», що їх завданням було не допускати до Києва довозу продуктів, які були потрібні для фабричних центрів і армії й підлягали реквізиції на селі в порядку «продразверстки» . . . Люди існували з запасів, що їх вони мали ще з минулого, 1919 р. . . . Їли, поки вистачало зроблених запасів. Коли їх не стало, не їли. Майже не їли . . . Лю-

¹⁶ Звідомлення за 1921 р. стор. 3-4.

ди пухли з голоду . . .» Автор наводить далі жахливі портрети відомих вчених, опухлих, що ледве пересували ноги, з гулями від голоду на шиях, перев'язаних марлевими хустками¹⁶.

Голодувало місто, голодувала Академія Наук, його плоть від плоті.

Року 1922 почали давати «приділ» — житнє борошно. Всі зустріли це з великою радістю. У перших днях місяця можна було бачити, як з двору Академії Наук виходили старі академіки, схилившись під тягарем лантухів з борошном . . . З'явилася нова професія випікати хліб з цього борошна за припічку. В ближчому до Академії районі, на Микольсько-Ботанічній вулиці вславилася прекрасним хлібом, що вона випікала з академічного борошна, дружина відомого професора математики, Б.. Професор, вже літня людина, заробляв тим, що возив з Подолу, з пристані, дрова ручним возиком, за допомогою свого зятя, теж наукового робітника, що опинився пізніше на лаві підсудних в процесі «Центра дій». Вчений мистецтвознавець, естет, син професора-філософа Г., який загинув страшною смертю від большевиків 1945 р., утримував родину тим, що ходив по людях рубати дрова.

«Звідомлення» Академії Наук за 1921 рік трохи змягшує ту катастрофічну картину, яку являло життя Академії, хоч і зазначає, що термін «катастрофічний» за слабкий, і «треба мабуть пошукати чи то в грецькій мові, чи вже в котрійсь інакшій мові якогось слова сильнішого¹⁷. Не всі наукові робітники були в стані мерзнути й голодувати, й чимало з них покинули Академію: виїхали академіки Ф. Тарановський, М. І. Туган-Барановський, Р. М. Орженцький, О. І. Левицький, В. І. Вернадський; співробітники — В. І. Синайський, М. К. Зеров, В. П. Петров — останні, члени «п'ятірного грона» неоклясиків, створили славетний Олімп в Баришевці, вславленій Зеровим під назвою «болотняній Люкрози»¹⁸.

Матеріальне становище Академії трохи поліпшилося в 1922 році. Американська організація «АРА» прийшла на допомогу Україні. У Києві вона широко розкинула допомогову мережу; розпочато було з підтримки дітей, для яких влаштовували їдальні, а далі — наукових робітників. Ця допомога виявлялася в великих індивідуальних продуктових пакунках, з цукром, борошном, смальцем, чаєм, какао, конденсованим молоком, і окремо — одягових пакунках з матеріялами. Крім того роздавалися ліки, яких не було в Києві, а з літа 1923 р. почав функціонувати «будинок відпочинку» для наукових робітників, біля Києва, в помешканні Преображенського монастиря, де наукові робітники з родинами могли провести місяць в чудовій місцевості.

З цього часу — 1922 року — матеріальне становище Академії в цілому і її наукових робітників покращало. Советський уряд перевів тим часом фінансову реформу і припинив катастрофічне падіння карбованця. Почалася

---

¹⁶ В. Домонтович. Болотняна Люкроза, Рідне Слово, Мюнхен, 1946, ч. 9-10, стор. 40-42.

¹⁷ Звідомлення за 1921 р., стор. 3.

¹⁸ Юрій К л е н. Спогади про неоклясиків, Мюнхен, 1947, стор. 3-6.

більш-менш регулярна виплата «зарплати», але треба все ж зауважити, що ставки місячної платні академікам і науковим співробітникам були дуже низькі. Місячна плата, яку діставав академік, була 40 карб., тоді як робітник на заводі мав понад 100.

1925 року, в січні, платня була збільшена: академіки діставали по 86 карб. на місяць, а наукові робітники — по 59 карб. і число їх збільшено до 75¹⁹.

Академік М. С. Грушевський подавав такі розрахунки платні: одинокую реальну вартість мав убогий академічний пайок, головню з житньої муки, та крупів, (співробітники діставали на місяць по 30—60 фунтів житньої муки, 3—5 пшеничної, в залежності від кількості муки — більше, або менше крупів [звичайно гречаних] в середньому коло пів пуда, трохи [коло 3 ф.] сала, цукру, солі, часом і м'яса, курці часом трохи махорки, члени родини половину того). Та ще закордонні посилки, головню від американських допомогових товариств . . .» Про грошову платню офіційне справоздання за 1923 рік писало так: «Платня в 1922 р. спізнялась вже не на 10 місяців (так бувало раніш) а лиш на два, на півтора місяці; а в 1923 році запізнилася платня хіба на якийсь місяць, ба на два тижні. Та й сама цифра грошей, які кому діставалися, значно підвищилася, як порівняти з давньою. Справа кращала поступово. От, у кінця 1922 р. в місяці грудні, виплачувалося співробітникам найвищої ставки — ординарним академікам по 45 мільйонів радянських карбованців (інакше сказати: платилось 2 карбованці золотом, або один долар на місяць). Сказав би хтось, що ця така цифра ніби дуже маленька, тим паче, що вся решта наукових робітників (надто ж технічні співробітники) не одержували й того одного доляра, а менше. Але вже й такий, наче б то ще дуже тяжкий, стан являвся тоді, 1923 р. блискучим поступом в порівнянні з тим, що було в попередньому 1921 році. Ну а в грудні 1923 р. кожен ординарний академік здобував уже 40 золотих карбованців (20 долярів) на місяць, а інші наукові співробітники здобули тоді в грудні пересічно по 30 золотих карбованців (себто 15 долярів) на місяць. Це вже такі гроші, що цілком забезпечують кожному прохарчування. На одяг, на придбання книжок, звичайно, такої платні не стає, але тая страшна ненастанна турбота про шматок хліба («шматок хліба» в найелементарнішому розумінню цього слова), яка давніш гнобила всіх своїм стихійним гнітом, тепер, як бачимо, одійшла в царину переказів»²⁰.

Проте, збільшення платні, чи ліпше б сказати, унормування її, не сприяло покращанню праці Академії в цілому, бо воно увесь час було пов'язано зі скороченням штатів наукових робітників. За первісними штатами 1918 року кожна комісія чи інститут були забезпечені складом постійних штатних робітників. Насправді, це не здійснилося. Вже з 1919 року советський уряд, разом з видачею платні, почав урізувати штати комісій. Це урізування доходи-

¹⁹ М. С. Грушевський. *Op. cit.*, Україна, 1925, ч. 1-2, стор. 221.

²⁰ М. С. Грушевський. *Op. cit.*, Україна, 1925, кн. 1-2, стор. 217-218.

ло до максимальних меж, коли в комісії залишався штатний працівник — академік, що керував нею, або, здебільшого — керівник і один штатний робітник, секретар комісії. В «Звідомленні» за 1921 рік знаходимо блискучі приклади: Головою комісії для складання біографічного словника діячів України був акад. М. Василенко, керівником — П. Я. Стебницький; штатних співробітників було 9, та в кінці року всіх переведено в позаштат, щоб виконати наказ влади про скорочення штатів²¹. Інститут наукової мови: «Наказ про скорочення штатів не добре одбився на долі Інституту Наукової мови тим, що всі посади в нім нештатні, окрім посади філолога-консультанта»²². Археологічна комісія: «нажаль, укорочення штатів зроблене з наказу найвищої влади зробило працю комісії абсолютно неможливою з наукового боку»²³. Софійська комісія: «... як наспів з Харкова наказ про обов'язкове скорочення штатів, то довелося Академії Наук зовсім розпустити Софійську комісію»²⁴. Так стояли справи не лише на історично-філологічному відділі; на II. відділі, в Акліматизаційному саді «ні на платню співробітникам, ні на операційні витрати майже не асигнувалося коштів... У Саду забрали ту головну частину землі, на якій він існував... довелося залишити там і велику частину рослин»²⁵. («Штати Ботанічного саду наприкінці 1921 р. було скорочено, хоч і так вони були невеликі»)²⁶. Скорочення не зупинилися на цьому і щороку відкидалося нових робітників. Напр., в комісії звичаєвого права 1922 р. було 6 штатних посад — в 1924 — 2, в комісії для вивчення історії зах.-руського та українського права в 1921 р. було 6 штатних співробітників, в 1925 — 1, в 1926 — 2. Співробітників з окремими дорученнями було при I Відділі в 1922 році 14²⁷, в 1925 — 2²⁸, при III Відділі в 1922 — 4, в 1925 — жодного.

Скорочення штатів стало страшною загрозою для існування Академії і її систематичної наукової праці. Так на початку 1922 року кількість 606 штатних робітників було наказано звести до 147. З незвичайною шкодою для праці Академія перевела цю «автовівісекцію» і так якось налаждала працю, коли 1923 рік приносить новий наказ — зменшити штат до 117 співробітників. Після того залишилося лише 82 наукових робітників, разом з академіками, а без них — менше 60 штатних співробітників. Академія намагалася оплачувати їх з своїх операційних коштів, але це було дуже тяжко. Осінь 1924 року принесла нове скорочення.

М. С. Грушевський так малює тяжкий стан, в якому перебувала Академія Наук: «На її науково-операційні і господарські витрати відпускалося так мало грошей, що їх не вистачало на покриття найпотрібнішого. Робоча годи-

---

²¹ Звідомлення за 1921 р., стор. 11.

²² Звідомлення, стор. 20.

²³ Звідомлення, стор. 20.

²⁴ Звідомлення, стор. 23.

²⁵ Звідомлення, стор. 38.

²⁶ Звідомлення, стор. 39.

²⁷ Звідомлення за 1921 р., стор. 26-29.

²⁸ Звідомлення за 1921 р., стор. 56.

на ще в 1924 р. оплачувалася 10 коп., і то ще тої виплати доводилося чекати місяцями, або й роками! Ні книг, ні часописів, ні лабораторних приладь академічні установи не можуть купувати. На наукове видавництво Академія не одержала ні одного карбованця, і те, що вийшло під фірмою Академії, виходило коштами інших установ. Таким чином за 6 років свого існування Академія не вийшла з стану організації. Статут, перероблений в 1919 р. не ввійшов в життя. Новий статут з 1921 р., який дала Рада Народних Комісарів (з назвою «Всеукраїнська Академія Наук») міг бути здійснений частково. В 1924 р. спішно працювали над його переглядом²⁹. Фактично Академія Наук керувалася статутом 1918 р., з тими змінами, які було внесено в 1919 р., і тими додатками, які внесено советським урядом в проектах статутів 1921 та 1924 року. В УАН, чи ВУАН творилася певна традиція, власне «звичаєве право», на підставі якого вона жила.

Чільні академіки.

Кожна доба історії Академії Наук має свої окремі риси, має своїх «провідних» академіків, які відігравали керівну роллю в житті Академії і залишили в її історії свої, властиві, притаманні їм риси. Поволі змінювалися етапи історії Академії, але кожен з цих етапів характеризується провідною діяльністю тих чи інших академіків. Цей перший етап переважно освітлений жертвеною діяльністю академіка Агатангела Юхимовича Кримського, невідмінного секретаря і голови I. Історично-філологічного відділу; значно меншу, але все ж видатну роллю відігравали в цей період старий вчений, Микола Іванович Петров і Федір Іванович Шміт. В житті II. Фізично-математичного відділу видатним діячем був весь час голова Відділу, Павло Аполонівич Тутковський. В житті III. Соціально-Економічного відділу спочатку найбільше значення мали Орест Іванович Левицький та Роман Михайлович Орженцький, а з 1921 року — Микола Прокопович Василенко, що перебрав від них головування III. відділу.

Акад. А. Ю. Кримський, видатний орієнталіст і філолог, до 1918 р. протягом десяти років був професором арабської філології і історії Близького Сходу в Лазаревському Інституті в Москві. Він мав виключний для вченого діяпазон зацікавлень: крім глибокого знання історії, філології, історії літератури арабської, перської, турецької, він був знавець української мови,

---

²⁹ М. Грушевський. *Op. cit.*, Україна, 1925, кн. 1-2, стор. 219, *Вісті Всеукраїнської Академії Наук*, 1929 р., ч. 1-3, стор. 57-78.

був видатним ерудитом, мав колосальну пам'ять, володів 34 мовами³⁰. З 1918 року переїхав він до Києва і з заснування Академії Наук присвятив їй всі свої сили, все життя. Він подарував Академії свою коштовну бібліотеку, і весь час провадив в Академії, вникаючи в кожну дрібницю її життя. А. Ю. Кримський виявив себе гнучким дипломатом і добре використовував різні ситуації на користь Академії. Участь А. Ю. Кримського в житті Академії була так велика, що в Києві жартували, називаючи Академію не «українською», а «кримською».

Академік Ф. І. Шміт, походженням з русифікованої німецької родини; більшу частину життя провів за кордоном, (в Італії, в Константинополі, як вчений секретар Археологічного Інституту). Він брав участь у дослідженнях пам'яток мистецтва Греції, Візантії, блискуче володів європейськими мовами, і взагалі був представником європейської культури. На Україну переїхав він під час першої Світової війни і був обраний на катедру історії мистецтва Харківським університетом та встиг створити школу мистецтвознавців. Року 1920 він опинився на лаві підсудних у політичному процесі в Харкові, як представник «буржуазії», і, цілком випадково, вийшов з нього лише з умовним присудом. Тоді переїхав до Києва, і обняв катедру історії мистецтва в Академії Наук. Тут розгорнув він велику діяльність; зокрема багато уваги віддавав він дослідженню Собору Св. Софії: в цьому мав він великий досвід дослідника храмів Візантії. Він влаштував «кабінет мистецтва» в помешканні Академії Наук, кол. І гімназії, де стояла його багата і цінна бібліотека. Він організував там два семінари, а крім того був директором Археологічного Інституту. Становище Шміта було дуже важке зо всіх поглядів: він мав велику родину (свою дружину і дітей, і вдову брата з дітьми), він мусів здобувати кошти на утримання 8 осіб, в тому числі 5 дітей. Джерелом доходів він зробив прилюдні лекції з історії мистецтва. А що він був блискучий лектор, його аудиторія завжди на ті часи була дуже велика. Тяжке було його становище і з інших поглядів: він був німець з походження; ставлення його до України було цілком лояльне, коректне — але українцем він не був і не хотів вдавати українця. Це викликало проти нього вороже ставлення збоку націоналістичних кіл, що, дуже боляче, ображало його. Але понад усім висів над ним «Дамоклів меч» умовного присуду, який загрожував йому тяжкими ускладненнями внаслідок якогось доносу. Він ніколи не був цілком певний і спокійний і серед своїх відвідувачів, які щодня перебували в його кабінеті, чи семінарах він шукав — хто міг бути агентом ГПУ? Коли року 1924 він переїздив до Петрограду, як директор Зубовського інституту, один з найбільш пильних слухачів його семінару, щиро признався йо-

---

³⁰ Н. Д. Агатангел Юхимович Кримський. Україна, Париж, 1949, ч. 2, стор. 121-128.

Н. Д. А. Кримський науковець. Україна 1950, ч. 3, стор. 173-175.

С. Парамонов. Агатангел Кримський, Наша культура, 1952, ч. 1-1953 ч. 3 Архиспископ Сильвестер. До спогадів про акад. А. Ю. Кримського. Віра й культура, 1954, ч. 7, стор. 17-19.

му, що йому доручило ГПУ наглядати за ним і він дав про нього «позитивний відзив».

Акад. П. А. Тутковський, незмінний голова II. Відділу, мав велике наукове ім'я. Він був одним з основоположників української географії, дослідником геології, переважно Волині. За царських часів він був позбавлений можливості викладати в університетах і зосередив свою діяльність на середній школі. З 1919 року, обраний на академіка, П. А. Тутковський розгорнув надзвичайну діяльність, гуртуючи біля себе молодих геологів. Він керував комісіями і заснував музей геології³¹.

У III. Відділі перші роки головне місце займав О. І. Левицький, відомий знавець звичаєвого права та історії, головно Волині. Він був учнем В. Б. Антоновича, але спрямував своє життя не на університетську кар'єру, а на педагогічну, в середній школі. В той же час він працював в архівах, переважно в Київському Центральному Архіві Давніх Актів, і багато сил вклав у працю Комісії для розбору Давніх Актів; там був він секретарем і фактично керував її працею. В Академії він був один час президентом, головою Комісії звичаєвого права та Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. В 1921 р. він відмовився від президентства, а в 1922 від головування в обох Комітетах.

Наступником О. І. Левицького на становищі президента та голови Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права був Микола Прокопович Василенко, (що скінчив два факультети). В своїй науковій діяльності він прагнув до університетської катедри, але за царських часів не міг здобути катедри, бо на перешкоді стала «українська орієнтація». Не зважаючи на це він здобув поважне ім'я як історик України та історик її права. Наукову діяльність він поєднував з громадською. Був членом «Старої Української Громади» й публіцистом. За часів революції 1917 р. він був «куратор Київської Шкільної Округи, товариш міністра освіти Тимчасового уряду, член колегії «генерального суду» — за Центральної Ради, міністер Народньої освіти та Голова Сенату за Гетьмана. Як міністер він багато сприяв заснуванню Академії Наук, Всенародньої (спочатку — Національної) Бібліотеки і українських університетів. Не зважаючи на те, що в Українській Державі перед ним розкрилося широке поле діяльності — він був обраний на кілька катедр в університеті, Комерційному Інституті, Вищих Жіночих курсах, Археологічному Інституті та всією душею належав він Академії Наук, як найбільший її прихильник і патріот. За статутом, М. П. Василенко міг бути обраним на академіка лише тоді, коли вже не посідав державної посади, це сталося в 1919 році. З того часу і до смерті він жив інтересами Академії, гірко переживав її знищення, і його останні передсмертні думки були про Академію Наук.

---

³¹ А. С. Синявський. Академік П. А. Тутковський, яко географ України (з приводу 70 літ.), Україна 1929, кн. VII-VIII, стор. 3-6.

Про те, яке місце належало М. П. Василенкові в цей перший період історії Академії, свідчить перелік тих посад, які він мав: 1921 року його було обрано одногосно президентом, але советський уряд не затвердив його. 1921 року він був обраний головою господарської Управи; 1922 р. — головою III. Відділу. В той же час він був головою Комісії для вивчення історії права, Комісії для складання біографічного словника, Товариства Нестора Літописця і інших³².

Фактично ці три академіки — А. Ю. Кримський, П. А. Тутковський і М. П. Василенко керували життям Академії Наук до 1923 року.

I. Історико-філологічний Відділ

Наукова робота ВУАН провадилася академіками, яких було на 1 січня 1922 року — 23 дійсних, що мешкали у Києві і брали участь в поточній праці, та 13 нештатних, що мешкали поза Києвом. Фактично керівництво науковою працею лежало на цих 23 штатних академіках. Акад. А. Кримський в «Звідомленні за 1921 рік» так характеризував цю працю: за 1921 рік було 46 спільних зібрань, крім того всі академіки брали участь у засіданнях свого Відділу, які відбувалися 3-4 рази на місяць, та в своїх комісіях; «звичайнісінька річ засідати на день двічі (і вранці, і ввечері); іноді доводилось одбувати і 3 засідання на день; бували випадки, що декотрим академікам треба мати на один день аж п'ятеро засідань»... Порівнюючи таке становище, яке він називає «диким», з працею в старих Академіях, він казав: у молодечій Академії, якою являється наша, ніяк не можна втекти од безлічі засідань»³³.

Здебільшого наукова праця велась у відділах, але була низка установ, зв'язаних не з відділом, а з спільним зібранням. Такі були:

1. Всенародня Бібліотека, якою керував комітет на чолі з В. О. Кордтом та Рада Бібліотеки з Ю. О. Меженком на чолі. До цих установ входили представники від Академії Наук. Бібліотека швидко розвивалася і нараховувала в 1921 році понад мільйон книжок. Вона мала філію в Вінниці.

2. Комісія для складання біографічного словника діячів України; головою її був акад. М. П. Василенко; вона працювала під керуванням П. Я. Стебницького з 9 штатними співробітниками (яких всіх в 1921 р. перевели в заштат).

3. Комісія для складання енциклопедичного словника. Голова її П. Я. Стебницький; керівничий П. С. Синицький, секретар С. П. Пастернак; представники від Відділів — А. Ю. Кримський, В. І. Липський і М. П. Василенко; відділи очолювали за фахами академіки; головним редактором був акад. С. О. Єфремов.

---

³² Н. Д. М. П. Василенко і Українська Академія Наук, Україна, 1951, кн. 5, Париж.

³³ Звідомлення за 1921 р., стор. 10.

4. Археографічна Комісія року 1921 об'єдналася з Комісією для розбору давніх актів, що існувала з 1846 року; головою її був акад. В. С. Іконников, а після його смерті головою був М. Василенко та М. Грушевський.

5. Центральний архів Давніх актів, що був при університеті, після ліквідації його та перетворення на ІНО, приєднався до ВУАН з 1. лютого 1921 року. Керівником його був І. М. Каманін, а після його смерті в 1921 р., В. О. Романовський. Праця Архіву велась у контакті з Археографічною Комісією. На той час Архів мав 6093 актових книг та 402 327 документів.

6. Музей Західного мистецтва, заснований меценатами Б. І. та В. М. Ханенками, перейшов до ВУАН на підставі заповіту основоположника. Завідував Музеєм Комітет обраний Академією, Головою його був акад. Ф. І. Шміт, директором Музею — М. О. Макаренко.

7. Музей антропології та етнології імені Хв. К. Вовка, засновано при Академії в 1921 р.; основа його — музейні колекції та бібліотека Хв. К. Вовка, які він заповітом передав Академії. З великими труднощами перевіз ці скарби з Ленінграду до Києва учень його, О. Г. Алешо. До цієї частини приєднано музей Українського Наукового Товариства, почасти теж зібраний Хв. Вовком. Керівничий музею О. Г. Алешо завідував відділом етнології, а А. З. Носів — відділом антропології; обидва вони учні Хв. Вовка. Містяться музеї в будинку ВУАН на бульварі Шевченка, (кол. 1 гімназія)³⁴.

У Значною подією в історії ВУАН було приєднання до неї Українського Наукового Товариства, яке сталося в 1921 р. внаслідок «поради» советського уряду, який припинив виплату субсидій Товариству. Перші приєдналися природничі секції, за ними — поодиночі — секції історична, філологічна, історико-економічна, мистецька, археологічна, етнографічна, правнича. Деякі з них влилися в існуючі комісії, деякі — залишилися як окремі організації. Приєдналися музеї: археологічний, мистецький, музей українських діячів, бібліотека, яка довгий час залишалася в старому помешканні. Українське Наукове Товариство отже перестало існувати³⁵.

Наукова робота Української Академії Наук проходила в численних комісіях трьох її Відділів та в установах, які перебували під безпосереднім наглядом і керівництвом спільного зібрання Академії Наук. Число відділів весь час залишалось беззмінним — 3, і лише за статутом 1921 р. передбачалося поділити Академію на 5 відділів, а саме: Природничо-математичних наук, Суспільно-історичних, народнього господарства, Педагогіки та Медицини³⁶, але цей статут не увійшов у життя.

³⁴ Звідомлення за 1921 р., ст. 10-15.

³⁵ О. С. Грушевський. Укр. Наукове Товариство в Києві та Історична Секція Укр. Академії Наук, Україна, 1924, кн. IV, ст. 187.

³⁶ Статут цей оголошений в «Вістях ВУЦИК», 27. VII. 1921 р., і підписаний «Председателем Совета Народных Комиссаров» Х. Раковським (написаний і підписаний російською мовою), Вісті ВУАН, 1929, ч. 1-3, стор. 57-59.

В Історично-Філологічному Відділі були такі академіки: голова Відділу — спочатку Д. І. Багалій, а з 1920 року А. Ю. Кримський, секретар С. О. Єфремов, з 1919 р.

Члени-академіки штатні:

- Д. І. Багалій з 1918 р.
- М. Т. Біляшевський з 1919 р.
- В. С. Іконников з 1920 р.
- А. М. Лобода з 1921 р.
- Ф. І. Міщенко з 1919 р.
- М. І. Петров з 1918 р. (помер 1920 р.)
- Ф. І. Шміт з 1919 р.

Члени-директори:

- проф. О. С. Грушевський,
- проф. Е. К. Тимченко

(Члени-директори брали участь у засіданнях Відділу на правах рівних з академіками).

Члени-академіки позаштатні, які не мешкали у Києві:

- В. М. Перетц (Ленінград),
- М. Ф. Сумцов (Харків).
- С. О. Смаль-Стоцький (Прага)
- К. В. Харлампович (Казань)³⁷.

На Історично-Філологічному Відділі було 17 комісій:

1. Комісія для складання словника живої української мови, голова — А. Ю. Кримський, керівничий — В. М. Ганцов; 10 штатних співробітників і 19 нештатних.
2. Правописно-термінологічна комісія; голова А. Ю. Кримський, керівничий Г. К. Голоскевич;
3. Інститут наукової мови постав 1921 р. Всі посади нештатні, крім філолога-консультанта О. Б. Курило;
4. Постійна комісія для складання історичного словника української мови. Голова — директор Е. К. Тимченко, 3 штатні і 4 нештатні співробітники.
5. Постійна комісія для складання історично-географічного словника. Директор О. С. Грушевський, секретар М. М. Ткаченко, 1 штатний співробітник і 7 нештатних.
6. Археологічна комісія з 1921 р. Голова Ф. І. Шміт. Через повне скорочення штатів спільне зібрання ухвалило скасувати комісію.
7. Комісія для складання археологічної карти України. Голова М. Т. Біляшевський. Через хворобу голови і від'їзд з Києва всіх співробітників — скасована.
8. Фольклорно-етнографічна комісія. Голова А. М. Лобода. 10 нештатних співробітників; крім того брали участь представники етнографічних гуртків Житомира, Чернігова, Вінниці та інших міст. В 1921 р. злилася з етнографічною секцією Українського Наукового Товариства.

³⁷ Звідомлення за 1921 рік, стор. 64.

9. Кабінет мистецтва, голова Ф. І. Шміт, існує з 1921 р.

10. Софійська комісія. Голова Ф. І. Шміт, заступник Г. Г. Павлуцький.

При ній згуртувалася ціла громада археологів та істориків, але її довелося розпустити через брак коштів для оплати чорноробочих.

11. Комітет для видавання нової збірки писань О. Потебні, — у Харкові, на чолі з Д. І. Багалієм та М. Ф. Сумцовим.

12. Постійна комісія для видавання пам'яток новітнього письменства України. З 1921 р. голова С. О. Єфремов, 2 штатних і 5 нештатних співробітників.

13. Комісія для видавання творів Шевченка, Франка, Антоновича й Драгоманова, заснована 1919 р. з ініціативи Держвидавву. Голова А. Ю. Кримський, редактори — Д. І. Багалій, С. О. Єфремов, П. І. Зайцев, А. М. Лобода.

14. Жидівська історично-археографічна комісія — голова А. Ю. Кримський, керівничий І. В. Галант, 3 нештатних співробітники.

15. Комісія для дослідів над громадськими течіями на Україні, з 1921 р. Голова С. О. Єфремов, 4 нештатних співробітників.

16. Науково-педагогічна комісія, існувала з 1921 р., а до того часу працювала як секція Наукового Товариства. Голова її акад. О. В. Корчак-Чепурківський, секретар О. К. Дорошкевич. Мала 4 секції і 5 штатних та 10 нештатних членів.

17. Комісія для присуду премій на історично-філологічному Відділі не функціонувала, бо до Академії не надходили праці, «бо через кризу друкарської справи спинилася на Україні всенька наукова книжкова продукція»; так пояснювало «Звідомлення» за 1921 рік бездіяльність Комісії.

При відділі деякі комісії мали свої фахові бібліотеки, зокрема філологічні; передовсім величезна орієнталістична бібліотека А. Ю. Кримського, що стояла в УАН, крім того булан загальна бібліотека Відділу імені В. Б. Антоновича, якою завідувала його вдова К. М. Мельник-Антонович. Головне ядро її являла бібліотека Антоновича. До неї прилучались, переважно шляхом заповітів, бібліотеки видатних вчених, як В. Л. Модзалевського тощо, 1921 року в ній було 9376 томів.

Крім праці в комісіях була група вчених, переважно старших стажем, які в індивідуальному порядку розробляли певні теми, за ухвалою Відділу: вони звалися «наукові співробітники з окремими дорученнями». За цей період число їх було дуже велике — 14 осіб, а саме:

Проф. В. І. Барвінок, який за життя акад. М. І. Петрова майже цілком втратив зір, допомагаючи йому в праці, а крім того працював над українськими стародруками. Крім того він виконував доручення Академії — їздив до Петербургу та Москви по музейні речі, що їх було евакуйовано на північ з київських музеїв.

2. І. В. Галант — працював як керівник жидівської комісії.

3. П. Д. Домуцький описував рукописний архів В. П. Науменка (розстріляного в 1919 р.).

4. В. А. Камінський мав доручення робити етнографічні дослідження на Поділлі та організувати етнографічну роботу на Вінниччині, збирав матеріяли до звичаєвого права.

5. К. В. Квітка*) мав доручення розроблювати питання народної музики. Крім власних праць він склав програму збирання відомостей про кобзарів, лірників.

6. Т. Г. Кезьма працював над арабськими перекладами.

7. Проф. П. П. Кудрявцев студіював філософію на Україні.

8. В. В. Міяковський працював в галузі історії XIX ст., переважно над історією декабристів в Україні, Кирило-Методіївського братства та доби шостидесятників.

9. М. М. Новицький вивчав джерела до біографії Шевченка.

10. В. О. Пархоменко працював над темами з історії княжої доби.

11. М. А. Плевако складав бібліографію творів Б. Грінченка.

12. Проф. О. І. Покровський працював над джерелами (грецькими) про територію та людність теперішньої України.

13. Проф. В. І. Резанов працював над українською драмою.

14. Проф. І. І. Соколов працював над грецькими джерелами до історії української Церкви та історії Візантії³⁸.

До Історично-Філологічного Відділу в 1921 році приєдналися поодиноці окремі секції Українського Наукового Товариства: історична, філологічна, історично-економічна, мистецька, археологічна, та етнографічна; перейшли і музеї товариства; вони влилися в відповідні Комісії³⁹. Того же року приєдналося найстарше наукове товариство Києва — «Історичне Товариство Нестора-Літописця», яке існувало з 1872 року, спочатку при університеті. Головою його був акад. М. П. Василенко, заступником — проф. П. П. Смирнов, секретарем проф. С. І. Маслов. Товариство мало 212 членів⁴⁰.

II. Другий Фізико-математичний Відділ

У цьому Відділі було 11 академіків. Спочатку головою його був акад. М. Т. Каченко, з 1920 р. — П. А. Тутковський. Секретарем акад. В. І. Липський.

Академіки штатні:

Е. П. Вотчал з 1921 р.

Д. О. Граве з 1919 р.

М. Т. Каченко з 1918 р.

О. В. Корчак-Чепурківський з 1921 р.

---

* К. В. Квітка був чоловіком Лесі Українки.

³⁸ Звідомлення за 1921 р., стор. 16-31.

³⁹ О. С. Грушевський. Українське Наукове Товариство в Києві та Історична секція при ВУАН, Україна 1924, кн. IV, стор. 187.

⁴⁰ Звідомлення за 1921 р., стор. 17.

М. М. Крилов з 1922 р.
В. І. Липський з 1919 р.
В. О. Плотников з 1921 р.
Г. Ф. Пфейфер з 1921 р.
О. Я. Орлов з 1921 р.
Б. І. Срезневський з 1921 р.
А. В. Старков з 1921 р.
П. А. Тутковський з 1919 р.
О. В. Фомин з 1921 р.
І. І. Шмальгаузен з 1922 р.

Члени Академії нештатні:

М. І. Андрусов з 1920 р.
В. І. Вернадський з 1918 р.
О. О. Ейхенвальд з 1920 р.
Д. К. Заболотний з 1921 р.
В. О. Кістяковський з 1921 р.
О. М. Нікольський з 1921 р.
С. П. Тимошенко з 1918 р.
Член-директор проф. М. О. Столяров⁴¹.

У Фізично-Математичному Відділі були такі установи:

1. Лябораторія експериментальних дослідів в натуральній філософії, голова Д. О. Граве.
2. Комісія для виучування природних багатств України, голова П. А. Тутковський, 36 співробітників.
3. Катедра геології, голова П. А. Тутковський, мала геологічний кабінет.
4. Інститут технічної механіки, голова К. К. Сімінський, 11 співробітників.
5. Комісія вищої математики, голова Г. В. Пфейфер, 5 співробітників.
6. Геометричний інститут, директор М. О. Столяров. Існує з 1921 р., протягом цілого року не було асигновано коштів.
7. Хемічна лябораторія, голова В. О. Плотников, 4 співробітники. Працюють в помешканні Політехнічного Інституту, бо не влаштовано помешкання в Академії.
8. Зоологічний музей, голова М. Т. Кащенко, 13 штатних і 4 нештатних співробітників.
9. Акліматизаційний сад, директор М. Т. Кащенко.
10. Ботанічний сад, директор В. І. Липський, 2 співробітники.
11. Комісія для виучування флори України, голова О. В. Фомин, 7 співробітників.
12. Національний ботанічний музей та гербарій — засновано з 1921 р. Завідує О. В. Фомин.

---

⁴¹ Звідомлення за 1921 р., ст. 68.

13. Мікробіологічний інститут, директор Ф. Омельченко; перейшов від Наукового Товариства, в 1921 р., 2 співробітники.

14. Інститут експериментальної медицини та епідеміології, директор акад. О. В. Корчак-Чепурківський; засновано р. 1921.

15. Комісія для виучування центральної нервної системи, голова — акад. А. В. Старков, утворена в 1921 р.

16. Фізично-географічний Інститут і геофізична комісія, голова їх — акад. Б. І. Срезневський, секретар І. К. Половко, 10 наукових співробітників, серед них — проф. Г. Г. де-Метц, Й. Й. Косоногов, Артемовський, Максимович, Опоков, акад. Е. П. Вотчал, Колкунов та інші. Заснована в 1921 р.

17. Бюро наочного приладдя, перейшло з Українського Наукового Товариства в 1921 р. Голова проф. О. А. Яната, 6 співробітників.

18. При Відділі працювали дві окремі секції, що перейшли від Українського Наукового Товариства: Зоологічна, голова її М. В. Шарлеман, та Ботанічна, що перейшла в 1922 році; головою її був О. А. Яната, секретарем О. І. Соколовський.

Крім того була співробітниця з окремим дорученням — М. І. Безсмертна⁴².

III. Соціально-економічний Відділ

Головою його до 1921 року був акад. О. І. Левицький; після виїзду його на Полтавщину, головував акад. Р. М. Орженцький. Після його виїзду закордон в 1922 році головою обрано акад. М. П. Василенко. Секретарем був акад. М. В. Птуха.

Членами-академіками (штатними) були (за період 1918—1923 рр.):

М. П. Василенко з 1919 р.

К. Г. Воблий з 1921 р.

О. М. Гіляров з 1922 р.

Б. О. Кістяковський з 1919 р.

В. Ц. Косинський з 1918 р. (помер 1920 р.)

О. І. Левицький з 1918 р.

О. О. Малиновський з 1922 р. (?).

Р. М. Орженцький з 1919 р.

М. В. Птуха з 1919 р.

Ф. В. Тарановський з 1918 р. (виїхав)

М. І. Туган-Барановський з 1918 р. (помер 1921 р.)

У Відділі були такі установи:

1. Комісія для вивчення звичаєвого права, реорганізована в 1921 р., працювала в такому складі: голова — акад. О. І. Левицький, керівничий — проф. В. І. Синайський, його помічник — проф. А. Е. Крістер і 6 штатних

---

⁴² Звідомлення за 1921 р., стор. 17-48.

співробітників: В. С. Назимов, В. А. Камінський, В. Г. Кривченко, Р. А. Безпалов і Б. О. Язловський.

2. Комісія для вивчення історії західньо-руського та українського права. Голова акад. Ф. В. Тарановський, члени: академіки Д. І. Багалій, Б. О. Кістяківський, А. Ю. Кримський та О. І. Левицький і 3 наукових співробітників; секретар В. І. Новицький. В 1920 р. очолив Комісію акад. М. П. Василенко, і комісія, в зміненому складі, розробляла питання теоретичного опрацювання історії права України.

3. Комісія для вивчення соціального питання. Голова — акад. М. В. Птуха, 1 науковий співробітник; була ліквідована.

4. Демографічний Інститут, директор М. В. Птуха, помічник керівничого І. Ю. Тренін-Петушков, і 3 статистики.

5. Інститут для вивчення економічної кон'юктури та народного господарства України. Голова — акад. Р. М. Орженцький, керівничий доц. М. Волков та 2 співробітники.

6. Комісія для дослідів над бюджетом, заснована р. 1919 з ініціативи акад. Р. М. Орженцького. Вона мала, крім чисто теоретичних наукових цілей, встановити практичні норми споживання, статистику цін на ринку, індекси руху товарних цін, високість витрат на прожиття і т. д. За браком коштів не вдалося поставити працю комісії на належний рівень і року 1920 комісію було закрито.

У Відділі було 6 співробітників з окремими науковими дорученнями:

1. І. С. Гриценко (в Москві) — збирав матеріяли, що знаходяться в Москві.

2. В. С. Ейсман — збирав матеріяли до історії цукрової промисловости.

3. Ф. Х. Задорожний — збирав матеріяли до біографії М. І. Туган-Барановського.

4. О. О. Зонненштраль — розробляв питання про економічні інтереси України на Балканах.

5. Я. С. Могилевський розробляв питання про харчування населення Києва в 1920—1921 рр.

6. М. М. Стасюк працював над темами з економіки України.

7. І. Ю. Черкаський працював над питанням карного права на Правобережній Україні.

При Відділі було два семінари:

1. Статистико-Економічний семінар, під проводом акад. Р. М. Орженцького, з 2 асистентами та 3 науковими співробітниками і 15 молодшими членами.

2. Семінар для виучування цивільного та народного права, під проводом проф. В. І. Синайського, асистента і 4 штатних співробітників.

До Відділу приєдналися 2 наукові товариства:

1. Товариство правників, голова його акад. О. І. Левицький, заступник проф. В. І. Синайський, товариш — проф. О. С. Грушевський і секретар Б. О. Язловський; воно мало 35 членів. До Т-ва приєдналася правничка секція Українського Наукового Товариства, і голова її О. С. Грушевський вступив до президії.

2. Товариство економістів; голова акад. Р. М. Орженцький, заступник С. Ф. Іванов, секретар Д. М. Сумневич, 30 членів⁴³.

При III Відділі була бібліотека, якою завідував спочатку П. С. Синицька, з 1921 р., а з 1922 — Г. І. Каманіна. Наприкінці 1929 року бібліотека мала понад 9 000 томів. Дуже цінним було придбання книгозбірні акад. О. І. Левицького⁴⁴.

Спільне Зібрання

При спільному зібраню Академії Наук рохувалося кілька інституцій: Всенародна Бібліотека, (заснована в 1918 р. як незалежна від Академії Національна Бібліотека). Нею керував комітет на чолі з В. О. Кордтом і Рада бібліотекарів на чолі з Ю. Івановим-Меженком. Від кожного відділу Академії до комітету входив один представник-академік. В кінці 1920-ох років становище змінилося, і замість комітету бібліотекою керував вже директор.

Бібліотека швидко зростала, і в 1921 році нараховувала понад мільйон томів. Вона поділялася на окремі відділи — періодику, стародруки, картографічний, рукописний. Розбір матеріалів, їх класифікація і каталогізація переводилася за самих несприятливих умов: в непристосованому помешканні I гімназії, з дуже обмеженим персоналом, з недостатньою платнею, що до того й неакуратно платилася, в неопалених помешканнях. Але не зважаючи на все праця посувалася швидко.

Бібліотека мала філію в Вінниці з археологічним музеєм при ній.

2. Комісія для складання біографічного словника діячів України. Головою її був акад. М. П. Василенко, керівничим — П. Я. Стебницький. Штатних співробітників було 9, але в кінці року всіх переведено в заштат.

3. Комісія для складання енциклопедичного словника, розпочала працю з кінця 1921 р. Головою був П. Я. Стебницький, керівничий П. С. Синицький, секретар С. П. Пастернак. Від Академії входили члени-академіки — від I Відділу А. Ю. Кримський, від II — В. І. Липський, від III — М. П. Василенко.

4. Археографічна комісія; головою її був акад. В. С. Іконников; після його смерти тимчасово — акад. М. П. Василенко; після свого повороту до Києва акад. М. С. Грушевський.

5. Центральний Архів Давніх Актів; керівничим його був спочатку І. М. Каманін, а після його смерти — В. О. Романовський.

6. Музей мистецтв імені Б. І. та В. М. Ханенків. Директором його був М. О. Макаренко, а головою комітету — академік Ф. І. Шміт.

---

⁴³ Звідомлення за 1921 рік, стор. 49-61.

О. С. Грушевський. Україна 1924, кн. IV, стор. 187.

⁴⁴ Звідомлення за 1921 р., стор. 60-61.

7. Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка — переважно складався зі спадщини покійного Хв. Вовка, яку привіз до Академії учень його О. Г. Алешо. Друга частина складалася з колекцій кол. Наукового Товариства, які здебільшого теж походили зі збірок Хв. Вовка. Поступали пожертви від інших осіб. Відділом етнографії відав О. Г. Алешо, відділом антропології — А. З. Носів⁴⁵.

Праця в комісіях провадилася під проводом голови-академіка чи керівничого, не лише штатними співробітниками, а також і нештатними, і число нештатних було необмежене. Серед них були літні професори з відомим в науці іменем, і початкуючі науковці, які під проводом фахівців здобували методи дослідження. Часто в комісіях працювало 20—30 співробітників, з яких лише 5—6 були штатними. В міру росту Академії, до комісій вступали наукові робітники, які мешкали поза Києвом і які іноді могли приїхати на засідання, але виконували доручення комісії на місці перебування, працюючи в місцевих архівах, переводячи етнографічні, філологічні, чи природознавчі дослідження. Здебільшого в комісіях приймали нових членів за згодою чи обранням інших членів. Таким чином, крім наукового стажу, кожен член комісії мусів мати, так би мовити, громадську апробату. Провід Академії радо вітав вступ нових членів комісії, а з формального боку вони поділялися на дві категорії: нештатні постійні і нештатні без цього додатку. Нештатні постійні користалися деякими пільгами: вони діставали від адміністрації посвідки, які мали певну вагу в міському життю: свідчили, що людина має працю, допомагали для забезпечення житла тощо.

Роля цих «нештатних» співробітників в праці Академії була дуже велика, і число їх постійно зростало. В «Звідомленні» за 1921 рік участь їх характеризується так: «Треба пам'ятати, що переважна частина нештатних співробітників Академії Наук взагалі не претендувала на ніякісіньку грошову оплату: здебільшого нештатні співробітники працювали цілком безплатно, ще й пожертви робили від себе в Академію науковими речами, книжками, тощо. Вкупі з такими нештатними співробітниками цифра всіх академічних співробітників ніколи не була нижче од 1 500 душ люду». Число штатних робітників «Звідомлення» подавало на кінець 1921 р. в 404 чол., себто нештатних було понад 1 000 душ⁴⁶. Ця маса нештатних співробітників надзвичайно показова: вона свідчить, яке місце посідала Академія Наук в життю України, в історії її культури; вона свідчить про той правдивий, не за кошти советської влади, науковий ренесанс 1920-х років, який переживала Україна, і який знищила комуністична партія.

---

⁴⁵ Звідомлення за 1921 рік, стор. 11-15.

⁴⁶ Звідомлення, стор. 63.

ЗАГАЛЬНІ УМОВИНИ ПРАЦІ ВУАН ЗА ЧАСІВ НЕПУ

Зміна в становищі Академії Наук припадає на початок непу, який характеризується відпруженням у всіх галузях економічного та соціального життя. Рівнобіжно з тим йшло і покращання культурних умов. Советський Союз прагнув здобути визнання всього світу й ВУАН давала для цього вже готовий і переконливий матеріал. Велике значення мав прихід до влади в Україні кол. боротьбістів, творців і ініціаторів УКП, які посіли керівні посади у Харківському уряді. Найбільше значення для ВУАН мала, звичайно, заміна наркомосвіти В. Затонського видатним боротьбістом О. Шумським.

Проте зміни в ВУАН відбувалися повільно, і не було різкої межі, яку можна було б покласти між двома періодами: вже почався неп, а Академія ще перебувала без коштів і її співробітники та академіки голодували, одержуючи злиденну платню. Зміни наступали повільно без спеціальних наказів влади, чи законів, але, кидаючи ретроспективний погляд на історію ВУАН 1920-х років, можна намітити кілька маркантних явищ, які позначили різницю в житті Академії «до» і «після». Перша зміна полягала в покращанні матеріальних умов Академії Наук, збільшенні платні, числа штатних робітників, операційних коштів. Зокрема збільшено було кошти на видавництво. Другу видатну подію являло повернення з закордону й обрання на академіка М. С. Грушевського та заснування ним «історичних установ». Значною подією був перший політичний процес, який втягнув Академію Наук, т. зв. «Центра дій». Кінець цього періоду позначається опануванням ВУАН комуністами.

ВУАН поволі виходить з матеріальних злиднів. Порівнюючи з «робітниками від станку» ставки академіків та наукових робітників були ще дуже мізерні, але вони вже були принаймні забезпечені тим фунтом хліба, про який 1921 року згадував А. Ю. Кримський як про недосяжну мрію.

Проте, життя не було таким легким, як можна було б думати і як, може навіть, здавалося б тим, що виголодніли за 1919—1923 роки і деякою мірою звикли до своїх злиднів. Свіжа людина, яка приїхала з закордону, інакше оцінювала советську дійсність. Так, акад. М. С. Грушевський, що 1924 року повернувся до України, дав дуже негативну характеристику тому стану, в якому перебувала 1925 року ВУАН: «Першим великим мінусом в організа-

ції Академії вважав він брак відповідних фахівців-академіків, на ряді конче потрібних катедр. Подруге, величезна маса катедр і установ не має дослідчого апарату в виді потрібних лябораторій, кабінетів, бібліотек». Деякі академіки користуються лябораторіями в ріжних установах, головно в високих школах, але тепер, в зв'язку з реорганізацією високих шкіл, і там можливі ускладнення. Взагалі, всі академічні установи позбавлені можливости одержувати наукову літературу, часописи, інвентар, зокрема з закордону. Через брак поштових сполучень з Польщею, неможливі регулярні зносини з західньоукраїнськими землями. На всі закордонні посилки треба було брати окремі дозволи і це позбавляло можливости висилати за кордон ті видання, які потроху виходять¹.

М. С. Грушевський темними фарбами малює своє власне становище: повернувшись з закордону, він поставив своїм завданням продовжати працю над двома студіями: Історія України-Руси, яку він припинив на 1 650 році, та Історія української літератури, три томи, яку він видав у Львові в 1923 році. Матеріяли, що він зібрав до історії Хмельниччини, загинули у Києві в 1918 р., коли большевики спалили його будинок. Поновити їх тяжко, бо рукописні збірки, що він у свій час використав в Петербурзі, передані Польщі. Прохання його про виписку потрібних йому книг з Польщі — наркомосвіти відкинув в 1924 р. через брак коштів². Працю комісії Історичної пісенности затримував брак апарату для записування, «парльографа»; коли його було виписано з закордону, його поламали при митнім огляді на кордоні. Знищені частини не було можливости замінити новими на Україні³. Не звиклий до місцевих умовин М. Грушевський називав матеріальний стан ВУАН 1925 р. катастрофічним⁴.

Платні співробітників майже щороку змінюлися. Так, приміром, 1925 року академік одержував 80 карб. місячно, за адміністративні посади — стільки ж. Наукові робітники — від 50 до 75 місячно.

Місячні платні поволі зростали, але зростали й ціни на продукти та взагалі «екзистенц-мінімум».

На 1928 рік розрахунок зарплатні академії був такий:

Президент одержував місячно	210	крб.	
Віце-президент	210	"	
Неодм. секретар	210	"	
Вчений секретар	125	"	
Голови відділів	180	"	3 особи
Секретарі відділів	160	"	3 "
Дійсні члени Академії	180	"	
Директор інст., музею, станції	180	"	5 "
Керівники комісій, кабінетів	136	"	13 осіб

¹ Україна, 1925 кн. 2, стор. 221.

² Там же, стор. 223.

³ Там же, ч. 1-2, стор. 166-167.

⁴ Там же, ч. 1-2, стор. 164-165.

Керівн. ін-ту або музею	125	крб.	3	особи
Голова археол. комітету	125	"	1	"
Вчений секрет. комісії, або інст.	125	"	5	"
Член ред. ін-ту наук мови	116	"	15	"
✓ Науковий співробітник	110	"	89	"
Ляборант	100	"	11	"
Препаратор	50	"	5	"
Фахівець-філолог	100	"	4	"
Статистик	65	"	1	"
Зав. бібліотекою, наук. співроб.	110	"	1	"
Спец. бібліотекар	74	"	2	"
Пом. бібліотекар	57	"	3	"
Керівник канц. госп. частини	100	"	1	"
Старш. бухгалтер	100	"	1	"
Бухгалтер	88	"	2	"
Ст. кореспондент	80	"	1	"
(найменша платня — швайцар, убираль- ниця, двірник)	28			
			288	

Разом на рік

355 188 крб.

Добробут Академії виявлявся не тільки в збільшенні бюджету, але і тому, що зростали нерухомости Академії. Звичайно, вони не досягали й десятої долі того, що було закріплено за Академією першим статутом і кошторисом 1918 р., але все ж ці нерухомости зростали. Спочатку Академія володіла одним будинком на вулиці Короленка 54, далі до неї приєднано було частину будинку ч. 37 на вул. Короленка, далі колишню I гімназію, на бульварі Шевченка 14, і будинок кол. жіночої міністерської гімназії на вул. Чудновського, кол. Терещенківський. Коли закінчено було будинок для бібліотеки в садибі кол. університету, вул. Короленка 58, було переведено туди ВБУ (Всенародню Бібліотеку України) з будинку ч. 14 на бульварі Шевченка, і Академія мала можливість ширше розташувати свої установи. 1927 року передано ВУАН величезний будинок на розі вул. Короленка та Леніна (кол. Фундуклеєвської), який будовано було для міністерської жіночої гімназії. Хоч він був дуже великий, двоповерховий, виявилось, що він замалий і до нього було прибудовано ще поверх та башту. В ньому розмістилися переважно установи II Відділу: Геологічний музей, Зоологічний музей, Музей акліматизації, Дніпрова біологічна станція, хемічна лябораторія акад. В. Г. Шапошнікова, хемічна лябораторія акад. В. О. Плотнікова, комісія патолого-анатомічна, запроектована акад. М. В. Мельниковим-Розведенковим, Музей українських діячів-пантеон. Там містилися Інститут технічної механіки, і бібліотека II Відділу.

Цей будинок став згодом репрезентативним: в ньому був кабінет президента (раніш президенти не мали окремих кабінетів), і конференц-зал, гар-

на, з хоромами, з двома великими картинами на всю стіну (незабаром вони були знищені).

1925 року до цих будинків приєднано було окремих будинок «історичних установ» М. С. Грушевського, вул. Короленка, 35, розкішний двоповерховий будинок, що стояв «на відшибі» ще з 1840 р., Про нього докладніше далі. 1927 року ВУАН одержала будинок старої Академії на Подолі, а незабаром — всю її садибу. Деякий час вона володіла територією Києво-Печерської Лаври, а далі залишився від того «друкарський корпус».

Крім того вона мала Дніпрову біологічну станцію, заповідник Конча-Заспа, Асканія Нова, Михайлова гора-садиба М. О. Максимовича та В. П. Науменка, Карлівський заповідник на Полтавщині.

Найбільше значення для ВУАН та завойовування нею поважного місця серед інших академій була справа друку. За попередній період ця справа стояла жахливо. Протягом 1919 р. було надруковано лише єдину книжку I Відділу, «Записки Історико-Філологічного відділу». Це взагалі був час, коли видавалося у Києві дуже мало, не було паперу, не було добрих друкарень. Приєднання Наукового Товариства в 1921 році відкривало Академії Наук перспективу мати власну друкарню, але уряд закрити друкарню УНТ, під претекстом, що умови її шкідливі для здоров'я робітників.

Після того до Академії було прикріплено велику організацію Поліграф.

Але справи з друком не посувалися. Характеристичне явище — «влада на місці» виправдувала себе й тут, і жодні накази з Харкова не діяли. справа з друком пішла на добре, коли ВУАН дістала власну друкарню — колишню славетну Лаврську друкарню. Проте — в якому стані!! Значна частина слов'янських і арабських шрифтів була знищена, взагалі черенків було замало. незручне було й положення друкарні, далеко від Академії, на території Києво-Печерського монастиря, але з усім цим Академія охоче мирилася. Була ще велика незручність: друкарня не стала виключно академічною, вона діставала замовлення від інших установ і часто виконувала їх швидшими темпами, ніж академічні.

Проте, як поживавилася видавнича діяльність Академії, свідчить хоч би така табличка. Записки I Відділу виходили в такому порядку:

1919	— книга	I,
1920—1922		II,-III;
1923		IV,
1924		V,
1925		VI,
1926		VII, VIII, IX,
1927		X, XI, XII, XIII, XIV, XV
1928		XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII,
1929		XXIII, XXIV, XXV, XXVI.

Кожний відділ видавав свої «Записки», комісія видавала «Праці», або «Труди», та бюлетені. Крім того кожний відділ видавав окремо монографії членів; досить сказати, що I відділ видав з 1924 р. до 1930 р. 130 таких мо-

нографій. Деякі комісії видавали «Збірники» тощо. Про це буде докладніше в розділі про наукову працю Академії.

Посідання такої величезної території, до того розкиданої не тільки по всьому Києву, а по цілій Україні, ставило перед адміністрацією Академії тяжкі завдання. Якщо 1920 року президент О. І. Левицький не міг взяти на свою відповідальність господарювання двома, трьома будинками, наприкінці 1920-х років це завдання значно ускладнилося. В штаті ВУАН з'являється цілий відділ людей різних кваліфікацій, які обслуговують її з господарського погляду. Складність цього завдання викликає пильну увагу з боку фінансових і господарських органів уряду й постійну контролю уряду і партії.

Повернення акад. М. С. Грушевського

Величезною, може найбільшою в історії ВУАН, подією був поворот до Києва професора М. С. Грушевського, який перебував за кордоном з 1919 року. Я не буду тут говорити про те, яке колосальне значення мав цей факт повороту до Советської України М. С. Грушевського, не лише історика та професора, а президента Української Народної Республіки тоді, коли вся Україна, що ще не забула ні Зимового походу, ні Базару, коли гинули в нерівній боротьбі останні загони повстанців.

З виїздом М. С. Грушевського з дружиною та донькою зв'язок його з Україною не припинився: у Києві залишилися його сестра Г. С. Шамрай з сином — студентом та донькою, а також брат О. С. Грушевський з дружиною О. О. Грушевською. Не часто, але досить регулярно брати листувалися і таким чином М. С. Грушевський був в курсі того, що робилося в Україні. Не зважаючи на те, з другої половини 1923 р. він почав переговори з советським урядом, ініціатива яких, правда, належала Советам, про повернення до Советської України. Найкращою фірмою для цього була ВУАН. В советським уряді України були однопартійні товариші М. С. Грушевського, боротьбісти — як О. Шумський, нарком освіти, секретар ВУЦИК-у Буценко, та низка інших діячів, що посідали не такі високі ранги. Не зважаючи на попередження деякого з академіків, які звертали увагу М. С. Грушевського на можливі небезпеки, які чекають його в Україні, він не змінив свого рішення і дав згоду советському урядові повернутися, вже маючи домовленість з советським урядом. М. С. Грушевський розпочав переговори з ВУАН з приводу обрання його академіком. Для всіх було ясно і факт домовлення з урядом, і безспірні, незаперечні права на крісло академіка. На початку 1924 року було закінчено всі формальності, і його було обрано на академіка. В березні 1924 р. М. С. Грушевський вперше відвідав Академію. Він перебрав катедру історії українського народу. Крім того він став головою Історичної секції кол. Українського Наукового Товариства; до його приїзду це становище займав його брат професор О. С. Грушевський; ця секція була прилучена до I Відділу Академії Наук 1921 року, разом з іншими секціями Товариства. Незабаром він очолив Науково-дослідчу катед-

ру, яку до того очолював М. П. Василенко. Таким чином, він очолив в межах Академії Наук всю українську історичну науку. Крім своєї катедри, секції історії України і Науково-досл. катедри, він очолив Археографічну комісію, яка була вакантною після смерті академіка В. С. Іконникова. З усіх історичних установ не головував він лише в Історичному Товаристві Нестора Літописця, де головою був академік М. П. Василенко.

Всі ці установи, які були об'єднані головуванням М. С. Грушевського, набули загальну назву «Історичні установи»; про величезну працю їх і склад докладніше буде мова далі.

Умови, на підставі яких приїхав М. С. Грушевський з одного боку, і дружні зв'язки його з агітпропом ЦК КП(б)У, а з 1925 р. з наркомом, О. Шумським з другого, забезпечили для нього вийняткове становище в ВУАН. Він мав можливість організувати цілу низку комісій, які мали 1927 року — 50 штатних робітників, тоді, як інші академіки мали одну, рідко дві комісії під своїм керівництвом з 1-2 штатними робітниками. Як вже зазначалося вище, головну масу в комісіях творили «нештатні» робітники, яких, по змозі, якось компенсували з операційних коштів. Число цих нештатних робітників в комісіях М. Грушевського було дуже велике, так, напр., 1927 року воно досягало 100 чол. Була ще значна причина матеріального, а разом і наукового характеру, яка давала перевагу співробітникам «історичних установ» в порівнянні з співробітниками, так би мовити основної частини ВУАН: до 1929 року гонорарів за праці Академія не платила — ні за статті, вміщені в «Записках» чи «працях» комісій, ні за окремі монографії. З самого початку більша частина видань М. Грушевського друкувалася в «Держвидав» — Державному Видавництві України, де за кожну працю видавали гонорар, загально прийнятий в державі. Коштом Держвидаву друкувалася і «Україна», часопис історичної секції за редакцією М. Грушевського.

Для всіх цих установ було відведено окремий двоповерховий будинок в Володимирська — (Короленка) ч. 35 і відпущено значну суму на ремонт будинку. Про розмах, з яким робився ремонт, може свідчити те, що з містецького погляду оформляв залі В. Г. Кричевський⁵. У всіх залах мали бути вміщені портрети українських вчених, які найбільш прислужилися

---

⁵ Про розмах в яким робився ремонт і устаткування будинку «Історичних установ» свідчить такий факт. 26.березня 1929 року, Президія ВУАН розглядала постанову Істор. філ., відділу про потребу придбати для Культурно-історичної комісії та Комісії Історичної пісенності килимів за 265 карб., етюдів та картин за 335 карб., і для Комісії Києва та старої історії України — картини та етюдів за 515 карб., килимів за 100 карб. з коштів призначених для Комісії. Ухвалено: запитати Іст. Філ. відділ, для якої мети мають бути куплені ці речі: для наукової, чи для оздоблення, і який характер мають вони?» Тогож дня Президія категорично поставила перед НКО питання про неможливість однесення витрат по ремонту будинку ч. 35 на вул. Короленка (Історичні Установи) за рахунок кошторису ВУАН. Того року було перенесено на ремонт Історичних установ з загального кошторису ВУАН 12 000 карб. Вісті, 1929, ч. 3-4, стор. 57-58.

розвиткові тої або іншої галузі знання. Ці портрети було замовлено Ф. Г. Кричевському. З наукового та адміністративного погляду розвиток «установ» був тісно зв'язаний з неіснуючим вже Науковим Товариством і його секціями, зокрема історичною. Приїзд М. Грушевського, писав О. Грушевський, підняв «інтерес до діяльності історичної секції, привернув тих членів, що були відійшли за останні роки від діяльності Історичної секції»⁶. (Не лише повернулися члени кол. історичної секції, але всі видання М. С. Грушевського були продовженням видань Наукового Товариства і носили подвійну нумерацію». М. С. Грушевський відновив давніші видання...» в «Україні» «... як знак зв'язку з науковою діяльністю Іст. Секції за минувші роки вміщено кілька рефератів з попередніх літ... Записки... відновлюються знову в вигляді наукових збірників, як це було в 1914—1916 рр.)».

Співробітниками історичних установ стали колишні члени Наукового Товариства, і його брат О. С. Грушевський, донька К. М. Грушевська, сестра Г. С. Шамрай, дружина О. С. Грушевського, О. О. Грушевська, племінник С. В. Шамрай, Ф. С. Савченко, що був раніше головою Української громади в Парижі, О. М. Гермайзе, В. А. Данилевич.

Такий стан Історичних установ М. Грушевського відразу відбився на житті Академії Наук. Кожним рухом, кожним словом, Грушевський і ще більше його співробітники підкреслювали відсутність єдності, відокремленість від тієї Академії — до якої належали.

З самого прибуття М. С. Грушевського стало видно, що він не урахував тих взаємовідносин, які склалися під Советами. Він думав, що для уряду й партії він є дійсно персона грата і так тримав себе. Літом 1924 р. він поїхав до Харкова, робив там візити членам Наркомату, чого не робили навіть президенти. В Харкові він мав старих соратників по партії с-рів: О. Шумського, секретаря ЕУЦИК О. Буценка, Порайка, що в 1927 році став наркомюстом, після Скрипника, старий с-д О. І. Шліхтер, Наркоміндел, сам «Староста», Г. І. Петровський. Проте викликала здивування і незадоволення в українському суспільстві взагалі й зокрема в середині Академії візита Грушевського до Москви, де він урочисто відвідав партійних і політичних діячів. Все це показалося, що він не хоче обмежитися науковою працею, а має на меті якусь політичну діяльність.

Становище в Академії погіршувало те, що, користаючись з дружніх зв'язків у Харкові М. С. Грушевський, обминаючи Президію Академії Відділу й Спільного Зібрання, мав постійні стосунки з О. Шумським і взагалі Харківським урядом, і часто бувало, коли під час засідання Відділу, чи Спільного Зібрання, після зачитання офіційного наказу з Харкова, або відповіді на клопотання Академії, він забирав голос, щоб подати «новелу», яка цілковито заперечувала прочитане, і завжди на користь установ Грушевського. І він і А. Ю. Кримський мали нестримну вдачу, і мирні до приїзду Гру-

---

⁶ О. С. Грушевський. Українське Наукове Т-во в Києві та Історична Секція при ВУАН, Україна, 1924, кн. IV, стор. 188.

⁷ Там же, стор. 188.

шевського засідання набули тепер перманентний характер гостроти й суперечок. Деякі засідання загрожували гіршими наслідками: були такі, коли А. Ю. Кримський покидав засідання з загрозою демісії. Тоді йшли посередники, які добивалися компромісу; таким посередником здебільшого був М. П. Василенко, який зберігав добрі відносини з обома партіями. Пригадую випадок, коли М. С. Грушевський, підписуючи протокол засідання, вніс до нього вставку між рядків, секретар відділу того не помітив і так він пішов до Харкова; вставка змінювала сенс протоколу. Другий бурхливий випадок трапився з такого приводу: в 1-2 книзі «Україна» М. С. Грушевський вмістив статтю про те, що тільки приїзд його і поновлення праці історичної секції надала Академії Наук українського характеру, бо до того часу серед академіків не було національно свідомих діячів. А. Ю. Кримський був в Харкові і до друку дозвіл дав С. О. Єфремов, який ставився до цього без тої пильности, яку виявляв А. Ю. Кримський. Ця стаття викликала страшне обурення Спільного Зібрання і нову загрозу демісії А. Ю. Кримського, а на цей раз С. О. Єфремова, який покладаючись на коректність Грушевського, не став навіть читати цієї статті. Знов М. П. Василенко ходив парламентом і з великими труднощами добивався хоч зовнішнього миру. Щороку відношення робилися більш напруженими і захоплювали все ширшу територію. Грушевський забороняв своїм співробітникам брати участь в наукових засіданнях інших комісій; пригадую різні конфлікти з Товариством Нестора Литописця: так було не з одним з членів Історичної секції.

Внутрішня боротьба в Академії і постійні звернення М. С. Грушевського до урядових кіл, відкривали для них шлях для втручань до академічного життя, а головне наочно показували, що Академія не є тим монолітом, яким вона була спочатку. З цього приводу академік В. М. Перетц звернувся літом 1927 р. до М. С. Грушевського з листом, в якому доводив йому помилковість його тактики і загрозу, яку вона дає для майбутнього Академії. Він закінчив листа цитатою з літопису: «не наводить поганих на землю Руську!»

Зенітом становища М. С. Грушевського в Академії був 1926 рік, святкування його 60-річного ювілею. Святковано його було дуже пишно, але з самого початку трапилися конфлікти. Поза Академією, — чи І. Відділом чи Спільним Зібранням — було обрано Комітет для організації ювілею з академіком П. А. Тутковським на чолі. Цей комітет повів працю, не звертаючись до Академії, а від власного імені запрошував гостей, звертався до установ так неначе Академія не мала нічого спільного з цим ювілеєм. Треба сказати: такого ювілейного свята, такого свята української науки ще не бачив Київ. Свято почалося з урочистого акту в великому актовому залі кол. Університету св. Володимира. На свято з'їхалося чимало чужинців, представників від українських установ, багато вчених Москви й Ленінграду і багато представників партії та уряду. Було одержано кілька тисяч привітань з цілого світу. Виступи представників наркомосвіти, головнауки, партії багатомовні, пишні зводилися до прославлення уряду й партії, які дають можливість так розцвітати українській науці і її носіям і ставили рубо питання про те, де тепер стоїть ювілянт — по той чи по цей бік барикади? Увага величезної маси присутніх була, звичайно, прикута до особи ювілян-

та й зокрема — його останнього слова. Тиша запанувала в залі, коли на катедрі з'явилася його постать і пролунали несподівані для більшості слова. Жодного кадіння урядові, жодного прославління благодійності партії не почули присутні. Він дякував всім присутнім, всім промовцям, і закінчив промову словами приблизно такого змісту: напружена праця і успіхи, яких досяг він, свідчать, що за всяких умов може працювати людина, якщо вона того прагне. Ці слова Грушевського стали переломовими в його життю в советських умовах. . . Відповідь на це дістав він того ж дня.

О 7-й год. вечера того ж дня був пишний банкет з концертом ліпших музичних сил Києва в ліпшому готелі Києва «Контіненталь». На цей банкет покладали найбільші надії організатори свята. В призначену годину зібралися гості й відчували якусь тривогу серед родини Грушевських і членів Комітету. Всі про щось таємничо переговорювалися, бігали до телефону, поверталися з наспокійними, схвильованими обличчями. Проїшла година, півтори. . . Нарешті запросили до залі, де стояли столи «покою», і гості почали розшукувати свої місця позначені картками. І тоді виявилася сумна картина: на вузькому кінці «покою» були позначені місця для родини Грушевських і членів партії й уряду: жоден з них не прийшов. Розгублені члени комітету не знайшлися перекласти своєчасно картки до того столу й виявилось, що М. С. Грушевський його дружина, донька, брат залишилися самі серед порожніх приборів. . . Ніхто з них не зміг опанувати собою й банкет більше нагадував похоронний стіл, ніж ювілейне свято.

Цей вечір ясно показував Грушевському, що в советських умовах він не більше за мурина, який виконав свою справу, а далі він вже не потрібний. Якщо він ще мав будьякі ілюзії — вони повинні були розвіятися, але він ще не був цілком переконаний, що його кар'єра вже пішла похилою дорогою, і питання лише в тому, як швидко будуть розгортатися події. Але те, що було ясно для всіх, ще не розумів він сам.

Реакцією Академії Наук на бучний ювілей Грушевського був ювілей академіка Д. Т. Багалія, відсвяткований на другий 1927 рік, з приводу 70-річчя життя і 50-річчя його наукової діяльності. Цей ювілей організувала сама Академія Наук. Запрошено було тільки наукові установи й вчених, і весь акт носив суто академічний характер. На другий день був скромний банкет в залі Будинку вчених, з сердечними, щирими промовами. Під час акту піднесено два томи збірників, видання Академії Наук. Цим ювілеєм Академія Наук підкреслила відчуженість, що створилася поміж нею і Грушевським. Але цікаво й друге: Грушевський не дістав нічого від уряду, а Раднарком України ухвалив перевидати на кошти уряду всі праці Д. І. Багалія (правда, цього не було виконано)⁸.

Єдиним успіхом М. С. Грушевського після ювілею було обрання його (в 1928 р.) академіком Союзної Академії Наук.

---

⁸ Ювілейний збірник на пошану акад. Багалія, ВУАН, 1927.

1929 року було відсвятковано в Академії ювілей академіка П. А. Тутковського з приводу 70-річчя його життя. Це свято мало дві властиві йому риси: ініціатива виходила не з ВУАН, а з київського бюро Секції Наукових Робітників. Цю ініціативу підтримала президія ВУАН, до ювілейного комітету ввійшли представники ВУАН — акад. Л. А. Яснопольський, К. К. Симінський, М. С. Грушевський, геологи професори В. В. Різниченко, Ф. Полонський, Г. В. Закревська, представники секції Наукових роб., НКО, Міськради, ОВК, Білоруської Академії Наук і інші⁹. Свято не мало такого родинного, академічного характеру, як ювілей Багалія. Та й відбулося воно не в ВУАН, а в Колонному залі Палацу Праці.

Процес Центра Дій

Прагнення зберегти свою незалежність, як української громадської і наукової організації, ВУАН зберігала весь час і відстоювала всіма можливими засобами. Привід до виявлення такого розуміння свого становища дав Академії 1924 р. політичний процес «Центра дій» («Центра действия» як він офіційно іменувався).

Політичні процеси вже відбувалися не раз, захоплюючи ту, або іншу групу людей. Процес «Центра дій» був першим процесом, який торкнувся безпосередньо ВУАН, коли академік і низка її співробітників опинилися на лаві підсудних

Стисло суть цього процесу була така. 1921 року приїхав до Києва з Парижу емігрант Н. Вакар, тісно зв'язаний сам і ще більше його родич, В. В. Вакар, відомий прогресивний адвокат, з широкими колами поступової інтелігенції Києва. Приїхав він звичайно, нелегально, бо легальних можливостей тоді не було. Його приїзд схвилював київську інтелігенцію, яка жила цілком ізольовано від Заходу і закордонної еміграції. Н. Вакар зробив кілька доповідей в помешканнях академіка М. П. Василенка і проф. Г. Б. Биховського. В цілому його слухачами було чоловік з 50. Він оповів докладно про життя емігрантів, переважно в Парижі, взаємовідношення з місцевими людьми, прагнення цієї еміграції знати правду про підсоветське життя, брак преси, брак взагалі будь яких інформацій. Як один з засобів допомогти в цій справі, передав він про думку на еміграції розпочати видання газети «Новь», в якій будуть вміщати об'єктивні інформації про громадське, політичне та наукове життя під Советами. До цієї пропозиції в цілому поставилися кияни негативно, казали про труднощі комунікації, небезпеку, що серед інформаторів і співробітників будуть советські провокатори. Дали згоду на участь лише К. П. Василенко, публіцист, колишній меншовик, брат академіка, Б. М. Толпига, адвокат, і С. М. Чебаков, кол. сенатор гетьманського уряду. Всі вони були співробітниками ВУАН. Треба до-

---

⁹ Вісті ВУАН, 1929, 2, стор. 36.

дати, що Н. Вакар познайомив з існуванням «лінії зв'язку», організації, яка регулярно транспортує пошту через кордон.

Надіслані перше та друге число часопису «Новь», звичайно — нелегальним шляхом, не задовольнили нікого, і кияни відмовилися брати участь. Проте, налагоджені стосунки з Парижем не припинилися. В середовищі, в якому виступав Н. Вакар, головним осередком була група старих добрих знайомих і приятелів — брати Василенки, Л. Е. Чолганський, зять професора І. В. Лучицького, С. М. Чебаков, проф. В. К. Роше, П. П. Смирнов, проф. Б. Г. Биховський. Вони, як і завжди, збиралися один у одного і справа «Нові» обговорювалася й далі. На одні з таких сходин у М. П. Василенка С. М. Чебаков прийшов з незнайомим для решти паном, який назвав себе кооператором з Москви, професором П. Ісиченком, згодом виявленим як провокатор.

На початку літа 1923 року ГПУ заарештувало коло 100 чоловік, здебільшого незнайомих між собою, з різних верств населення, при чому всі ці арешти об'єднало участю в «Центрі дій». Між заарештованими було багато співробітників Академії Наук: М. П. Василенко, його брат К. В. Василенко, С. М. Чебаков, Б. М. Толпига, Л. І. Чолганський, проф. П. Л. Смирнов, В. О. Романовський, Б. О. Язловський, П. С. Тартаковський, С. В. Савченко, В. М. Базилевич, аспіранти: Л. В. Венгеров, О. В. Яковлів.

Ряд інформаційних повідомлень в газетах підготовляли громадську opiniю про великий шпигунський процес, до якого притягнуто академіка, співробітників Академії Наук і професорів високих шкіл. З слідства виявилось, що в основу процесу покладено приїзд Н. Вакара і видання часопису «Новь», але з значної кількості осіб, які були присутні на зборах, взято лише кількох; до цієї групи приєднано «молодших» науковців, які, не маючи жодного зв'язку з першою групою, кілька разів збиралися і обговорювали питання про поновлення університету (року 1920 університети були ліквідовані в Україні і замінені «ІНО» — інститутами народної освіти, штучно приєднано до цих двох груп кількох осіб, які тримали «лінію зв'язку» між Києвом та Польщею. Процес було організовано урочисто: суд відбувся в найбільшій залі Києва (Купецьке зібрання), крім двох державних прокурорів (Михайлик і Ахматов-Амханицький), виступав «громадський» обвинувач — Скарбек, захищало 4 захисників (М. Д. Пухтинський, С. Г. Ратнер, Вітвицький, Гамерштедт). До залі суду впускали за білетами, які роздавали робітникам фабрик, заводів, членам профсоюзів і т. д.

Цікаво: головне обвинувачення проти всіх — «шпіонаж на користь Польщі», під час суду стушувалося, хоч Чичерин в розмові з Пуанкаре назвав всіх підсудних шпигунами.

Процес тягнувся три тижні й перетворився на дискусію, в якій змагалися представники марксистської ідеології й незалежної думки. Ідеологічно процес не вдався: в масі робітників марксистки не мали успіху і не раз робітники відповідали оплесками противникам марксизму. Спочатку ширилися чутки про «лагідний вирок»: передбачалося кілька «умовних» вироків, в тому числі акад. Василенкові. Справа набула іншого характеру наприкінці процесу: прем'єр французького уряду Пуанкаре звернувся до со-

ветського уряду з нотою, в якій просив від імени Франції м'якого вироку й звільнення акад. Василенка. Це викликало несподівану для Пуанкаре реакцію: у всіх профсоюзах, фабриках, заводах, установах, школах і т. д. почалися мітинги, які виносили резолюції протесту проти втручання Франції і вимоги «вищої міри»; вулицями Києва ходили маніфестації з плякатами проти Пуанкаре й вимогами застосування смертної кари для всіх підсудних. Суд виніс суворий вирок: для 4 смертна кара, а для решти підсудних по 10 років ув'язнення з конфіскацією майна. Серед останніх був акад. М. В. Василенко¹⁰).

Академія Наук виявила вийняткову відвагу й незалежність в цій справі. Вона зверталася до вищих органів — «ВУЦИК»-у три рази з проханнями про помилування для всіх співробітників ВУАН, зокрема акад. Василенка й звільнення його на поруки: ці прохання кожного разу підписували всі академіки. Крім того вживали свої персональні зв'язки окремі академіки: зокрема А. Ю. Кримський і М. С. Грушевський. Тоді він тільки що приїхав з закордону і був «персона грата»; він звертався до О. Шумського, до секретаря ВУЦИК-у О. Буценка. Допомогавав своїми зв'язками, через Червоний Хрест, академік С. О. Єфремов. Тим часом, вирок було зменшено для всіх — смертна кара замінена 10 роками ув'язнення, а 10 років — п'ятьма. Акад. М. П. Василенка було звільнено через 8 місяців після оголошення вироку, але з заміною ув'язнення — засланням. Знов Академія виступила з клопотаннями за нього і заслання було знято, а незабаром оголошено повну амністію.

Тяжко сказати, чи мали клопотання Академії Наук реальне значення для ГПУ, чи були інші причини поліпшення долі академіка; серед них безперечно відіграв певну роль Х. Раковський, який був випадково у Харкові, коли до нього приїхала дружина М. Василенка з проханням Академії про відміну заслання: він приїхав з Франції, де був послом і довів, що заслання Василенка зробить у Франції зле враження.

Самогубство Д. М. Щербаківського

Академія Наук в масі своїх співробітників дійсно була «островом» серед комуністичного океану, як казав на процесі СВУ О. Ю. Гермайзе. В її лави ще не пройшли комуністи і комсомольці (їх рахували одиницями, головню серед аспірантів); так першим дістав комсомольців-аспірантів М. Грушевський — то були Камінський і Кравченко, але в інших установах, з якими тісно співпрацювала Академія, їх було вже багато. Такими установами були не лише ВУЗ-и, але й Історичний архів і музеї. Зокрема багато конфліктів було в Історичному музеї, де провід тримали комуністи і жертковий ентузіазм співробітників, які клопоталися про врятування і

---

¹⁰ Стенограф. отчет. Харків, Звено, Париж, 1924, березень-квітень.

збереження пам'яток української культури пояснювали «буржуазним націоналізмом».

На весні 1927 року відношення в Музею між Д. Щербаківським його науковим співробітником і співробітником Академії Наук, старим українським діячем і видатним етнографом з одного боку і проводом в особі В. Винницького, загострилися так, що спільна праця стала неможливою. Винницький використовував нервову вдачу Д. Щербаківського, дратував його і викликав ексцеси. 6. червня 1927 року Д. Щербаківський втопився в Дніпрі, залишивши відкритого листа, в якому писав, що рішився покінчити з собою, не будучи в силах далі зносити цькування з боку Винницького.

Київська громадськість була глибоко зворушена і обурена цією подією. Уряд розгубився і дозволив поховати тіло небіжчика в Лаврі, на майдані, біля Собору. Похорон перетворився на величезну національну маніфестацію. Незабаром було складено групою київських наукових робітників до редакції «Пролетарської Правди» листа з приводу трагічної смерті Д. Щербаківського. В ньому пояснювалося рішення покінчити життя Д. М. Щербаківського як «вияв безвихідного розпачу, що виник з тих умов праці, які утворилися в Київському Історичному музеї ім. Т. Шевченка», де майже 20 років працював небіжчик. Між тим на чолі Музею призначено людину без всякої підготовки, комуніста. Всі домагання Щербаківського знайти моральну підтримку в громадських установах, звернення до Головнауки з проханням ревізії, не мали відповіді. Д. Щербаківський «втомився від того бюрократизму, втомився від тієї щоденної атмосфери дрібного інтриганства, нашіптування, постійного цькування». Лист закінчувався вимогами: 1) детального розслідування причин самогубства, 2) негайного усунення сучасного проводу Музею й заміни людьми з науковим та громадсько-політичним авторитетом. Лист підписали 76 наукових робітників, серед них були академіки М. С. Грушевський, О. В. Корчак-Чепурківський, О. П. Новицький, С. О. Єфремов¹¹.

Тоді ж було складено при Академії Наук Комітет для увічнення пам'яті Д. М. Щербаківського. 8. грудня 1927 р. відбулася урочиста академія на пошану його; фахівці різних галузей українознавства зробили оцінку діяльності Д. М. Щербаківського. Виступав з промовою й С. О. Єфремов, який передав Голові Комітету, П. П. Курінному резюме своєї доповіді, яку закінчив такими словами: «Смерть Щербаківського — то голосний крик змученої душі громадянина, крик дією, щоб звернути увагу громадянства на ненормальності в сфері його роботи. І крик цей, останній громадський вчинок небіжчика, не мусить пролунати марно»¹². Після цієї академії Комітет скасовано урядовим розпорядженням, збірку коштів на пам'ятник, а також

---

¹¹ Копія в депозиті УВАН — Німеччина, Мюнхен.

¹² Пояснення до автографу академіка ВУАН С. О. Єфремова, Спілка Визволення України, збірн. I, Видання Спілки Визволення України, Мюнхен, 1953, стор. 6.

громадський бойкот проти винних у смерті Д. М. Щербаківського заборонено, слідство припинено, а самі винуватці знайшлися під охороною незримой руки. . . Могила Д. М. Щербаківського в одну з ночей 1934 р. була за постановою комуністичного партійного осередку зрівняна без сліду з землею.

«Смерть Д. М. Щербаківського була першою в поході большевиків проти української культури», так розцінює цю трагічну подію проф. П. П. Курінний¹³.

Перші кроки советизації ВУАН

Матеріальне покращання становища Академії та її наукового персоналу було тісно зв'язане з збільшенням втручання уряду й партії у внутрішні справи Академії. Це робилося крок за кроком. Першим кроком було призначення урядом аспірантів для підготовки до наукової діяльності. Перших аспірантів було призначено до Науково-дослідчої катедри історичної секції, в особах двох комсомольців — Камінського і Кравченка. Це було великим ударом для М. С. Грушевського, який до цього часу сам вибирав своїх співробітників.

Рішучий злам в становищі Академії почався в 1927 році, коли наркомом освіти став кол. наркомюст, М. О. Скрипник. Одним з перших кроків нового наркому були відвідини Академії Наук. Він зробив там враження людини, яка ставиться вороже до всіх і до всього. Він переглянув список академіків, і відразу наказав звільнити двох: Ф. І. Мищенко і К. В. Харламповича на тій підставі, що вони були професорами Духовних академії. Це дуже болюче вдарило Харламповича, який щойно переїхав з Казані і опинився, як кажуть, між небом і землею. За цим слідував наказ: надалі всіх академіків буде затверджувати Народній Комісаріят Освіти.

Далі Наросвіта, чи Головна наука звернулася до президії Академії з пропозицією обрати на дійсних членів Академії партійних діячів: С. Ю. Семковського (Бронштейна) та О. Г. Шліхтера. Відповідь була така: обрати їх можна після виконання всіх умов, які ставить статут: подачі наукових праць для рецензування фахівцям, а далі, якщо рецензії будуть позитивні — звичайного обрання, спочатку Відділом, а потім — Спільним Зібранням. Праці були надіслані і академік О. М. Гиляров, що розглядав філософські твори С. Ю. Семковського, і К. Г. Воблий, що розглядав твори О. Г. Шліхтера — дали негативну оцінку їх. На тому на деякий час справа закінчилася. С. Ю. Семковського було обрано на члена-кореспондента. Академік Д. Багалій, що часто приїздив з Харкова, повідомляв, що це викликало там дуже вороже ставлення до Академії. Переказував він, що хоче зробитися академіком сам М. О. Скрипник. Настрій в Академії робився тривожний.

---

¹³ Пояснення до автографу С. О. Ефремова, там же, стор. 6.

Закінчивши боротьбу з повстанцями, советський уряд оголошував, що головну увагу приділяє культурному фронту, боротьбі з буржуазними і націоналістичними ворогами. В центрі цієї боротьби було поставлено Академію Наук. 1928 року до складу Спільного Зібрання було введено 7 представників уряду, партійних діячів: серед них були: Л. М. Левицький, Ю. П. Мазуренко, В. П. Затонський, М. О. Скрипник, О. М. Камишан. Особи змінялися, але число залишалось. В житті Академії Наук позначилося нове явище: до неї учащали представники Головнауки, Наркомфіна й інших установ центрального уряду з різного роду плянами. Раніш вони теж приїздили, але розмови з ними обмежувалися канцелярськими невідмінного секретара, президента та голови Управи. Тепер з їх наказу скликалися «загальні збори» всіх співробітників і перед ними провадилися безконечні здебільшого агітаційного змісту засідання з доповідями приїжджих, в яких переконували науковців в величч советської влади, в тому високому довір'ї, яке має вона до Академії, твердому бажанні поставити її матеріально на високий рівень — і неможливості це зробити за сучасних умов. Співробітники слухали і здебільшого сумували з приводу втраченого часу та мовчали. Виступи їх, людей кабінетної науки, здебільшого значних фахівців, але далеких від мітингових диспутів, часто були невдалі і давали зброю проти них. Так, напр., після багатогодинного, підпертого цифрами, переконування як дорого коштує Україні приєднання до неї Донбас, що не дає можливості підтримати Академії Наук, один з співробітників, запитав: «Якщо Донбас так дорого коштує й не дає жодного прибутку, чи не ліпше Україні відмовитися від нього?»

Вибори Президії УВАН

Вже кілька років в Академії йшли чутки, що має бути переобрано президію. Дійсно перевиборів давно вже не було: президент В. І. Липський був з 1921 року, невідмінний секретар А. Ю. Кримський — з 1918. Перевибори було призначено на 3. травня 1928 року. Йшли довготривалі переговори між представниками уряду й Академією з приводу кандидатів: виявилось, що на посту президента уряд хотів мати академіка Д. К. Заболотного, відомого мікробіолога. Питання про невідмінного секретаря залишилося відкритим. На посту вице-президента уряд погоджувався на кандидатуру академіка К. Г. Воблого. Крім того мали обрати ще двох членів президії, кандидатури яких не обговорювалися.

За кілька днів до виборів до Києва прибув з Ленінграду Д. К. Заболотний. Група академіків уповноважених своїми відділами (серед них А. Ю. Кримський, М. П. Василенко, Л. М. Яснопольський, Е. П. Вотчал) мали з Д. К. Заболотним таку розмову: він є урядовий кандидат, але Спільне зібрання готове підтримати його й провести обрання великою кількістю голосів, якщо він дасть слово йти у всіх питаннях спільно з Академією. Якщо такого слова він не дасть — не дістане голосів. Д. К. Заболотний був зворушений і зі сльозами на очах дав слово.

На Спільне зібрання приїхало багато академіків з різних міст: В. М. Перетц і Ф. І. Шмідт з Ленінграду, О. Ю. Соколовський, В. П. Бузескул з Харкова, В. І. Вернадський — з Праги, де був в науковому відрадженні.

Вибори відбулися 3. травня 1928 року. Введена була новина: вони були прилюдні і в салі Антоновича, на вул. Короленка 54, не лише всі стільці були зайняті співробітниками Академії, але в дверях стояв натовп.

Серед присутніх були: наркомосвіти М. О. Скрипник, С. Ю. Сенковський, Ю. І. Озерський, Ю. П. Мазуренко, О. М. Камишан, Л. М. Левитський, В. П. Затонський — разом 7 чоловік партійних, не академіків, що брали участь в голосуванні разом з академіками. В. П. Бузескул запропонував на голову зборів академіка В. І. Вернадського, проте несподівано для всіх академіків П. А. Тутковський вніс другу пропозицію: М. О. Скрипника. Президент Академії В. І. Липський, що відкривав збори, розгубився і поставив питання на голосування: за В. І. Вернадського висловилися всі присутні академіки, крім П. А. Тутковського і семи партійців, за М. О. Скрипника — акад. П. А. Тутковський і всі партійці. В. Вернадський під оплески сідає за стіл президії, М. О. Скрипник не може стримати обурення. До нього схвильовані підходять партійці, ведеться нарада...

Тим часом іде голосування. Д. К. Заболотний обраний одноголосно. Кандидатура К. Г. Воблого на віце-президента проходить переважаючою більшістю голосів. Кандидатура А. Ю. Кримського на неодмінного секретаря з ще більшим успіхом. На черзі обрання двох членів Президії. Раптом М. О. Скрипник закриває збори (формально він не мав на це права, бо був присутній, як рядовий член зборів, і закривати збори мав право лиш голова їх, В. І. Вернадський). Він вийшов з залі, за ним решта партійців. Створилася атмосфера скандала, яка не обіцяла нічого доброго. Дійсно, незабаром НКО повідомив, що А. Ю. Кримського не затверджено на посаді неодмінного секретаря і призначено «тимчасово» акад. О. В. Корчака-Чепурківського. Він залишився на цьому пості до 1939 року¹⁴.

Через деякий час було призначено, а не обрано, двох членів Президії-академіків О. В. Фоміна та К. К. Симінського. В такому складі Президії не можна не помітити, що з 5 чоловік 4 були члени II Відділу, і 1 з III. На вченого секретаря Президії призначено проф. М. П. Кравчука, математика.

Перевибори президій відділів відкладалося на півтора року, коли будуть обрані нові академіки. А поки що почалася шалена праця — підготовка до виборів. Поволі перебудувели всю структуру ВУАН. Почалося з заміщення посад наукових робітників. Досі нових членів комісій висували самі комісії, здебільшого кандидатури їх обговорювалися спільно з керівниками. 1928 року введено конкурси, які зводили на нівець вплив комісії та її голови на заміщення вакансій¹⁵. 1929 року справа ще більше змінилася: притягнуто

---

¹⁴ Н. Д. Агатангел Кримський. Україна, 1949, ч. 2, стор. 123-125.

¹⁵ Вісті 1929, ч. 1-3, стор. 25.

до конкурсу Секцію Наукових робітників (СНР), беруть участь представники місцевому, уповноважений Укрнауки НКО (Л. М. Левитський) та голова зацікавленої комісії¹⁶. Про наслідки конкурсу повідомлятимуть не відділ, а Президію ВУАН.

Зміни в організації ВУАН розпочалися негайно після обрання нової Президії. Замість Спільного Зібрання, в якому брали участь лише дійсні члени, постала Президія в складі: президент, віцепрезидент, невідм. секретар — та Рада ВУАН, в якій брали участь всі дійсні члени — штатні і нештатні академіки та представники Наркомату Освіти з рішачим голосом, члени — кореспонденти ВУАН, керівники її установ та представники молодших наукових робітників з дорадчим голосом (затверджено Колегією Наркомосвіти 9. 3. 1928 р.). Таким чином, Рада перетворюється на велике зібрання, в якому беруть участь і не академіки: збирається вона раз на місяць. Чотири рази на рік має скликатися пленум — сесія ВУАН.

На першому засіданні Ради, 5-6 липня 1928 року, віце-президент ВУАН акад. К. Г. Воблій доповів про нову систему наукової праці в ВУАН: включення Академії в п'ятирічний плян. Вироблення п'ятирічного пляну починається з установ Відділів і Комісій, які подають свої пляни до відділів, що їх обробляють, об'єднують і подають Президії.

Новиною було утворення Плянової Комісії, в складі одного академіка від кожного відділу, одного молодшого співробітника кожного відділу, одного представника Наркомосу та одного представника від Місцевому Академії.

Управу Академії замінила Господарська Нарада, до якої входили 6 академіків — по 2 від кожного Відділу, 3 представники молодших співробітників — по 1 від Відділу, 1 представник Наросвіти і 1 представник місцевому Академії.

Тоді ж з'ясовано було, що бюджет Академії, складений нею в сумі 2 005 848 карб., було скорочено до 1 200 000 карб. на рік¹⁷.

Платню академікам підвищили до 250 карб., а науковим робітникам до 135 та 145 карб. місячно.

Академія Наук почала видавати «Вісті», періодичний щомісячний орган Академії; «Вісті» мали відбивати систематично життя Академії і повідомляти про діяльність Ради та Президії Академії та її установ¹⁸.

В листопаді 1928 року Рада Академії ухвалили заснувати ряд нових комісій, а саме:

Комісію при Президії ВУАН для опрацювання Статуту ВУАН, і зокрема інструкцій для роботи Президії, Плянової Наради відділів ВУАН, академічних закладів тощо; — до складу її мали увійти: академіки по 1 з кожного

---

¹⁶ Вісті, 1929, ч. 9-10, стор. 18.

¹⁷ Вісті Української Академії Наук, 1928, ч. 1-3, стор. 2-10.

¹⁸ Вісті, 1928, ч. 1-3, ст. 1.

відділу, 1 представника від СНР (Секції Наукових Робітників)¹⁹, 1 представника від Місцевкому, по 1 представнику від наукових робітників кожного відділу, та 1 представника наукових робітників установ, що стоять при Раді ВУАН. Цікаво, що під час обговорення цього питання Президія добилася включення до Комісії «також» — як стоїть в резолюції Ради Академії — Президії Академії, що один із її членів й головує в ній. В остаточній редакції — головує Президент. Таким чином — на цей раз Президії Академії разом з академіками вдалося затримати в руках академіків більшість в Комісії, яка мала регулювати все життя Академії Наук (подаю в числах: 3 академіки від відділів, і 6 неакадеміків; до них входять «також» 5 членів Президії Академії, що дає академікам два голоси переваги над неакадеміками²⁰.

На тому ж засіданні було ухвалено закласти ювілейну комісію, що має розробити повний план святкування 10-річчя наукової діяльності Академії Наук.

1929 року до складу Статуткової комісії було кооптовано акад. М. С. Грушевського та М. П. Василенка²¹.

Перше засідання нової Ради відзначилося оголошенням постанови ВУЦВК-у про «конкретні заходи для дальшого поглиблення роботи по забезпеченню успішної самодіяльності нацменшостей на Україні та найкращого їх обслуговування всіма урядництвами держапарату в центрі і на місцях»; «По Головнауці Наркомосвіти: 1) Наркомосвіти УСССР забезпечити поширення і поглиблення роботи Катедри Європейської Культури при ВУАН, а також передбачити в своїх планах розвиток науково-дослідчої роботи в галузі мови, літератури, історії, економічного побуту, етнографії і мистецтва всіх нацменшостей УСССР. 2) Наркомосвіти УСРР передбачити відповідні кошти на організацію науково-дослідчих експедицій для вивчення економіки і мови національних меншостей України, а також на видання друкованих матеріалів цих наукових досліджень²².

Характеристичне те, що 2. грудня того ж року урочисто святкувала Академія Наук пам'ять «великого російського письменника і революціонера М. Чернишевського»; всі промовці підкреслювали значення його в російській науці та революційному русі, а О. К. Дорошкевич — зв'язок його з україн-

---

¹⁹ Секція Наукових Робітників була з ланок Профсоюзу Робітників Наросвіти, і до неї належали професори, викладачі вищих шкіл Києва, співробітники Науково-Дослідних інститутів, асистенти, лаборанти і т. д., які не мали жодного зв'язку з Академією Наук. З 1928 р. їх закликали вирішувати найголовніші питання Академії Наук.

²⁰ Вісті, 1928, ч. 1-3, стор. 15-18.

²¹ Вісті, 1929, кн. 2, стор. 39.

²² Вісті, 1929, ч. 1-3, стор. 7.

ською літературою. Це святкове засідання знаменне ще й іншим: в Академії Наук, поруч з академіками Д. К. Заболотним і К. Т. Воблим і науковим робітниками професорами О. Ю. Гермайзе, О. К. Дорошкевичем і Підгаєцьким виступали і представники металістів Рудницький і Яременко²³.

Так святкувала ВУАН ювілей неукраїнського письменника. Проте зовсім інший характер мало святкування річниці великого українського поета, Шевченка.

Академія завжди урочисто святкувала роковини Шевченка поперше актом на якому оголошувалися річні звіти відділів і науковою доповіддю переважно одного з академіків. Ввечорі бувала товариська зустріч з концертом в кол. 1 гімназії, тепер ВБУ. 1929 р. відбувся урочистий акт 11.лютого: «Урочисте прилюдне засідання Ради», з представниками професійних, громадських, партійних організацій, наукових і навчальних закладів та заводів. Треба відзначити, що академіків було виїнято мало на цьому урочистому засіданню: президія — Д. К. Заболотний, К. Г. Воблий, О. В. Корчак-Чепурківський, К. К. Симінський, голови і секретарі відділів — О. П. Новицький, П. А. Тутковський, І. І. Шмальгаузен, М. П. Василенко, М. В. Птуха доповідач Л. М. Яснопольський та два, що не мали офіційних постів — Г. В. Пфейфер і В. Г. Шапошников. Були ще три партійні представники НКО — Ю. І. Озерський, О. М. Камишан і Л. М. Левитський. Така фреквенція академіків свідчить, що все глибше проходило відчуження в колах академіків. Доповідь Голови Управи Ю. І. Озерського показала, що академіки мали рацію почувати це охолодження.

Ю. І. Озерський казав, що минулий рік — перший «коли наша Всеукраїнська Академія Наук вийшла на широкий шлях зв'язків з нашим радянським громадянством. Ті риси певного роду замкнутости, що помічалися в життю Академії, нині, коли не зовсім, то в значній мірі зникають». Низка прилюдних засідань з участю широких робітничих і громадських верств, засідання в зв'язку з ювілейними днями Чернишевського, свідчать про зрушення. Починається оздоровлення внутрі Академії, встановлено добрі відношення з НКО, тепер стоять три завдання перед ВУАН: поповнення складу академіків, святкування ювілею Академії і посилення зв'язків з робіничо-селянськими масами²⁴.

Після оголошення різних звітів відділів, акад. Л. М. Яснопольський прочитав актову промову: Майбутнє золотої валюти²⁵.

Це було перше в історії ВУАН березневе свято, на якому про Шевченка не було згадано ані словом, як не згадано взагалі Україну.

---

²³ Вісті, 1929, ч. 1-3, стор. 21-22.

²⁴ Вісті, 1929, ч. 3-4, стор. 1-5

²⁵ Вісті, 1929, ч. 3-4, стор. 35-43.

Вибори академіків

1929 року Рада Народних Комісарів УРСР, в додаток до статуту ВУАН 1921 року видала постанову про вибори академіків, яка цілком касувала відповідні пункти статуту 1921 року. Основа цієї постанови полягала в притягненні до виборів «широких кіл наукових робітників, наукової суспільности та робітничо-селянських мас». Право висувати кандидатів належало всім науковим установам, вищим школам, громадським організаціям і окремим вченим. Прізвища кандидатів публікувалися в пресі, «для обговорення на зборах наукових установ, зборах вищих шкіл, громадських організацій, на широких робітничо-селянських зборах тощо». Після опублікування в пресі прізвищ кандидатів Президія ВУАН створює особливі комісії з а) дійсних членів-академіків, б) представників наукових установ Харкова, Києва, Одеси, Дніпропетровська та в) Укр. Центрального Бюро Секції Наукових Робітників освіти. Вибори переводяться в поширеному засіданні Ради ВУАН з участю представників наукових установ Києва. Число цих представників — 25 чол. Кандидатів на академіків обирають на міських конференціях наукових установ та вищих шкіл Києва, Харкова, Одеси і Дніпропетровська. Ці представники беруть участь і в виборах по відділах.

Обираються звичайною більшістю голосів²⁶.

Створено було такі «особливі» комісії, які обговорювали кандидатури на дійсних членів ВУАН: на чолі кожної стоїть голова, академік; в комісії 10—12 членів, половина їх академіки, а половина наукові робітники, обрані за інструкцією НКО. Комісій було 10, по числу цикліє наук²⁷.

Для ознайомлення робітничих делегацій з установами ВУАН закладено спеціальне бюро в складі вченого секретаря Президії, проф. М. П. Кравчука, керсправами П. М. Лозієва, завгоспа І. С. Синицького та Голови Місцевому О. І. Барановича.

До Особливих комісій обрано представників від Харкова — Ю. Озерського, Р. Левика, Д. Наумова, І. Соколянського, Ю. Мазуренка, А. Річицького, Майера, А. Сліпанського, В. Коряка, (разом 9), від Києва — Л. Левитського, С. Семка, О. Камишана, С. Сидоряка, М. Орлова, (разом 5), від Одеси Т. Внукова та Б. Елина, (двох), та від Дніпропетровська Г. Шуба (одного); від УЦБ — Мінкевича і Миколенка²⁸.

Розпочалася величезна праця, яка обтяжила цілком адміністративний апарат ВУАН. Найбільш працювала в Академії «Популяризаційна» Комісія. Головою її був акад. Д. О. Граве, члени О. Ю. Гермайзе, О. В. Юрченко та секретар Президії М. П. Кравчук. Вона розмножувала звітні доповіді академіків, Президія доручила їй вжити заходів для висвітлення роботи ВУАН в діяпозитивах; ухвалено просити написати статті для преси в Донбасі,

²⁶ Вісті ВУАН 1929, ч. 5-6, стор. 56.

²⁷ Вісті 1929, ч. 5-6, стор. 45, 50. На витрати Упрнаука дала 28 155 карб. Вісті, 5-6, стор. 42.

²⁸ Вісті 1929, ч. 5-6, стор. 38.

підшефному ВУАН, академіків К. Г. Воблого, М. С. Грушевського, Д. К. Заболотного, О. В. Корчак-Чепурківського, М. М. Крилова²⁹.

В справі висування кандидатів на академіків брало участь 94 наукові установи. Академія та ОРПС звернулися зі спільною відозвою до пролетарів та наукових робітників Київщини з закликом «об'єднати свої лави» для виборів академіків³⁰. На підприємствах читали доповіді про завдання, працю та досягнення ВУАН. Закликали робітників та селян відвідувати Академію і на місці переконуватися в її праці. В ВУАН було засновано спеціальне бюро, яке повинно було приймати робітничі делегації і знайомити їх з ВУАН. До нього входили вчений секретар Президії проф. М. П. Кравчук, керсправами П. М. Лозієв, завгоспод. І. С. Синицький та голова Місцевкому О. І. Баранович³¹.

Передвиборний ажіотаж вийшов за стіни ВУАН: по всіх місцевком'ах на заводах, фабриках, у всіх установах обговорювали кандидатури академіків і вирішували питання про гідність їх. Преса України щодня вміщала списки нових кандидатів, і слідом за тим — детальну характеристику кожного з кандидатів, з доносами, паплюженням, виявленням соціального походження кандидата та його дружини. Це була злива доносів та наклепів, яка для багатьох з висуванців закінчилася в НКВД і концтаборах. Чимало поважних вчених, чиї імена було оголошено в пресі (до речі, без відома і дозволу зацікавлених осіб) спішно зняли свої кандидатури, і тим врятували себе від дальшого «роз'яснення». Так, зняли свої кандидатури К. В. Квітка, О. Б. Курило, О. Г. Черняхівський, О. Филиповський, О. Тижненко, О. Кронтовацький, В. Рубашкин, М. І. Митилино, С. Геймановський, Л. О. Кордиш, С. Златогоров, М. М. Воскобойников, В. Чаговець, член-кореспондент ВУАН В. П. Адріанова-Перетц, С. Заборовський, В. Стефанік. Все це імена видатних фахівців, які за всяких умов могли б кандидувати на крісло академіка. Один з них, професор Л. О. Кордиш, відомий фізик, гірко нарікав на своїх непроханих прихильників, які висунули без погодження з ним його кандидатуру, бо «ячейки» чомусь спеціально зацікавилися його біографією, ідеологією і походженням та намагалися довести, що в його особі радянська громадськість має запеклого ворога «буржуазного походження», обминаючи заслуги його батька, першого видатного фотографа Києва, перед українською культурою. Справа проф. Л. О. Кордиша набула такої гостроти, що могла коштувати йому катедри в ІНО і у всякому разі тяжко відбилися на його серці й, можливо, скоротила йому життя.

Складений і «перевірений» відповідними організаціями список кандидатів було передано на розгляд відділів ВУАН, знов таки з участю представників «громадськості». В цьому першому турі відпали кандидатури 43 кандидатів, а саме: Абражанова, Бокаріуса, Білоусова, Бравнера, Варнеке, Висоцького, Гальперина, Грдіні, Дояренка, І. В. Егорова, М. Егорова, Ісаченка, Кагана, Компанійця, Кепена, О. Кобилянської, Колкунова, Красовського,

---

²⁹ Вісті 1929, ч. 5-6, стор. 45, 50. На витрати Упрнаука дала 28 155 карб. Вісті, 5-6, стор. 42.

³⁰ Вісті 1929, ч. 5-6, стор. 38.

³¹ Вісті 1929, ч. 5-6, стор. 40.

Лебедева, М. Левицького, О. М. Лукяненка, В. І. Лучицького, Лисенкова, Маковського, А. І. Маркевича, М. П. Нещадименка, Олександрова, Орлова М. Павлова, М. Паньчишина, Писемського, О. Потебні, Реріха, Ріттера П., Рожанського, І. Раковського, Томсона, Ткаченка, Усова, П. Фоміна, Френкеля, Церетелі, Щукарева³².

Цей список надзвичайно цікавий: він яскраво показав, що саме за вибори готуються в Академії і які вимоги ставлять до кандидатів: без перебільшення половина відкинутих кандидатів належала до видатних фахівців, правдивих вчених, які могли принести користь українській науці.

Бували цікаві випадки: в комісії II відділу розглядають кандидатуру І. В. Егорова, видатного хеміка, професора Київського університету, Комерційного інституту, деякий час ректора університету. З наукового боку кандидатуру підтримує акад. В. О. Плотников, але виявляється... брак офіційних відомостей. «Корчак-Чепурківський читає витяг з протоколу науково-технічної ради тютюнно-махорняної промисловости, де 16. 5. 1929 р. подається деякий матеріал і характеристика проф. І. Егорова». Наслідки голосування: за — ніхто, 5 — проти, 5 утрималось. В тій же комісії кандидатуру В. П. Затонського підтримали академіки В. О. Плотников, В. Г. Шапошников і Д. К. Заболотний і всі члени комісії: обраний одногосно³³.

Аналогічний факт в комісії з циклу філософії, соціології й права: одногосно проходить В. О. Юринець і не проходять професори М. П. Палієнко (визнано кандидатуру за бажану) і відхилено члена-коресп. М. О. Максименка³⁴.

Заслуговує на увагу факт непроходження певних кандидатур. Не всі кандидатури нам відомі, але, крім проф. І. В. Егорова, М. П. Палієнка і М. О. Максимейка, відомих вчених, можна вказати таких, як професори: П. П. Фоміна — економіста, О. Б. Варнеке — клясика, Лукяненко О. М. — славіста, В. І. Луцького — геолога, Панчишина — медика, того самого Панчишина, якого славославили в 1939 році; М. Писемського — відомого хірурга, М. П. Нещадименка — видатного бактеріолога, — І. Раковського — антрополога, голови НТШ Колкунова, А. І. Маркевича — видатного історика Криму.

29. червня 1929 року в Конференц-салі Академії Наук відбулися вибори нових академіків. З академіків були присутні: віце-президент К. Г. Воблий, в. об. неодмінного секретаря О. В. Корчак-Чепурківський, Президія: Д. І. Багалій, М. П. Василенко, Е. П. Вотчал, О. М. Гіляров, Д. О. Граве, М. С. Грушевський, В. Я. Данилевський, М. М. Крилов, А. Ю. Кримський, М. Т. Каченко, В. Ф. Левицький, В. І. Липський, О. О. Малиновський, М. В. Мельников-Розведенков, В. М. Перетц, М. В. Птуха, В. О. Плотников, Г. В. Пфейфер, К. К. Симинський, Б. І. Срезневський, К. О. Студинський, П. А. Тутковський, О. В. Фомин, В. Г. Шапошников, І. І. Шмальгаузен, Ф. І. Шміт і Л. М. Яснопольський — разом 30 академіків. Крім того були представники від наукових установ та НКО: від Києва: О. К. Дорошкевич, С. Сидоряк, С. М. Іваницький-Василенко, М. І. Миколенко, Крупський, Вовк, Семко, О. М. Камишан, П. О. Кухаренко і Л. М. Левитський; від Харкова: А. Річицький, Бойко, Гаврилов, Майер, Клунний, Гладстерн, Чепіга, О. Попов, Соколянський, В. Слівиць-

³² Вісті, 1929, ч. 5-6, стор. 55-58.

³³ Вісті, 1929, ч. 5-6, стор. 69-78.

³⁴ Вісті, 1929, 5-6, стор. 37.

кий, В. Мазуренко, Барабашов, Ю. Мазуренко, В. Коряк і Ю. Озерський; від Одеси: Т. Внуків, М. Балашов, А. Музичка; від Дніпропетровська М. Бречкевич, і Г. Шуб — разом: 30.

Присутні делегати від Сталінських робітників: до Президії увійшли Олексів (представник Київ. ОВК), від Сталінських робітників Калюжний та Альошин.

Заслухавши характеристики кандидатів на дійсних членів Академії, яких висунула Академія Наук, перейшли до відкритого голосування, яке дало такі наслідки:

По I Відділу — історичні науки: В. І. Ігнатовський 56 «за», 1 утримався, М. Е. Слабченко — 57 «за», Д. І. Яворницький — 57 «за», М. І. Яворський — 57 «за»; Мова і література: М. В. Возняк — 58 «за», Ф. М. Колесса — 58 «за», Янко Купала — 58 «за». П. Г. Тичина — 58 «за», В. Щурат — 58 «за» разом 9.

По II Відділу — Фізико-математичні науки: О. Г. Гонльдман — 55 «за», утрималось 3, М. П. Кравчук — 58 «за». Хемічні науки: В. П. Затонський — 58 «за», Е. В. Орлов — 58 «за» О. В. Паладин — 58 «за»; Біолого-медичні науки: В. Н. Любименко 58 «за», В. Третьяков 56 «за», утрималось 2; М. І. Холодний 58 «за»; О. О. Богомолець — 58 «за». Сільсько-господарські науки: М. Вавілов 58 «за», О. В. Леонтович — 58 «за», А. Сапегін 58 «за», О. М. Соколовський 58 «за». Геологія, гідрологія, географія: Е. В. Опоков 56 «за», утрималось 2; В. В. Різниченко 57 «за», утримався 1, С. Рудницький — 58 «за». Технічні науки: О. Н. Динник — 57 «за» утримався 1, Е. О. Патон 54 «за», утрималися 4; Г. П. Проскура — 58 «за», М. М. Федоров — 57 «за», утримався 1; разом 20.

По III відділу: Економічні науки: Г. М. Крижанівський — 58 «за», О. Г. Шліхтер — 58 «за», С. Ю. Семковський — 58 «за», М. О. Скрипник — 58 «за», В. О. Юринець 56 «за». Разом по III відділу 5. Таким чином було обрано 34 кандидати.

Залишилося ще 3 кандидати, яких визнано було гідними звання академіка в комісіях і на засіданнях відділів ВУАН, але через брак вакансії не включено до списку кандидатів. Це були видатні вчені: К. Гедройц, (С.-госп. наука), М. Палієнко (право, соціологія, філософія) та М. Світальський (геологія). Було ухвалено клопотатися перед НКО, щоб в наступному році було дано додаткові вакансії.

Урочисте засідання Ради Академії Наук закінчилося виголошенням привітань від Київського Окрвиконкому, від заводів ім. Сталіна, Київ-металіст, Арсенал, від залізничників Харкова, Українського Технічного Т-ва, Уторнітсо, МК ч. I, Спілки Нархарч, Технічне Т-во, Київ — СНР; представника АМСРР, НТШ, УЦБ, Упрнаука. Представник Сталінських робітників повідомив, що акад. Д. К. Заболотного обрано на почесного члена спілки гірників, при чому йому передано спецодяг. Представник від спілки гірників повідомив, що акад. О. В. Корчака-Чепурківського обрано також на члена спілки гірників, при чому передав йому спецодяг та знаряддя виробництва.

Президія в свою чергу надіслала привітання ЦВК, РНК ССРСР, ВУЦВК, РНК УСРР, НКО УСРР, Академіям Наук ССРСР та БССР.

На закінчення «Збори ухвалили висловити подяку за підготовку та технічну роботу в зв'язку з виборами нових академіків канцелярському персоналу Академії і таким особам, що були спеціально запрошені на цю роботу: науковим співробітникам Академії В. І. Білому і В. К. Демянчукові, технічному керівникові Академічного Видавництва А. Середі, В. Седлецькому, друкаркам Академії В. Богородицькій, О. Селюченковій»³⁵.

Такий є протокол засідання Поширеної Ради ВУАН. Він потребує деяких коментарів. Перш за все — щодо складу осіб, які голосували: 30 академіків і стільки ж «представників» різних установ. Треба мати на увазі, що більша частина цих представників були партійні, або «близькі до уряду та партії». Таким чином голоси академіків були урівноважені голосами представників партії та уряду. Не можна випускати з ока, що вибори були відкриті, за системою «хто за», «хто проти», «хто утримався». Голосували підняттям рук. Рік, що пережила Академія, показав ясно, що минули часи, коли та сама Академія могла відхилити кандидатури С. Ю. Семковського та О. Г. Шліхтера за браком солідних наукових праць: з протоколу, видно, що обидва вони, а також М. О. Скрипник дістали одноголосне обрання. Випадково 4 представники історичних дисциплін — Ігнатовський В. І. (президент Білоруської Академії), Слабченко М. Е., Яворницький Д. І. та Яворський М. І. дістали по 57, а не по 58 голосів — хтось з голосуючих спізнився на засідання, або вийшов з салі. Неясно, чому з 60 присутніх весь час голосувало 58.

Дехто з кандидатів дістали не повне число, а менше: Е. О. Патон — утримались 4, Гольдман О. Н. — утрималось 3, Опоков Е. В., Третьяков В. Г. — утрималось по 2, Ігнатовський В., Різниченко В. В., Динник О. Н. і Федоров М. М. утрималось по 1. Ці кандидати дуже показові: всі вони поперше безпартійні, і подруге дійсно видатні вчені. Цікаво, що Патон, в ближчому майбутньому, визнана слава і гордість Академії Наук, «герой труда», дістав найбільше «чорних». Навпаки, партійні проходили одноголосно.

Список нових академіків дуже цікавий: в ньому є багато видатних вчених (Слабченко, Яворницький, Возняк, Колесса, Щурат, Кравчук, Любименко, Леонтович, Богомолець, Вавілов, Опоков, Різниченко, Рудницький, Патон, Федоров), які за всяких умов могли з честю посісти крісла академіка. Але поруч з ними пройшли партійні діячі, які мали дуже мало спільного з наукою, як Затонський, Шліхтер, Семковський, Скрипник, Крижановський і Юринець. Як бачимо — найбільше опанували комуністи III Відділ, де збудували вони найміцнішу фортецю.

Цікаве є й завершення протоколу: подяка двом друкаркам, які, виходить, найбільш сприяли успішному ходу виборів. Цікавий і лист привітань, як до Академії, так і з боку Академії: в ньому кидається в вічі незначна участь наукових установ.

Академія Наук швидко змінювала своє обличчя і «реорганізувалася», причому нові партійні академіки посідали керівні пости.

Ще до обрання нових академіків було організовано «Комісію соцзмагання» з Білоруською Академією Наук. З цього приводу ВУАН оголосила де-

³⁵ Вісті. 1929, ч. 5-6, стор. 32-36.

клярацію, в якій чітко заявляла, що «Наукова спадщина... не відповідає новій соціалістичній добі...» «Починаючи виконувати п'ятирічний плян робіт, Академія Наук взялася до реорганізації своєї академічної роботи. Академічні кабінети й лябораторії мають стати тими центрами, де розробляються питання поточної роботи соціалістичного будівництва». До комісії вступили академік, К. К. Симінський, співробітники: А. І. Ярошевич, О. І. Баранович, С. М. Іваницький—Василенко та Л. О. Окіншевич.

Першим завданням комісія ставила реконструкцію ВУАН методами самокритики, переведення праці; пильний догляд потрібний не лише за тим, що і як робиться, але й що з тієї праці виходить³⁶.

Після обрання нових академіків склад комісії змінився. Ми бачимо: голова — О. Г. Шліхтер, члени К. К. Симінський, М. П. Кравчук, А. І. Ярошевич, С. М. Іваницький—Василенко, О. І. Баранович, А. Е. Крістер, Гресь, Л. О. Окіншевич³⁷.

Академія Наук включилася в п'ятирічний плян, що покладено було на Плянину Комісію; членами її були: О. Г. Шліхтер, К. К. Симінський, А. Сліпанський, О. М. Камишан, Л. О. Окіншевич³⁸.

Академія ставить завданням вивчати колгоспний рух; звичайно, не дійсний, а офіційний³⁹.

Популяризаційна комісія, створена як підсобна для переведення виборів академіків, залишилася, як постійна установа, з новою назвою: «Комісія науково-культурної пропаганди»⁴⁰.

Цілком відповідало новим тенденціям ВУАН прохання ВУАН до Наркомосвіти: «в і д ж и л и т и п р о т е с т Київської Інспектури охорони пам'яток культури проти використання б. конгрегаційної церкви для потреб ВУАН»⁴¹. Не гірше й закид комісії візантології в «зайвій академічності»⁴².

ВУАН швидко йшла новим шляхом. 6. листопада 1929 р. академік М. Л. Кравчук виголосив промову на засіданні Київської Міської Ради від імени ВУАН: «Академія йде під проводом комуністичної партії разом з трудящими масами, працює на їх користь і разом з ними, в сьогоднішній день великих споминів, вітає гасло єднання науки і праці, соціальної та національної справедливості й боротьби за ідеали соціалізму» — так закінчив він свою промову⁴³.

Одночасно з цими заявами, з літа 1929 року, ВУАН переживала терор — всі тюрми Києва та Харкова були переповнені співробітниками ВУАН, з липня сидів у в'язниці академік С. О. Єфремов, О. Ю. Гармайзе, А. В. Ніковський, В. Ф. Дурдуківський, В. М. Ганцов, Г. Г. Холодний, В. В. Міяковський

³⁶ Вісті, 1929.

³⁷ Вісті, 1929.

³⁸ Вісті, 1930, ч. 2, стор. 10; Вісті 1929, ч. 11-12, стор. 21-25.

³⁹ Вісті, 1930, ч. 2, стор. 1-3.

⁴⁰ Вісті, 1929, 7-8, стор. 13.

⁴¹ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 21.

⁴² Вісті, 1930, ч. 1, стор. 46-48.

⁴³ Вісті, 1929, ч. 9-10, стор. 22-24.

і всі за участь в СВУ — і люди з острахом чекали своєї черги. Так настала осіння сесія ВУАН. Її було пересунуто на кінець листопаду, бо інакше вона збігалась з сесією ВУЦИК та ВЦВК⁴⁴.

Перевибори Президій Відділів

На цій сесії відбулися перевибори президій трьох відділів.

Обрано було: на I Відділі: голову — акад. Д. І. Багалія, секретаря — М. І. Яворського, (комуніст), члена президії — К. О. Студинського.

на II Відділі: голова — акад. П. А. Тутковський, секретар — М. П. Кравчук, член президії — О. В. Фомін.

на III Відділі: голова — О. Г. Шліхтер (комуніст), секретар — В. О. Юринець (комуніст), член президії — К. Г. Воблий⁴⁵.

Тоді ж, на листопадовій сесії ВУАН, було переобрано Президію Академії, не зважаючи на те, що пройшло лише півтора року після обрання її Але ціль була ясна: треба було ввести до Президії новообраних академіків комуністів. На президента переобрано Д. К. Заболотного, на віце-президентів — О. Г. Шліхтера та К. Г. Воблого, на неодмінного секретаря — О. В. Корчака-Чепурківського (до того часу він тимчасово виконував обов'язки неодмінного секретаря), на члена Президії — М. І. Яворського⁴⁶. Таким чином до Президії потрапило двох комуністів, до яких перейшла керівна роль в ВУАН.

О. Г. Шліхтер був завжди далекий від науки (за фахом статистик). Походив він з німецьких колоністів, був за молодих років активним меншовиком і відіграв видатну роль під час революції 1905, спочатку — як один з організаторів залізничного страйку, а під час маніфестації у Києві він виїхав верхи на білому коні і скомандував натовпу: «На коліна перед великою революцією!». Людина культурна, він після переходу до большевиків імпонував їм хистом до репрезентації. Він посідав вищі пости в Наркомзаксправ, потім в Наркомземі, але десь посковзнувся і в Академії пошепки передавали соковиту характеристику М. О. Скрипника, що для нього, мовляв, єдиним форумом може бути Академія Наук. Так партія «зіслала» Шліхтера до ВУАН, подібно до того, як боярина, що завинив, але мав заслуги перед царем, за московських часів виряджали «на кормління» воеводою до далекої Перми чи Вологди. В Академії Шліхтер залишався безбарвною фігурою і був маріонеткою в руках партії.

Інакше враження робив М. І. Яворський. Він був повною протилежністю Шліхтерові в справі «представництва» та вміння зовнішньо імпонувати. Він теж посідав високі пости, був професором, головою Упрнауки НКО, але до науки стояв ближче, ніж усі комуністи, яких побачила за цю добу в своїх стінах ВУАН. З ним можна було не погоджуватись, але відкидати його наукові концепції з висока не можна. Як марксист, він завоював тверду, зда-

⁴⁴ Вісті, 1929, ч. 9-10, стор. 12.

⁴⁵ Вісті, 1929, ч. 11-12, стор. 29.

⁴⁶ Вісті, 1929, ч. 11-12, стор. 35.

валосся, позицію, і переїзд його до Києва означав зміну ідеологічних засад Академії. М. І. Яворський опанував низку комісій, як секретар відділу він керував ним цілковито, бо голова його акад. Д. І. Багалій перебував постійно в Харкові, а член президії — акад. К. О. Студинський — у Львові. Таким чином, М. І. Яворський став єдиним керівником цілого відділу. Обрання його до Президії, беручи до уваги пасивність О. В. Корчака-Чепурківського, відкривало йому простір в справі безпосереднього керівництва ВУАН. Одним з засобів керівництва науковою продукцією I-го відділу було перебрання Яворським редагування всіх його видань, що раніше робив Голова відділу.

Цей склад зазнав ґрунтовних змін. 16. грудня 1929 р. помер президент Д. К. Заболотний. Похорон його перетворено було урядом на пишну маніфестацію єднання науки з політикою. Урядова комісія, до якої ввійшли від ВУАН К. Г. Воблий, О. В. Корчак-Чепурківський, М. І. Яворський, М. П. Кравчук диригувала організацією урочистих проводів тіла Президента з Києва. Чотири особи — М. І. Яворський, Л. М. Яснопольський, М. П. Кравчук та С. М. Іваницький-Василенко — супроводили труну до с. Чеботарки, Тульчинського повіту на Поділлі, де народився Д. К. Заболотний; садибу його перетворено на заповідник⁴⁷.

1930 рік приніс нові зміни. 17. лютого 1930 р. несподівано для більшості співробітників ВУАН потерпів катастрофу під час «чистки» членів КП(б)У в Харкові М. І. Яворський. Очевидно, прийшов його час, бо під час чистки було оголошено повідомлення про те, що в 1918 р. він служив жандармом при австрійській армії, і прийшов з нею в Україну. Ніякої новини в цьому не було, про цей етап життя М. І. Яворського знали як у Харкові, так і в Києві, в ВУАН, і ніхто не чекав, що оголошення його може стати за причину втрати ним партійного білега. Щоб запобігти гіршому, М. І. Яворський подав заяву до ВУАН про демісію, як член Президії і секретар I відділу, відмовився рівно ж від головування в комісіях⁴⁸. Це його не врятувало: незабаром його було заарештовано, і своє багате на події життя закінчував він на Соловках⁴⁹. Заступником на секретарстві в I відділі став О. М. Камишан, теж член партії⁵⁰.

Радикальні зміни в Академії відбулися під час тієї ж сесії, в липні 1930 року, на якій було обрано акад. О. О. Богомольца на Президента. I і III відділи об'єднано в один, під назвою Соціально-Економічний, він став II відділом.

Склад відділів тепер був такий:

Голова I Фізико-Математичного відділу — О. В. Фомін, заступник — О. Г. Гольдман (комуніст), секретар — М. П. Кравчук, члени президії — К. К. Симінський і О. В. Палладин (комуніст).

Голова II Соціально-Економічного відділу — О. Г. Шліхтер (комуніст), заступники — К. Г. Воблий, Д. І. Багалій, секретар — О. М. Камишан (комуніст).

⁴⁷ Вісті, 1929, 11-12, стор. 2, 3.

⁴⁸ Вісті, 1930, ч. I, стор. 18.

⁴⁹ С. Підгайний. Інтелігенція на Соловках, 1949, Прометей, стор. 57-60.

⁵⁰ Вісті, 1930, ч. I, стор. 23.

Члени президії: В. О. Юринець (комуніст), К. О. Студинський⁵¹.

По суті значення Президії звелось на нівець. Поруч з нею постала нова могутня сила — сила партійного осередку, без згоди і апробації якого ніщо не робилося в ВУАН. 16. квітня 1930 року було засновано партосередок КП(б)У і цю подію відсвятковано було урочистими зборами всього колективу Академії⁵². Здається, першим керівником партосередку був Коротун⁵³.

Процес СВУ

Найвидатнішою подією, що не лише поклала межу між двома періодами в історії Академії Наук, а взагалі між двома Академіями, що були подібні одна до одної лише назвою, був процес «Спілки Визволення України», більш відомої під скороченою назвою «СВУ». Цей процес, в протилежність до «Центра дій», захопив величезну кількість людей. Заарештовано було в зв'язку з ним тисячі людей, вчених і селян, старих і молодих, але з тої маси лише незначна група — 45 осіб, фігурувала на показовому процесі в театрі Харкова — саме Харкова, а не Києва, де жили і працювали перед тим більшість обвинувачених.

Минуло 25 років з початку цього процесу, але й до цього часу він сам, як і події що викликали його, мало відомі, мало досліджені й часто навіть подаються в невірному освітленні. Причин для цього багато: «там» під час процесу і навіть значно пізніше люди близькі боялись оповідати правду, бо це було небезпечно і для них, і для їх родичів та друзів. «Тут» помічається певного роду тенденційність надати процесові, а разом з тим і людям, що були притягнені до відповідальності й постраждали через нього, іншого характеру, не цілком відповідного тому, що було в дійсності. Можна сказати, що за весь час, за 25 років, вийшло дві праці, які більш менш правдиво освітлюють цю видатну, кардинальну в історії України підсоветських часів добу. Найціннішими є спогади пані Наталі Павлушкової, яку заарештовано на самому початку процесу, і яка була сестрою Миколи Павлушкова і племінницею двох центральних діячів процесу — академіка С. О. Єфремова і В. Ф. Дурдуківського⁵⁴. Вже сама участь автора в процесі і близькість її до головних осіб, на участі яких побудовано було всю справу, роблять спогади Н. Павлушкової дуже цінним джерелом. Але не можна оминати того, що вони залишаються не повним джерелом: вони присвячені цим трьом статтям, а решту подій згадується в них лише стільки, скільки вони торкалися цих осіб.

Друге місце серед літератури належить збірнику «Спілка Визволення України», ч. 5⁵⁵. Серед шости статей, вміщених в Збірнику, ближче до нашої те-

⁵¹ Вісті, 1930, ч. 5, стор. 4.

⁵² Вісті, 1930, ч. 2, стор. 16.

⁵³ Вісті, 1930, ч. 5, 6, стор. 2.

⁵⁴ Наталя Павлушкова. Моє слово про процес СВУ та СУМ-у. Нові дні, Торонто, Канада, 1954, числа 49 (лютий) — 51 (квітень).

⁵⁵ Спілка визволення України, Збірник I, Видання Спілки Визволення України, Мюнхен, 1953.

ми підійшли автори трьох статей: «Спілка Визволення України на Харківському суді» М. Ковалевського, «До історії Спілки Визволення України» С. Підкови, та «Спілка Визволення України, її мета та ідеї» В. Плюща. Всі ці праці мають одну головну хибу: автори їх користалися переважно стенографічним звітом про процес СВУ та зізнаннями обвинувачених, які вони робили на суді. Вже в статті Н. Павлушкової дуже правдиво підкреслено, що цим зізнанням не можна давати повної віри⁵⁶. В статті п. Підкови надто багато патосу і мало фактів, а те, що подає як факт, не завжди відповідає дійсності, як напр., романтизована історія Л. М. Старицької-Черняхівської.

В дальшому викладі торкатимемось цього процесу лише в межах того, як відбився він на житті Академії Наук.

Н. Павлушкова ставить ідею створення такого великого процесу, яким був процес СВУ, в зв'язок з загальною політикою советського уряду — з одного боку з директивою про колективізацію села, що її виніс 15 з'їзд комуністичної партії в 1927 р., і з другого боку — оголошення кампанії знищення національно-свідомих елементів, що в окремих республіках могли очолити ідейний і практичний спротив селянства. Цих людей було наказано таврувати як «буржуазних націоналістів», «куркульських ідеологів», «реставраторів капіталізму»⁵⁷. Автор цілком правий. До цього можна додати, що більшовики хотіли знищити той великий престиж Академії Наук, що зростав щороку, поширювався по всій Україні, і який ставив її як правдивий осередок національного й державного відродження України.

Перші натяки на небезпеку, яка загрожувала Академії з боку уряду, вже були помітні в 1928 році, коли почалося цькування одного з видатніших академіків — С. О. Єфремова, секретаря I відділу й голови Управи Академії Наук. С. О. Єфремов був не лише талановитим вченим-літературознавцем, блискучим публіцистом, він мав широку популярність в Україні, і його звали в широких колах громадськості «сумлінням України». Гострий, дотепний, відважний і безкомпромісовий, він одночасно був дуже вразливий і мав палку, нестримну вдачу. Цілком зрозуміло, що советський уряд скегував свою увагу на нього. Привід для переслідування подав сам Єфремов. В львівській газеті «Діло» надруковано було статтю з нападками на С. О. Єфремова, на яку відповів в тому ж таки «Ділі», і це викликало страшну агітацію проти нього: у всіх фабриках, заводах, місцевках і т. д. скликалися загальні збори, на яких комуністи виставляли С. О. Єфремова ворогом советського уряду, що пише в буржуазно-націоналістичній закордонній пресі, не згадуючи ні змісту його листа, ні причин, які викликали його. С. О. Єфремова характеризували, як ворожий елемент, ідеолога куркулів і петлюрівщини⁵⁸. Становище С. Єфремова було дуже тяжке, бо виправдуватися він не міг і мусів терпіти й чекати до чого приведе це знуцання. Фактично жодних конкретних обвинувачень ще не висувалося, але обвинувачення сипалися як з лантуха, переказувалися пресою, як резолюції зборів і ставили С. О. Єфремова, всіма поважаного академіка, в неможливе становище.

⁵⁶ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, Нові дні, 1954, ч. 40, ст. 19; ч. 50, ст. 13.

⁵⁷ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, ч. 49, стор. 18.

⁵⁸ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, ч. 49, стор. 18.

Так, на засіданні Президії ВУАН 12. 2. 1929 р., було оголошено лист Одеського Інституту Народнього Господарства про те, що Правління Інституту поділяє ставлення Президії ВУАН до виступу акад. Єфремова і вітає постанову Президії в його справі⁵⁹; 20. 2. Президія слухала резолюцію Бюро СНР з Дніпропетровського Окрвідділу з приводу виступу акад. Єфремова⁶⁰.

Група академіків зробила спробу забрати голос на захист С. Єфремова так, як 5 років перед тим вся академія боронила академіка М. П. Василенка. З доручення цієї групи, М. П. Василенко офіційно звернувся до Президента Академії Д. К. Заболотного. Він нагадав йому ту умову, яку поставили йому академіки перед обранням і на підставі якої одноголосно обрали його. Тепер настав час показати з ким він, по чийому боці стоїть і вимагає від імени групи — негайного виступу на захист С. О. Єфремова з метою припинення цькування його. Але 5 років пройшли не дурно, й славетний вчений, який вславився своєю саможертвовною відвагою за студентських часів, коли з небезпекою для життя ковтав в клініці проф. Високовича чумні бацили, жертвуючи себе для дослідів — не наважився сказати ані слова проти советської влади й рішуче відмовився брати участь в захисті С. О. Єфремова. М. П. Василенко покинув президента.

Настав 1929 рік і почалися численні арешти у Києві. Перша була заарештована на вулиці племінниця С. О. Єфремова, яка жила в його родині — Наталя Павлушкова: від неї, молоденької дівчини, ГПУ сподівалося дізнатися про життя С. О. Єфремова, але цьому не пощастило. Далі було заарештовано її брата, студента Миколу Павлушкова, голову підпільної організації — «СУМ». Далі кожен день приносив нові й нові вістки про арешти переважно співробітників Академії Наук, взагалі інтелігенції, професорів, лікарів, вчителів, студентів. На початку липня було заарештовано В. Ф. Дурдуківського, родича, приятеля й сусіда С. Єфремова: для С. О. Єфремова стало ясным, що наближається і його арешт. Він пророче казав, що «будеться піраміда, а вершиною її буду я»; тоді ж, в розмові з своєю приятелькою, казав він, що не може зрозуміти: навіщо заарештовані так багато розмовляють? «Часи декабристів, — казав він, — вже минули, тепер потрібно мати витримку й не казати нічого». Я не можу сказати, що коли саме С. О. Єфремову пропонувано було тікати за кордон: про це оповідає Н. Павлушкова, але за її словами, він відмовився, свідомий того, що його втеча може пошкодити тим, кого вже було притягнуто до суду⁶¹.

Справа СВУ посувалася. Ще не зформульовано було обвинувачення, не було призначено часу суду, але комунізована ВУАН вже втягувалася в справу, безкомпромісово ставала на бік обвинувачувачів і спішно підспівувала партії.

28. XI. 1929, на листопадовій сесії ВУАН, Голова зборів віцепрезидент акад. К. Г. Воблий «оголосив заяву, що її підписали деякі академіки про те, щоб поставити поза чергою на обміркування справу про викриття в Україні контрреволюційної організації «Спілки Визволення України»... По об-

⁵⁹ Вісті, 1929, ч. 2, стор. 36.

⁶⁰ Вісті, 1929, ч. 2, стор. 38.

⁶¹ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, ч. 49, стор. 18.

говоренні зазначеної справи, що в ньому взяли участь академіки О. М. Соколовський, О. В. Палладин, О. В. Корчак-Чепурківський, на пропозицію Д. І. Багалія, Рада одноголосно ухвалила таку резолюцію:

«Заслухавши інформацію про викриття контрреволюційної „Спілки Визволення України“, Рада ВУАН перед лицем трудящих мас радянської України, а також перед лицем трудящих мас Західньої України і перед усім Радянським Союзом від імени вищої наукової установи радянської України заявляє:

Україні, яку царат віками пригнічував, яку Денікін і інші російські контрреволюціонери намагалися загнати знову до єдиної неділимої тюрми народів, яку Петлюра та інші отамани продавали чужоземному капіталові та шарпали внутрі бандитизмом; яку імперіялізм в світовій війні намагався зробити своєю здобиччю, польський імперіялістичний наскок пограбував і спустошив, — цій Україні Радянська Влада забезпечила незалежність і рівність в братерському союзі радянських республік, швидке відновлення, розвиток і реконструкцію народнього господарства і могутній, невиданий в історії, розквіт національної культури...

Непереможного ходу соціалістичного будівництва, в якому наукові робітники Радянської України займають своє почесне місце в рядах будівників соціалізму, безумовно не може затримати спроба контрреволюційних змовників, що назвали себе «Спілкою Визволення України», що даремно намагається під ніби національним прапором, а на ділі в інтересах заклятих ворогів українських трудящих мас, зірвати непереможне будівництво Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Пленум Ради ВУАН з обуренням відкидає спробу інтереси капіталістичної реставрації і чужоземної експансії приховати нібито інтересами національної культури; тільки радянська влада дала справжнє національне і соціальне визволення українським трудящим масам і веде їх непереможно по шляху розвитку соціалістичного будівництва.

Пленум Ради з обуренням відкидає наклеп про те, що заходи радянського уряду до забезпечення успішного розвитку соціалістичного будівництва... є похід проти української культури, проти української інтелігенції. Вся маса української інтелігенції рішуче заплямувала контрреволюційну спробу покидьків та недобитків української контрреволюції. Прилюдний суд виявить всю ганебність цієї справи... Хай живе Радянська Влада! Хай живе союз науки і праці!»⁶².

Ще яскравіша була резолюція Зборів колективу ВУАН, який зібрався 28. листопаду 1929 року, напередодні листопадової сесії ВУАН, з приводу викриття ГПУ контрреволюційної організації СВУ. На голову обрано одного з ближчих співробітників акад. С. О. Єфремова, О. К. Дорошкевича, на секретаря К. О. Копержинського, до президії — академіків О. В. Корчака-Чепурківського та Д. І. Багалія. Голова місцевому О. І. Баранович «заналізував ідеологію цієї антирадянської контрреволюційної організації і закликав збори її засудити. З аналогічними промовама виступали М. П. Кравчук, С. М. Іваницький-Василенко, О. К. Дорошкевич, М. М. Федоров, М. Любин-

⁶² Вісті, 1929, ч. 11-12, стор. 18-19.

ський^{62a}. Резолюція Зборів була: «Загальні Збори . . . висловлюють обурення з приводу цього наміру повалити радвладу, завдати удару робітничо-селянській радянській Україні, поневолити трудящі маси національному і міжнародньому капіталові . . . Гурт людей, що серед них є і наукові діячі, приховано робив контрреволюційне діло. Ця контрреволюційна справа скерована була виключно на інтереси української і світової буржуазії, агенти якої робили огидні напади на радянське представництво у Львові. Колектив ВУАН засуджує всякі спроби для контрреволюційних цілей використовувати прапор української культури і почесне звання українських радянських вчених . . .»

Ухвалено: виділити на конференцію спілки Робос трьох представників — акад. С. Ю. Семковського, Й. Гладкого і М. К. Зерова, які мали зазначити перед конференцією позиції колективу ВУАН в справі СВУ⁶³.

Ця резолюція має великий інтерес: в ній вже брешуть ті ноти, які ми зустрінемо не раз: бажання відвести удар уже занесений над Академією, врятувати її, як вогнище української культури.

Тим часом події йшли своїм шляхом: 5. січня 1930 року Президія звільнила всіх заарештованих ГПУ співробітників⁶⁴.

Суд почався 9. березня 1930 року, а більша частина обвинувачених, серед них понад 50% співробітників ВУАН, і два академіки С. О. Єфремов та М. Е. Слабченко, були заарештовані ще літом, або не пізніше осені 1929 року. За цей довгий час перебування в тяжких умовах ув'язнення (чимало часу всі обвинувачені сиділи в одиночних камерах), без побачень, а головне, переживши тяжкі моральні тортури, заарештовані підупали на силах⁶⁵. «Методи допитів і без биття були побудовані так витончено, що тяжко впливали на психіку і на фізичні сили». Про характер їх свідчить оповідання близького до А. Ю. Кримського учня його, М. З. Левченка, співробітника ВУАН. Вимагаючи від нього зізнання про А. Ю. Кримського, слідчий показав йому «власноручне» зізнання Кримського: його вразив на перший погляд почерк Кримського, і лише вчитавшись в нібито власноручний манускрипт помітив Левченко деякі слова й звороти, яких не вживав Кримський. Це врятувало А. Ю. Кримського від арешту, а М. З. Левченко заплатив за свою твердість 5 роками заслання⁶⁶.

Н. Павлушкова дає дуже цікаву й важливу аналізу того, що пережили заарештовані й чим пояснюється поведінка їх на суді. Перш за все, звертає увагу на вмилу постановку допитів: слідчі встигли дістати від другорядних заарештованих все, що їм було потрібно. Тому «визнання йшли якраз не згори, від так званої верхівки СВУ, але знизу, від другорядних по справі осіб і саме ці визнання (безумовно вимушені!) і були формально підставою для арештів вірхівки⁶⁷.

^{62a} Микола Любинський, делегат України, що підписав 1918 р. Берестейський договір.

⁶³ Вісті, 1929, ч. 11-12, стор. 39.

⁶⁴ Вісті, 1930, ч. I, стор. 7.

⁶⁵ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, ч. 49, стор. 19; ч. 50, стор. 12.

⁶⁶ Н. Д. Агатангел Г. Кримський. *Україна*, 2, 1949, стор. 125.

⁶⁷ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, ч. 50, стор. 13.

Саму підготовку до процесу арештованих Н. Павлушкова описує так: агенти ГПУ вживали фальшивих зізнань, які показували іншим заарештованим; ті бачили, що заперечення зайві, і давали свої зізнання, які далі пред'являли іншим і т. д. Становище «верхівки» було ще гірше: вони мусіли давати фальшиві зізнання, щоб рятувати життя тим, що не фігурували на процесі. Головний слідчий Брук казав «верхівці», що перед ними дилема: або визнати себе на суді винними, або тисячі заарештованих будуть знищені без суду. Нарком внутрішніх справ Балицький переконував С. О. Єфремова, В. Ф. Дурдуківського і М. Павлушкова, що лише визнання ними своєї вини на суді може врятувати тисячі людей⁶⁸, це зв'язало їх і, рятуючи цих людей своїм життям, вони дали ті зізнання, які потрапили до преси, до стенографічного звіту, і на основі яких тепер дослідники будують свої висновки.

З 9. березня до 19. квітня (Страсної Суботи) 1930 року тягнувся судовий процес Спілки Визволення України. Суд відбувався в залі оперового театру Харкова, в присутності чужинців, представників різних установ, кореспондентів всіх газет. Його передавали по радіо до всього світу. Прокурорами виступали: П. Михайлик, заступник наркомюста, Ахматов, заступник прокурора Найвищого суду — обидва виступали в процесі Центра дій, і прокурор київського суду Биструков; крім того громадські обвинувачі — головну роль грав П. Любченко, кол. боротьбіст, правдивий надхненник і організатор процесу. Голова суду був А. Приходько (теж колишній боротьбіст).

Добре підготовлений процес проходив, як налагоджений спектакль. Всі обвинувачені визнавали свою вину, визнавали участь в великій організації, яка мала за мету повалення советської влади й повернення капіталістичного ладу і в більшій або меншій мірі давали відповіді, яких бажали від них прокурори. Лише Л. М. Старицька-Черняхівська не піддавалася приписам і сміливо й незалежно відповідала на запитання.

Центр уваги був зосереджений на поведінці С. О. Єфремова. Він в своєму кінцевому слові чітко й ясно сказав, що всю вину за всіх тих, що посіли лави підсудних бере на себе: він один з усіх є винний, і лише довір'я до нього привело цих людей сюди. Племінниця С. Єфремова і В. Дурдуківського, Н. Павлушкова пише, що в протилежність до СУМ-у, що був досить розгалуженою організацією, СВУ являла з себе центр з дуже вузького кола людей, не більше як 12-15 осіб, без міцно організаційно-оформленої периферії. Тому, коли, наприклад, письменник Івченко, або хтось інший з учасників процесу, казали, що за існування СВУ вони дізналися тільки під час слідства, то це, була правда⁶⁹.

Та не в організації була сила верхівки СВУ — не в тому лежала загроза від неї советській владі. Ця сила й небезпека була в тій моральній висоті, на якій в очах українського народу стояли ці люди, в їх відомій всім любові до свого народу, до України, в тому авторитеті, який вони мали, в тому, що були «сумлінням України».

Протягом шости тижнів тривав процес, і протягом шости тижнів цих людей принижували, «ставили на коліна», як висловлювалися газети, приму-

⁶⁸ Там же.

⁶⁹ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, ч. 51, стор. 21.

шували визнавати свої провини й всіма засобами доводили вищість советської влади, яка своєчасно довідалася, зрозуміла, й припинила. . . Не героями, що воліли вмерти за своєї переконання, а переможеною купкою змовників показав судовий процес всім присутнім, всій Україні і всьому світу діячів СВУ. Ніхто не знав, що в своїх «признаннях», в цьому прийнятті на себе вини на той час було більше героїзму, ніж в відмовленні визнати вину, бо своїми зізнаннями ці люди, як вони тоді думали, рятували життя тисячам арештованих з усієї України. Панас Любченко вимагав від суду смертної карі всім обвинуваченим, як скаженим «псам». Вирок судовий був страшний: С. Єфремова, В. Дурдуківського, А. Ніковського, М. Павлушкова, В. Чехівського, О. Гермайзе, Л. Старицьку-Черняхівську, О. Черняхівського, О. Гребенецького, В. Ганцова, А. Барбара, В. Удовенко, В. Підгаєцького засуджено на смертну кару, але цей присуд «з уваги на політичну і господарську могутність радянської республіки та з уваги на каяття обвинувачених» суд визнав за можливо замінити ув'язненням — кому на 10 років, кому на 8. Решта обвинувачених дістала 2-5 років ув'язнення. Декому, як подружжю Черняхівським, присуд був умовний⁷⁰.

Вирок був суровий, але кара — ще гірша. С. Єфремов був ув'язнений в «політизолятор» в Ярославлі, де пробув всі 7 років нікого не бачучи. По закінченні цього повного терміну його було переведено до політизолятора в Володимірі, де умови життя були ще гірші. Він мав право писати 4 листи на рік, в останніх скаржився на стан здоров'я, зокрема очей; з 1939 року листи припинилися. Н. Павлушкова висловлює припущення, що він не виніс ув'язнення і помер⁷¹.

Решта засуджених перебувала деякий час в Ярославському ізоляторі, а звідти їх розподілили по інших місцях. М. Татусь бачив там крім С. О. Єфремова, його брата П. О. Єфремова, В. М. Чехівського з братом М. Чехівським, А. О. Барбара, А. В. Ніковського, М. Е. Слабченка, М. І. Павлушкова, Б. Ф. Матушевського, Г. Г. Холодного, О. Ю. Гермайзе, Г. Голоскевича, В. А. Отамановського та інших, прізвища яких він не пам'ятає⁷².

Дехто з засуджених опинилися на Соловках, як акад. М. Е. Слабченко, О. Ю. Гермайзе, проф. Барбар, В. Удовенко, В. Чехівський, М. Павлушков, в одному з таємних, так званому «Савватієвському» ізоляторі, до якого не було доступу⁷³. Ніхто з них на Україну не повернувся.

Тяжко сказати, чи врятували С. Єфремов, В. Дурдуківський і М. Павлушков, погодившись визнати себе винними, ті сотні, а може й тисячі заарештованих, рятувати яких такою ціною закликали їх Брук і Балицький, наче б то доля їх не залежала від волі того ж таки Балицького? Н. Павлушкова припускає, що врятували⁷⁴. Ми маємо інше переконання. Сам С. О. Єфремов казав в ізоляторі в Ярославлі М. Татусеві, що було багато розстріляних, але прізвищ їх він не знає. Згадував він і про гріх, що взяв М. О.

⁷⁰ Співка Визволення України, Збірн. I, стор. 27.

⁷¹ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, ч. 51, стор. 19.

⁷² Співка Визволення України. 36. I, стор. 50, 44.

⁷³ С. Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках, стор. 63-66.

⁷⁴ Н. Павлушкова. *Op. cit.*, стор. 14.

Скрипник на свою душу в цій справі⁷⁵ Що число жертв було дуже велике, свідчить С. Підгайний. «За останні часи (передає він свідчення одного з в'язнів, не називаючи його) прибуло сюди з Києва й Катеринослава багато студентів. Вони розповідали, що за Єфремівську організацію (СВУ) дуже багато розстріляно; стріляли не сотнями, а тисячами, і самих освічених студентів, а ті, що прибули на Соловки, то кожен дістав по 10 років каторги⁷⁶. Підгайний стверджує, що «коли процес СВУ був трагікомедією, влаштованою ГПУ з метою розгромити український національний рух у середині країни та дискредитувати його за кордоном, (бо зізнання підсудних на процесі були «зізнаннями» продиктованими ГПУ) — то десятки, коли не сотні тисяч розстріляних і засланих тоді селян та інтелігентів свідчать про величезний національний протибольшевицький рух українського народу». Він згадує далі, як приклад, що було заарештовано третину робітників Кременчуцької махоркової фабрики, які належали до СВУ. А це не поодинокий приклад⁷⁷. По одному лише процесу СВУ, пише він, було не тільки тюрми, а всі льохи набито українськими селянами та інтелігентами⁷⁸.

Україна була обезкровлена, залякана, люди не наважувалися піднести голос, а більша частина відважних, свідомих пішли до в'язниць і концтаборів.

Українська Академія Наук була фактично зруйнована. Не лише двох академіків втратила вона, але й видатних співробітників; одні виступали в судовому процесі (з 45 чол. було 26 з ВУАН), а ще більше не фігурували на суді, а були заслани на Соловки, на Ведмежу Гору, до інших концтаборів. Вся Академія опинилася в становищі контрреволюційної установи, саме існування якої повисло на волосинці.

Робиться зрозумілим висловлювання членів колективу ВУАН на урочистих зборах колективу 16. IV. 1930 року з приводу заснування партосередку КП(б)У. Співробітник ВУАН С. М. Іваницький-Василенко, що з доручення СНР був присутнім на процесі СВУ у Харкові, зробив доповідь: «Процес СВУ і наші завдання». Він з обуренням плямував «убозство, низкий етичний рівень ватажків СВУ, підступність, дворушництво». «Ганебну змову вирвано з того середовища, в якому вона зросла, казав він, але залишилися гнилі академічні традиції». Він закликав відкинути ці традиції і будувати наново Академію. «Треба розірвати з політичним барахлом, що назвалося «Спілка визволення України». Треба показати, що грізна буря, яка пронеслася над Академією, освіжила животворно нарешті атмосферу, що в ній ми живемо і працюємо, геть до корення винищила в колективі націоналістичний чад, безсилу злобу і тупе просвітянство єфремовщини. . .»

В дискусії брали участь співробітники Академії Наук; вони засуджували «стару» Академію, відзначали її негативні риси — боротьбу між академіками та їх прихильниками, непотизм, протекціонізм, часто не достатню науко-

⁷⁵ Спілка Визволення України, Зб., стор. 47.

⁷⁶ С. Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках, стор. 13 (Автор цитує видання «Соловецька каторга», ред. Е. Цикаленко, Варшава, 1931, стор. 30).

⁷⁷ С. Підгайний. Українська інтелігенція на Соловках, стор. 13.

⁷⁸ С. Підгайний. *Op. cit.*, стор. 14.

ву кваліфікацію співробітників (яким сарказмом можна було б визнати цей закид в той час, коли академічні крісла почали посідати люди, що мали за душею кілька газетних статтів! Н. П. - В.), відірваність від радянського будівництва. Один з промовців, О. К. Дорошкевич, закликав до дальшої диференціації; він звертав увагу на те, що на зборах присутні лише 3 академіки, з 29-решти не цікавлять ці збори. Між ними і колективом — прірва.

Різко виділяється на цьому тлі могильників старої Академії з її традиціями спокійний, як завжди, голос віце-президента ВУАН академіка К. Г. Воблого. Він підкреслив, що СВУ не поклато плями на всю Академію, бо не більше 3-4 брали участь в ній. Тепер, казав він, ми маємо процес ВУПЛ-у, (Всеукраїнське Управління Лісами), а далі — наркомземівських робітників, але він не поклате плями на Наркомзем. «Академія Наук робила свою роботу, дуже цінну роботу, і її оцінить історія і суспільство. Звичайно, в нашій роботі — тих, хто працює в Академії давно — було дуже багато хиб і вад... але, хто не має їх»⁷⁹.

Треба перенести себе в ті умови загостреної боротьби, ненависти й злоби, заляканости і правдивої небезпеки, в яких відбувалися ці Збори лише за три дні перед оголошенням вироку (суть його вже була відома), щоб зрозуміти і оцінити мужність старого академіка, який спокійно і об'єктивно відзначив заслуги й оцінку її роботи поклав на наступних дослідників. Як С. О. Єфремов і інші безстрашно хотіли рятувати життя інших, так і він безстрашно виступив перший — на оборону старої Академії, вносячи дисонанс в оргію ненависти.

Ми зупинилися докладно на процесі СВУ тому, що він поклав кінець добі блиску ВУАН, і панахидним співом пролунав над нею.

Проте, і після розгрому ВУАН і заслання тисяч людей, примара СВУ, цієї української організації, лякала переможців. Голова комісії по «чистці» ВУАН, Наваловський заявив, після закінчення її, що СВУ не мало глибоких коріннів в апараті ВУАН, що шкідників «не знайшли, в масі апарат хоче твердо стати на радянський ґрунт»⁸⁰.

Події розгорталися з залізною логікою. Може ніщо не характеризує так ставлення до ВУАН з боку уряду, як питання її ювілею. 1927 року вперше постало питання про урочисте святкування 10-річчя славного життя Української Академії Наук. Спочатку свято мало носити скромний академічний характер: всі установи мали відзначити свої досягнення за минулі 10 років, вшанувати діячів, які працювали в них.

1928 року питання ювілею набуває конкретних рис: Уряд побажав надати йому не меншого блиску, ніж мав ювілей Всесоюзної Академії Наук. Було створено Ювілейну комісію, до якої входила вся Президія ВУАН, секретарі трьох відділів, уповноважений Управління науки в Києві Л. Левитський, голова ОВК Юрій Войцеховський, представники Місцевкому ВУАН, академіки М. С. Грушевський, Д. І. Багалій О. П. Новицький, з правом кооптації. Запрошено члена-кореспондента В. І. Щербину, Ф. Л. Ернста⁸¹.

⁷⁹ Вісті, 1930, ч. 2, стор. 16-32.

⁸⁰ Вісті, 1930, ч. 6, стор. 6-13.

⁸¹ Вісті, 1929, ч. 1-2, стор. 43.

В грудні 1928 р. голова Упрнауки Ю. І. Озерський повідомив ВУАН, що перебуваючи за кордоном він особисто запросив німецьких вчених на свято ювілею. Він передбачав не менш 100 закордонних гостей — вчених. Запрошувалося з різних міст Советського Союзу 500 чоловік. Рада ВУАН звернулася до всіх установ з закликом подавати імена бажаних гостей. Передбачалося надрукувати п'ятьма мовами — українською, російською, німецькою, французькою і англійською історію: «ВУАН за 10 років існування» з портретами діячів, на 5—7 аркушах, і Ювілейний довідник «Київ» Ці видання мала взяти з собою делегація ВУАН, яка поїде за кордон.

Віцепрезидент К. Г. Воблий був виряджений до Ленінграду, щоб на місці ознайомитися з технікою переведення ювілею.

Ювілей мав тривати 2-3 тижні і розпочатися 16. червня 1929 року. Програма ювілею поступово ускладнялася: крім засідань у Києві і ознайомлення з установами ВУАН, введено було в плян відвідини заповідників «Конча Заспа», «Асканія-Нова», подорож Дніпром на Дніпрельстан.

В Харкові складено підкомісію під головуванням акад. Д. Багалія: до неї вступили академіки, що перебували в Харкові; член-кореспондент С. Семковський запропонував на члена С. Полоцького, заступника наркома освіти. Свято мало розпочатись у Києві і перенестись до Харкова⁶².

У Києві складено підкомісію з істориків для випрацювання пляну та історичного відділу Довідника з участю М. С. Грушевського, М. П. Василенка та В. І. Щербини. Довідник розростається: він мав охопити не лише ВУАН, але й Київ та його околиці, музеї, з малюнками, картами, схемами, маршрутами. Скласти його доручено Ф. Л. Ернстові, М. В. Шарлемаю та М. Я. Рудинському.

До ювілейної комісії введено О. Ю. Гермайзе, М. М. Крилова і М. П. Кравчука.

Крім великого видання «ВУАН за 10 років» вирішено видати скорочене, популярне, для селян та робітників: «Роля ВУАН в культурній революції». Його доручено скласти О. Гермайзе. Вирішено надрукувати біографічний словник всіх академіків та наукових робітників ВУАН за 10 років. Заплановано було низку видань присвячених ювілеєві⁶³.

Маючи на меті влаштувати виставку, ВУАН просила дати їй в тимчасове користування будинок жіночої Єпархіальної школи, на вулиці Жертв Революції (кол. Трьохсвятительській). В зв'язку з ювілеєм в ВУАН передбачалися деякі ремонти.

Почалися переговори з Наркомфіном, вимоги авансів, без яких не можна було гарантувати, що все буде готове до ювілею. Почасті в зв'язку з ускладненням церемоніялу, часті в зв'язку з затриманням коштів, ювілей було призначено не на 1929 рік, а на травень 1930 року; тоді ж, в квітні 1929 року, комісія просила переказати на підготовку ювілейних видань, виставок тощо аванс в 110 000 карб.⁶⁴

Гіркою іронією долі квітень-травень 1930 року, замість заслуженої слави, приніс Академії Наук зневагу й руйнацію.

⁶² Вісті, 1929, кн. I, стор. 51-54.

⁶³ Вісті, 1929, ч. I, стор. 18-20; там же, ч. 2, стор. 2, 37.

⁶⁴ Вісті, 1929, ч. 2, стор. 39-41; ч. 3, стор. 59-60.

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК ЗА ПЕРІОД 1924—1930 РР.

І. Історико-філологічний Відділ

Наукова робота ВУАН на тому етапі її життя, якому присвячена ця частина нарису (1924—1930 роки), мала такі ж форми, як і за попереднього: вона проходила в Президії ВУАН, Спільному Зібранні, в трьох відділах Академії, в відповідних комісіях і інститутах, а частково в установах при Президії ВУАН.

В цьому періоді історії Академії можна зазначити, що І Історико-філологічний Відділ не тільки зберіг за собою значення «провідного», репрезентативного Відділу, але й зміцнив свої позиції, деякою мірою, перед іншими Відділами. Причин для цього було багато: ідеологічних, матеріальних, а почасти й персональних. Перш за все, в роки, коли почала формуватися Академія Наук, широка громадськість найбільш цікавилася питаннями україністики і література, історія, мова стояли в центрі її уваги. широкі кола потребували докладних дослідів у сфері історії, історії літератури, мистецтва і жадібно ловили кожне нове слово і саме від Академії Наук чекали відповіді на свої шукання. Особливо питання словників загального характеру та фахових, було найболючішим питанням, зокрема тоді, коли державний вжиток української мови став на чергу дня. На ці вимоги громадянства йшов назустріч І Відділ Академії. З другого боку він був найкраще забезпечений бібліотеками (як кол. бібліотека В. Антоновича, так і фахові, напр., Б. Д. Грінченка тощо), не кажучи про багаті приватні бібліотеки самих вчених. ІІ Відділ вимагав великих витрат на устаткування, на забезпечення лабораторіями, музеями, препаратами тощо, чого на цьому етапі не могла ще дати Академія. Щодо персональних причин, то тут ми зустрічаємо таких палких прихильників розбудови Академії як А. Ю. Кримський та М. С. Грушевський, які, кожен в своєму розумінню, сприяли зростанню І Відділу. Не можна забувати й того, що Голова І Відділу був невідмінним секретарем цілої ВУАН, а секретар Відділу — головою Управи ВУАН.

Протягом всього часу провід І Відділу залишився майже без змін: Головою був акад. А. Ю. Кримський, секретарем С. О. Єфремов, 1928 року він

відмовився від секретарювання¹ і на секретаря Відділу був обраний О. П. Новицький. Обидва — голова і секретар залишилися на своїх посадах до осені 1929 року.

В персональному складі академіків зміни були не великі: 1924 року Ф. І. Шміт переїхав до Ленінграду, як директор Інституту мистецтвознавства, але залишився в складі АН як нештатний академік. Він приїздив час від часу до Києва і керував комісією дослідження дитячої творчості. Так само академік Д. І. Багалій жив і працював у Харкові, не відриваючись від життя Академії, яку відвідував щороку і перебував у Києві довший час. Так робив і акад. В. М. Перетц, що пересічно півроку жив у Києві.

1926 року померли академіки М. Т. Біляшевський і В. Гнатюк. 1928 р. було виключено з наказу наркома освіти М. О. Скрипника академіків Ф. І. Мищенко та К. В. Харламповича, як колишніх професорів Духовних Академій.

1924 року прибув з закордону М. С. Грушевський, а 1928 року обрано на академіка К. О. Студинського. 1929 року було обрано 9 академіків: М. В. Возняка, В. І. Ігнатовського, Ф. М. Колесу, М. Е. Слабченка, В. Щурата, Д. І. Яворницького, М. І. Яворського, П. О. Тичину та Янка Купалу.

1930 року вибули зі складу ВУАН С. Єфремов та М. Слабченко — в зв'язку з процесом СВУ, і М. Яворський, що був заарештований ДПУ.

Того ж року було скасовано градацію штатних і нештатних академіків.

Весь час залишалося 2 директори з правами академіків — О. С. Грушевський і Е. К. Тимченко.

Весь час залишалося 6 членів-кореспондентів: Андріанова-Перетц В. П., Бурксер Е. С., Косачева О. П. (Олена Пчілка), Лященко А. Я., Щербина В. І., Яворницький Д. І.

Змінялося число штатних співробітників: 1926 року було їх 63, 1927-69. Нештатних постійних — 1926—94, 1927—122. Непостійних — 1926 р. — 440, р. 1927 — 578.

Комісій і інститутів було в 1926 р. 39, а саме: в галузі української філології 3 (комісія для складання словника живої мови, комісія історичного словника та інститут укр. наукової мови), в галузі етнографії і фольклору — 4 (етнографічна комісія, кабінет музичної етнографії, комісія культурно-історична та комісія історичної пісенности); археології — 6 (археологічний комітет (ВУАК) з 5 комісіями); в галузі історичної географії — 2 (історично-економічна підсекція історичної секції та комісія складання географічного словника); історія письменства — 2 (комісія для вивчення візантійського письменства та впливу його на Україні, комісія для видавання пам'яток новітнього письменства). В галузі історії України було 9 комісій (комісія для дослідів над історією громадських течій на Україні, комісія для складання біографічного словника, історична секція, 4 комісії по районного дослідження історії України, археографічна комісія, комісія

---

¹ На цьому місці виправляю помилку М. Ковалевського, який писав: «С. Єфремова, у 1927 р. на розпорядження радянського уряду видалили з Академії Н., за те, що не хотів погодитися на запроєктовані Наркомом освіти реформи Академії в комуністичному напрямку». Цього не було.

найновішої історії). В галузі мистецтва — 2 (кабінет українського мистецтва і комісія дитячої творчості). Педагогіка була заступлена 1 закладом. Вивчення неукраїнських культур мало три заклади (комісія арабо-іранської філології, гебраїстична історико-археографічна комісія та комісія заходо-і американознавства). При I Відділі були музеї: українських діячів науки і мистецтва, театральний музей та педагогічний. Були 4 наукові товариства: Історичне Товариство Нестора Літописця. Голова: акад. М. П. Василенко, секретар В. М. Базилевич; Т-во мало 178 членів. Т-во Історично-літературне. Голова акад. С. О. Єфремов, секретар П. П. Филипович. Т-во дослідників української історії письменства і мови (в Ленінграді). Голова акад. В. М. Перетц. Науково-Педагогічне Т-во. Голова акад. О. В. Корчак-Чепурківський².

При Академії Наук були також наукові співробітники для окремих доручень; число їх змінювалося: в 1926 та 1927 рр. було їх 8, 1928 р. — 5, 1929 — 2, а 1930 року цю категорію співробітників було скасовано. Так були науковими співробітниками для окремих доручень р. 1926 В. І. Барвінок, В. А. Камінський, О. Б. Курило, М. М. Новицький, В. О. Пархоменко, Н. Д. Полонська-Василенко, П. М. Попов, Л. М. Старицька-Черняхівська; р. 1928: В. І. Барвінок, О. Б. Курило, М. М. Новицький, Н. Д. Полонська-Василенко, П. М. Попов.

При I Відділі знаходилась бібліотека ім. В. Б. Антоновича, якою керувала К. М. Мельник-Антонович. Бібліотека весь час збагачувалася новими придбаннями і пожертвами; так до неї було приєднано 22 000 томів бібліотеки акад. В. С. Іконникова.

1927 року було збільшено число комісій: діалектологічна комісія, комісія історії української мови, комісія давнього українського письменства під головуванням акад. В. М. Перетца, комісія старої історії України та комісія дослідження української історіографії — були приєднані до установ М. С. Грушевського. Так залишалося до 1929 року, коли зайшли ґрунтовні зміни³.

Загальний підсумок роботи I Відділу за 1926 рік, як писав акад. А. Ю. Кримський в Звідомленні, був такий: «звідомлення всіх установ... одностійно і однодушно кінчаються одним рефреном, що зробився вже стереотипним криком: мало штатних робітників, мало, надто мало, до смішного мало коштів на роботу».

Праця перелічених комісій була показною. Виключно велике значення мали філологічні установи, що були при катедрі А. Ю. Кримського і під його головним керівництвом. Комісія для складення словника живої української мови з 1926 по 1929 р. видала три томи російсько-українського словника за редакцією С. О. Єфремова та А. Ю. Кримського. Керівником комісії був видатний філолог В. М. Ганцов. Комісія історичного словника під керівництвом Е. К. Тимченка підготувала до друку за той самий час три томи словника. Діалектологічна комісія видала Збірник. Головним осеред-

² Звідомлення I Відділу ВУАН, Записки Іст. Філ. Відді 1927 р. т. XV, стор. 278—318.

³ Звідомлення I Відділу за 1927 р. Записки, 1928, кн. XIX, стор. 372—385.

ком цієї групи був Інститут української наукової мови, який мав найбільший склад співробітників і являв собою цілу велику установу: головний провід належав, як і в згаданих комісіях, А. Ю. Кримському; керівником був Г. Г. Холодний; секретарем М. В. Кривенюк. Інститут наукової мови поділявся на 5 відділів (природничий, технічний, сільсько-господарський, соціально-економічний, мистецький), мав 33 секції, які обслуговували 11 редакторів, 2 філологи, 3 науково-технічні робітники, 21 нештатних постійних працівників та 250 членів-співробітників. Про розмір праці свідчить договір, підписаний з Держвидав'ом, на 34 термінологічні словники. З 1926 по 1929 роки Інститут видав 15 словників⁴.

До праці над словниками треба додати індивідуальну працю А. Ю. Кримського над новим виданням граматики української мови та над фольклорними студіями. Крім того він очолив працю комісії арабо-іранської філології (керівником був проф. Т. Г. Кезьма). Саме ім'я А. Ю. Кримського підносило в країнах Близького Сходу престиж ВУАН. До нього зверталися представники східних народів за вказівками щодо власних письменників і діячів. Пригадую, як трохи пізніше, за часів усунення А. Ю. Кримського від актуальної праці в ВУАН, вона вирядила молодого сходознавця до Туркестану для збирання матеріалів на місці для його теми, і як там порадили йому звернутися по допомогу до найкращого знавця — акад. А. Ю. Кримського. Захоплення А. Ю. Кримського в 1920-х роках українською філологією і заглиблення його в працю над українськими словниками, хвилево відривало його від орієнталістики. Ще більше відривали його від наукової праці академічні справи. В своєму Звідомленні за 1921 рік, акад. А. Ю. Кримський писав про ненормальність стану, коли академік має від 3 до 5 засідань щоденно. Тут він мав на увазі передовсім себе. Але тут же додавав, що треба покищо з тим миритися та потішати себе думкою, що дальшим кадрам академіків не доведеться вже нести таку «важку панцину і таку невсипучу працю, як нам, академікам перших років існування Всеукраїнської Академії Наук»⁵.

Дуже енергійно працювала Етнографічна комісія під проводом голови, акад. А. М. Лободи та керівника її В. П. Петрова. Вона розсилала наукові експедиції, які збирали матеріали на Волині, Київщині, Поділлі, Чернігівщині, Запоріжжю; встановила величезну мережу кореспондентів, понад 400 чол. 1926 р., та 10 000 чол. на 1928 р. Вона видавала «Етнографічний Вісник», «Бюлетені». За її працю голова акад. А. М. Лобода одержав золоту медалью від Всесоюзного Географічного Т-ва в Ленінграді, а керівник В. П. Петров — срібну⁶. Другий співробітник, В. А. Камінський за свою індивідуальну працю в галузі етнографії одержав золоту медалью від Всесоюзної Академії Наук. Енергійно працював і музично-етнографічний кабінет при комісії, під проводом ентузіаста справи К. В. Квітки, який записав багато народніх мелодій і працював над дослідженням їх ритму.

⁴ Звідомлення за 1929 р., стор. 10.

⁵ Звідомлення за 1929 р., стор. 10.

⁶ Звідомлення за 1926 рік. Записки 1927, кн. XV, Вісті, 1929 ч. 3—4. стор. 10—16.

Надзвичайно різноманітна і плідна була праця також ВУАК-у (Всеукраїнського Археологічного Комітету), який року 1921 замінив Археологічну Комісію. На чолі його стояв спочатку акад. М. Т. Біляшевський (до 1924 р.), потім акад. О. П. Новицький (1924—1933 р.). Заступниками голови були Д. М. Щербаківський (1924—1926рр.) та С. С. Гамченко (1927—1933рр.). Вченими секретарями: М. Я. Рудинський (1924—1927) та П. П. Курінний (1927—1933 рр.). Про діяльність ВУАК докладніше далі, в огляді установ при Спільному Зібранні.

Дуже велику роботу робив акад. В. М. Перетц: він об'єднав в своїй комісії давнього письменства не лише київських вчених, а також ленінградських та московських, притягнувши їх до розшуків в архівах і бібліотеках пам'яток літератури XI—XVIII ст..

Акад. С. О. Єфремов, в своїй «комісії для вивчення пам'яток новітнього письменства», «комісії для дослідів над історією громадських течій» та в Історично-Літературному Т-ві, широко поставив вивчення творчості Т. Шевченка, П. Куліша, Кирило-Методіївців, декабристів, польських повстань тощо. В своїх комісіях С. О. Єфремов об'єднав всіх найвидатніших письменників і дослідників української літератури. Під його редакцією виходило академічне видання творів Т. Шевченка з коментарями, збірки з історії декабристів на Україні. Цей гурток багато прикладав праці, щоб висвітлити роль і значення декабристського руху в Україні, а головна праця цих установ — академічне видання творів Т. Шевченка, була окрасою праці Академії.

Протягом 5 років, від 1924 і до 1929, якщо не рахувати праці наукових співробітників з спеціальними дорученнями, дослідження історії України було зосереджено в «історичних установах» під керівництвом акад. М. С. Грушевського. Під цією назвою об'єдналися під проводом акад. М. С. Грушевського три окремі одиниці: його катедра як академіка, з завданням дослідження нової історії українського народу і комісіями при ній, Історична Секція колишнього Українського Наукового Т-ва у Києві і Науково-дослідча катедра історії України. Всі ці три установи творили одне компактне ціле, об'єднане не лише особою керівника, а також окремим, ізольованим від помешкань ВУАН, будинком (вул. Короленко, 35), спільною бібліотекою, а ще більше складом співробітників, які фактично працювали в різних комісіях і творили одну групу, серед якої дуже рідкі були випадки співпраці в інших комісіях ВУАН. Вийняток робила комісія О. С. Грушевського «для складання історично-географічного словника», як, хоч офіційно не належала до історичних установ, фактично була зв'язана з ними.

Основною клітиною історичних установ сам М. С. Грушевський вважав Історичну секцію кол. Українського Наукового Т-ва в Києві. Він сам характеризував її так: «Історична секція в 1925 році служила зв'язком між історичними установами ВУАН і ширшими колами дослідників, які стояли поза Академією та любителями історичного знання». Вона посідала середнє місце між академічною комісією та науковим товариством і в 1929 році сам Грушевський трактував її як таке товариство. Вона влаштовувала прилюдні засідання з рефератами. Органом Секції був журнал «Україна», а крім

⁷ ВУАК.

того видавала вона «Науковий Збірник» та тематичні збірники. В цих виданнях брали участь автори з Одеси, Ленінграду, Москви, Саратова тощо. Всі видання Секції друкувались в Держвидавві, який хоч і не акуратно, але все ж таки виплачував гонорари. Головний тягар редагування лежав на М. С. та О. С. Грушевських, Ф. Я. Савченкові, О. Ю. Гермайзе, С. В. Глушкові та П. Глядківському.

1926 року Історична Секція виділила історично-економічну підсекцію, з проф. О. С. Грушевським на чолі, яка працювала в галузі історичної географії⁸.

В такому вигляді Історична Секція проіснувала до 1930 року. Вона пережила в 1928 році стадію найбільшої організаційної роботи, з огляду на подані їй надії на спеціальні дотації від уряду, але ці надії скоро розвіялися. Було запроєктовано серію комісій присвячених історії та культурі сусідніх з Україною народів: білоруського, польського, словацького, мадярського, турецько-татарського, але вдалося організувати лише одну — українсько-молдавську. Все розбилося, бо не було коштів. Так само розбилося через брак коштів пляни закордонних подорожів членів комісій для встановлення зв'язків з вченими і притягнення їх до співпраці. За кордон їздила лише К. М. Грушевська на власні кошти. Вона нав'язала добрі зв'язки з Парижем, Берліном, Віднем.

Видавнича діяльність Історичної Секції була дуже ефективною: крім «України» видала вона «Київ та його околиці», «Чернігів та північне Лівобережжя» та «Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевського», III і IV томи «Записок» Секції — такий заголовок мали томи «Записок Іст. Філ. Відділу», які редагував М. Грушевський — це були томи XVII і XX⁹).

З діяльністю Історичної Секції була тісно пов'язана діяльність Науково-Дослідчої катедри історії України. Такі катедри постали в наслідок перетворення університетів на ІНО — Інституту Народньої Освіти, які не ставили метою підготовку дослідників. Це завдання було передано Науково-Дослідчим катедрам. Перша катедра у Києві була організована під головуванням акад. М. П. Василенка, і мала членами проф. П. П. Смирнова та О. С. Грушевського. Року 1923, в зв'язку з арештом, М. П. Василенко вийшов з катедри; року 1924 головою катедри було призначено М. С. Грушевського.

Вона поділилася на три секції: Соціологічного обґрунтування історії і методології (керівник О. Ю. Гермайзе), Соціально-економічної і політичної історії (О. С. Грушевський) та історико-культурна (М. С. Грушевський) з підсекціями: матеріальної культури (В. Ю. Данилевич) та духовної культури (М. С. Грушевський).

Науково Дослідча катедра мала аспірантів, яким викладали спеціальні курси (П. А. Тутковський, П. П. Клименко, В. І. Щербина)¹⁰.

Року 1928 її склад значно збільшився: Упр. Головнаука призначила на

⁸ М. Грушевський. Історична секція української Академії Наук, «Україна», 1926 ч. I, стор. 160—161.

⁹ Звідомлення, Записки кн. XXIV, 1929, стор. 11—13.

¹⁰ М. Грушевський. Науково-дослідча катедра Історії України в Києві, Україна, 1925, кн. 5, стор. 172—173.

членів В. Г. Герасимчука, І. П. Крипякевича, М. М. Марковського¹¹, деякі з аспірантів перейшли в наукові співробітники Катедри по закінченні стажу.

Академік М. С. Грушевський, що посідав катедру новітньої історії України, розгортав величезну діяльність. Мимо того, що він видав IV—V томи історії укр. літератури та IX том Історії України-Руси, він керував низкою комісій, тематика яких виходила далеко за межі його катедри:

1) Комісія культурно-історична, тісно пов'язана з кабінатом Примітивної культури. Н. Д. катедри історії України, були під керівництвом доньки його, Катерини Грушевської. Органом комісії було видання «Первісне громадянство» за редакцією К. М. Грушевської; вийшло з 1926 до 1929 року 4 томи.

2) Комісія Української Пісенности намічала обширну програму видання корпусу українських пісень. Було надруковано, за редакцією К. М. Грушевської, два томи — I том р. 1927 «Українських Дум» (другий було знищено), підготовляли III том історичних пісень XVIII ст., IV — збірки пародій і підроблених дум, V і VI — обслідування літературних паралель. Все видання мало стати дійсно «невмирущею окрасою нашої науки». Про це свідчив I том «Дум», з вступною статтею К. М. Грушевської і науковим апаратом. Він викликав багато прихильних рецензій; серед них відзначемо рецензію акад. В. М. Перетца, який писав, що поява цього видання була найвидатнішою подією в галузі фольклористики за останнє десятиріччя¹².

Під керівництвом М. С. Грушевського працювали також чотири комісії порайонного дослідження історії України. Комісія Правобережжя та Києва (з підкомісією старого Києва), під керівництвом В. І. Щербини, домагалася заснування музею міста Києва. Вона видавала «Київські збірники археології, історії, побуту і мистецтва». Комісія Лівобережної України працювала за керівництвом О. Ю. Гермайзе. Комісія Полудневої України за керівництвом М. М. Ткаченка підготувала збірник «Полуднева Україна» (знищено з наказу большевицької влади в 1931 р.). Комісія Західної України, під керівництвом Ф. Я. Савченка, видала в 1928 р. перший том «Матеріалів для культурної і громадської історії Зах. України» з листуванням Франка з Драгомановим, що його впорядкував акад. М. В. Возняк. Акад. К. О. Студинський підготував том матеріалів про зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною. На черзі стояла підготовка збірника «Галичина, Буковина, Закарпаття», за редакцією І. П. Крипякевича¹³. Ці комісії дуже цінні своєю тематикою — вони були продовженням праці школи В. Б. Антоновича. До цих комісій тісно наближалася комісія старої історії України, заснована лише на початку 1928 року, з метою обробляти джерела і взагалі історію України до Хмельниччини, яку занедбано останнім часом. Вона ставила широкі завдання, починаючи від використання здобутків археології і закінчуючи польською і угорською окупацією України XIV—XV ст. Брак часу не дав можливості розгорнути праці як належало. Серед спів-

¹¹ Записки т. XXIV, стор. 26.

¹² Україна, 1926, I, стор. 164—165.

¹³ Звідомлення, Записки 1929 р., т. XXIV, стор. 21—23.

робітників комісії були такі видатні історики, як О. М. Андріяшев і В. О. Пархоменко¹⁴.

Того ж року було засновано комісію для дослідження нової української історіографії, хоч фактично вона працювала вже і раніш. Вона спеціально зосередила увагу на В. Б. Антоновичу, на М. І. Костомарові, М. О. Максимовичу, О. М. Лазаревському. Року 1929 нова «Плянова комісія» не затвердила її.

Комісія новішої історії України видала 6 тт. збірника «За сто літ».

Така була праця «Історичних установ», або «Історичного інституту» під проводом М. С. Грушевського. Треба сказати: праця історичних установ була дуже велика і корисна для науки. Енергія і адміністративний хист голови їх перемагав перешкоди, і хоч видано було значно менше, ніж здано до друку, продукція була дуже велика.

До цих установ, завдяки спільному проводу, випадково відноситься Археографічну комісію, яка пережила велику еволюцію. В основі її лежала стара «Комісія для розбору древних актів», яка сполучилася з Археографічною комісією Академії Наук і Археографічною комісією Укр. Наукового Товариства і в такому вигляді вступила до складу Академії Наук, під головуванням акад. В. С. Іконнікова. Після смерти його вона перейшла в 1924 р. під провід М. С. Грушевського. Керівником її був О. Ю. Гермайзе. Вона розгорнула досить широку діяльність: видано 3 томи «Укр. Архіву», «Археографічні Збірки». Передбачалося перевидання «Слідствій про маєтності полків» Гетьманщини (видано було Стародубський полк). Опис намісництв (видано Новгород-Сіверське), стало на черзі видання Румянцевського опису, видано Коденську книгу, переписні книги 1666 року. Року 1929 було ухвалено розпочати капітальне видання 8 томів документів: «Архів Запорозької Січі», що переховувався в Одесі. Архів було перевезено до Києва, але видано не було, через комуністичну «реформу» Академії. Року 1941 він згинув під час евакуації Києва. Археографічна комісія видала «Матеріали до української картографії» за редакцією В. О. Кордта: цінніші мапи України — намісництв, Південної України тощо.

Так в стінах ВУАН продовжувала свою майже 80-столітню працю кол. «комісія для розбору древних актів».

Року 1928 було засновано комісію Схodosнавства, головою її був акад. А. І. Ю. Кримський, керівником А. С. Синявський.

Року 1929 було засновано Комісію для вивчення соціально-економічної історії України XVIII—XIX ст; головою її був акад. Д. І. Багалій, керівником проф. О. П. Оглоблін, вченим секретарем Н. Д. Полонська-Василенко. Комісія видала перший том «Праць Комісії», другий було знищено.

II. Фізико-математичний Відділ

На жаль, в умовах емігрантського життя, не зважаючи на всі старання, не пощастило здобути таких докладних відомостей про діяльність II та III

¹⁴ Записки 1929, кн. XXIV, стор. 16—17.

Відділів ВУАН, як про діяльність I Відділу. Доводиться задовольнитися уривчастими відомостями.

1924 року на чолі II Відділу стояв голова його акад. П. А. Тутковський; секретарем Відділу був спочатку акад. В. І. Липський, а після його від'їзду 1928 року до Одеси, акад. І. І. Шмальгаузен. В такому стані залишався цей Відділ до 1930 року.

Число академіків значно збільшилося: 1921 року було 12 штатних академіків і 7 нештатних разом 19; в 1928 штатних було 15 і нештатних 19; разом 34: Кількість штатних академіків зросла за рахунок нештатних, які працювали в інших містах. Директорів з правами академіків було 2, членів кореспондентів — 9: В. К. Залеський, М. Д. Зуев, П. В. Іванов, К. В. Красуський, П. М. Крилов, М. М. Орлов, О. В. Палладін, В. О. Погенполь, М. Г. Холодний. Наукових штатних співробітників було 19, протягом 1928 р. додано ще 8, на 1 січня 1929 року було 27 штатних посад і 53 нештатних постійних; число їх не змінилося за рік.

Мало змінилася кількість установ Відділу: 1921 року було їх 19, 1928 року — 22¹⁵, числячи й бібліотеку. Порівнюючи реєстри установ II Відділу, не можна не помітити різниці між I та II Відділом: оскільки на I відділі установи майже не змінювали номенклатури, остільки на II Відділі більша частина установ за ці 8 років змінила назви, або зникла, а замість них постали нові.

Подаємо нижче список установ II Відділу за 1928 рік.

1. Катедра вищої математики, голова акад. Г. В. Пфейфер, 2 штатн. співробітники.
2. Катедра застосовної математики, голова акад. Д. О. Граве.
3. Катедра математичної фізики, голова акад. М. М. Крилов. 1 штатний співробітник.
4. Катедра прикладної фізики та при ній комісія дослідів питань геофізики, голова акад. Б. І. Срезневський.
5. Катедра геології з геологічним кабінетом під керівництвом акад. П. А. Тутковського. 5 штатних співробітників.
6. Катедра хемії, голова акад. В. О. Плотников. 2 штатних співробітників.
7. Катедра хемічної технології та організована при ній 1928 р. хемічно-технологічна лабораторія. Голова акад. В. Г. Шапошников, 2 штатних співробітників.
8. Інститут технічної механіки, голова акад. К. К. Симінський. 3 штатних співробітників.
9. Катедра ботаніки з ботанічним кабінетом і гербарієм, голова акад. О. В. Фомін.
10. Ботанічний сад, завідує акад. В. І. Липський.
11. Зоологічний музей, директор В. О. Караваев, 2 штатних співробітників.
12. Катедра експериментальної зоології, та Біологічний Інститут під керівництвом акад. І. І. Шмальгаузена.

¹⁵ Звідомлення за 1921 р., стор. 69—71; Вісті ВУАН, 1929, ч. 3-4, стор.19—23.

13. Дніпрова біологічна станція, директор Д. О. Белінг.
  14. Катедра біології сільськогосподарських рослин, голова акад. Е. П. Вотчал. При ній — Комісія для вивчення підсопки та Комісія для вивчення сортів сільсько-господарських рослин. 1 штатний співробітник.
  15. Катедра акліматизації, голова акад. М. Т. Кащенко.
  16. Комісія для вивчення проблем патології під керівництвом акад. М. В. Мельникова-Розведенкова; заступник його проф. П. О. Кучеренко.
  17. Катедра епідеміології та мікробіології, під керівництвом академіка Д. К. Заболотного.
  18. Катедра народнього здоров'я, з акад. О. В. Корчак-Чепурківським на чолі. 1 штатний науковий співробітник.
  19. Курортна комісія організована 1927 р. акад. Т. Г. Яновським з метою вивчати курортну справу в Україні. Зі смертю Т. Г. Яновського 1928 р., передана під керування О. В. Корчака-Чепурківського.
  20. Фотографічна лабораторія приєднана 1928 р. до II Відділу, завідує акад. Б. І. Срезневський.
  21. Бібліотека Відділу перейшла до нового помешкання в будинку на розі вул. Леніна та Короленка, наприкінці 1928 р. мала 3 865 тт. Керівник акад. Г. В. Пфейфер.
- Наукові співробітники з окремими науковими дорученнями: 1. Член-кореспондент М. Г. Холодний вивчає бактерії. 2. Проф. В. В. Правдич-Немирич — вивчає туберкульозні бактерії.
22. При II Відділі працювали Наукові Товариства: Геологічна Секція Київського Наукового Т-ва, під головуванням акад. П. А. Тутковського. Українське Ботанічне Товариство, під головуванням акад. О. В. Фоміна, його ж Зоологічна секція, під головуванням М. В. Шарлеманя та Медична Секція, під головуванням акад. О. В. Корчака-Чепурківського¹⁶.
- II Відділ ВУАН провадив велику працю з кількох циклів знань. Перш за все слід відзначити працю акад. П. А. Тутковського. Видатний геолог об'єднав біля себе групу своїх послідовників і учнів, як Ф. Полонський, Василенко, Г. Закревська та інші. Провадив систематично експедиції геологів в цілій Україні трьохверстного геологічного зймання України, і брав зокрема участь в комплексних дослідженнях території Дніпрельстану. 1928 року під час одної з експедицій Г. В. Закревська здобула славетний нині в науці кістяк слона¹⁷, який не тільки був цінним придбанням науки, але де в чому вніс значні поправки в відомості, якими до того володіла світова наука. Величезний кістяк, ретельно зібраний Г. В. Закревською, прикрашав парадний вестибюль будинку ВУАН, Акад. П. А. Тутковський з співробітниками створив багатющий національний геологічний Музей. Близько стояли до геологічної групи праці катедри акад. Б. І. Срезневського — прикладної фізики та комісії для питань геофізики. Року 1929 Б. І. Срезневський був запрошений до Севільї на інтернаціональний конгрес океанографії та гідрології¹⁸.

¹⁶ Звіт за 1928 р. Вісті, за 1929 р., ч. 3-4, стор. 19—23.

¹⁷ Вісті 1929 ч. 2, стор. 46.

¹⁸ Вісті, 1929 ч. 5-6, стор. 136.

Міцну групу математиків мала ВУАН в особах академіків Д. О. Граве, (катедра застосовної математики і астрономії), акад. М. М. Крилова (математичної фізики) та акад. Г. В. Пфейфера (вищої математики) з їх співробітниками. Серед цих співробітників згадаємо учня акад. Крилова, М. М. Боголюбова. Він, як син священника — професора богослов'ї Київського університету, не міг дістати середньої освіти, проте виявив такі математичні здібності, що був прийнятий членом катедри М. М. Крилова, і незабаром дістав ступень доктора «гоноріс кауза»¹⁹. В низці дослідів він виступав поруч з акад. М. М. Криловим. Подорож акад. М. М. Крилова та Г. В. Пфейфера на конгрес математиків в Болоньї 1928 р. принесла їм значний успіх²⁰.

Хемія мала двох видатних представників в особах акад. В. О. Плотникова (катедра хемії) та акад. В. Г. Шапошникова. Катедра хемічної технології, та заснована при ній 1928 року хемічно-технологічна лябораторія до 1929 р. були в тяжких умовах, і примушені були користатися лябораторіями кол. Політехнічного Інституту та кол. Комерційного Інституту, і тому не могли в повній мірі забезпечити досліди. 1929 року В. Г. Шапошников був запрошений на конгрес хемиків до Будапешту.

Міцна була група ботанічних дисциплін: її репрезентували акад. В. І. Липський — дослідник фльори о. Цейлону, Паміру; акад. О. В. Фомін (катедра ботаніки з ботанічним кабінетом і гербарієм) видатний знавець фльори України. Акад. М. Т. Кащенко (акліматизаційний сад) мав великий досвід в справі акліматизації рослин. Його сад, в якому він акліматизував персики, виноград, риж, чимало лікарських рослин, мав не тільки наукове, а й практичне значення, і щороку тисячі акліматизованих рослин розходились по всій Україні. Акад. Е. П. Вотчал (катедра біології сільськогосподарських рослин) переважно мав практичні цілі допомагати сільському господарству. В широкому масштабі переводилося дослідження підсочки і здобування терпентини з сосен.

Зоологічна група була очолена академіком І. І. Шмальгаузенем (катедра експериментальної зоології та Біологічний Інститут). Він зібрав групу визначних фахівців — серед них В. О. Караваїв, М. В. Шарлемань, Б. І. Балинський. Ними був створений багатий музей фауни України. Поважне місце в ньому належало колекції комах, мурав'їв і інш. В. О. Караваєва (мандрівника по цілому світу). Велике наукове значення мала Дніпрова біологічна станція під керівництвом видатного фахівця — іхтіолога Д. О. Белінга.

Останні роки в ВУАН збільшується відділ медичних дисциплін.

З переїздом до Києва в 1928 р. академіка Д. К. Заболотного засновано було катедру епідеміології та мікробіології, які перетворилися в інститут мікробіології. Академік М. В. Мельников-Розведенков заснував комісію для вивчення проблем паталогії (заступником його був проф. П. О. Кучеренко).

1928 року заплановано було заснування 36 нових установ на II Відділі; серед них: Геофізичний Інститут, Інститут Фізики, Інститут біології сільсько-господарських рослин, Інститут Ґрунтознавства, Інститут Транспортної

¹⁹ Вісті, 1930, ч. 2, стор. 9.

²⁰ Вісті, 1929, ч. I, стор. 2.

механіки, Біохемічний Інститут, Інститут народнього здоров'я, Інститут Загальної патології, Фізіологічний Інститут та низку мікробіологічних станцій в різних пунктах України²¹.

III. Соціально-економічний Відділ

Протягом 1924—1930 років, після виїзду академіків Ф. В. Тарановського і Р. М. Орженцького кордон та обрання О. Н. Гілярова, у Відділі значних змін не було. Головою Відділу був М. П. Василенко, а під час процесу і ув'язнення його 1923—1924 року, головування перебрав О. Н. Гілярів, а після нього К. Г. Воблий. Секретарем був увесь час акад. М. В. Птуха. Обрання 1925 року Л. М. Яснопольського та приїзд того ж року з Москви академіка О. О. Малиновського, закінчили зміни в особовому складі Відділу. Було зроблено ще три спроби збільшити число академіків: 1926 року було обрано на катедру політичної економії С. І. Солнцева, який переїхав до Києва, але до 1927 р. не був затверджений і повернувся до Ленінграду. 1930 року його обрання було затверджено, але він вже не переїхав до Києва. Друга невдала спроба була з професором міжнароднього права В. Є. Грабарем: не зважаючи на кількаразові клопотання Відділу, НКО відмовився затвердити В. Є. Грабаря; мотив був такий: мати його, Ольга Грабар була дівою особою в відомому процесі москофілів в Галичині. Не ліпше було з професором цивільного права С. С. Дністрянським, якому не вдалося дістати дозвіл на переїзд з Праги. Акад. В. М. Гордон, В. Е. Гробар і В. Ф. Левитський часто приїжджав до Києва і брав участь в житті Академії.

На III Відділі було два члени-кореспонденти: М. О. Максимейко (історія українського права) та С. Ю. Семковський (соціологія); обидва перебували в Харкові.

У Відділі пересічно працювало 7—12 штатних співробітників і біля 100 нештатних.

При відділі було 7 постійних комісій, 1 інститут, 2 семінари і 2 наукових товариства.

1. Демографічний Інститут в складі: директор акад. М. В. Птуха, 2 штатних П. П. Пустоход та М. М. Трацевський, і 7 нештатних співробітників розробляв питання теоретичної статистики та опрацьовував матеріали щодо демографії людности України (смертність, шлюби, народження). Він видав: 6 томів праць, «Демографічного Збірника», закінчував 7-ий та вміщав свої праці в виданнях поза Академією Наук .

2. Комісія для вивчення народнього господарства працювала в складі голови акад. К. Г. Воблого, заступників: Г. О. Кривченка та А. І. Ярошевича, обидва штатні, та 12 нештатних. Завдання комісії: 1) дослідження продукційних сил України, 2) форми можливості та ваги участі України в світовому господарстві, 3) умови процесу та наслідки переходу України до нового аграрного ладу, 4) Перспективні пляни економіки України, 5) опрацьовуван-

²¹ Звіт II Відділу за 1928 р. Вісті ВУАН за 1929 р., ч. 3-4, стор. 17—19.

ня історії різних галузів народного господарства України. Комісія видала три випуски «Праць».

3. Соціологічна Комісія, під головуванням члена-кореспондента Академії Наук С. Ю. Семковського, мала одного штатного співробітника (М. Розанова), 15 дійсних членів і 6 наукових співробітників. Організовано було філію в Харкові. Ця комісія ставила перед собою завдання: 1) систематичну розробку проблем марксистської соціології, 2) працю над критиками марксизму й антикритикою, 3) історією соціологічних доктрин, 4) над новішими соціологічними течіями і їх критикою тощо. Готувався I том «Праць».

4. Комісія вивчення фінансових справ працювала в складі голови акад. Л. М. Яснопольського та секретаря В. В. Ігнатовича, мала 8 членів та 20 позаштатних робітників. Комісія виділила була Секцію місцевого та комунального господарства з проф. П. Л. Кованьком (голова) та М. Т. Стельмашенком (секретар) на чолі. Комісія виготовила за два роки низку праць; з кінця 1928 р. приступила до друку Збірника праць Комісії вип. I; вип. 2 — Збірник секції місцевого господарства. Господарство Києва, т. I; З. Маслеников: Бібліографічний покажчик літератури з публічного і державного контролю; Н. Карцева і М. Стельмашенко: Бібліографічний покажчик праць по комунальному господарству .

5. Комісія для вивчення історії західньо-руського та українського права під головуванням акад. М. Василенка мала 2 штатних співробітників — С. М. Іваницького-Василенка та Л. О. Окіншевича (секретар) та 13 позаштатних; постійно брав участь в праці комісії акад. О. О. Малиновський та чл. кор. М. О. Максимейко. Крім індивідуальної праці окремих членів комісії, приступлено до колективної праці складання книги з історії українського права в формі збірника статтів, складеного за певною системою, щоб охопити всі питання науки історії українського права. Другою колективною працею була підготовка *Congrus juris ucrainensis*. Корпусу джерел історії українського права, починаючи з договорів з греками Олега та Ігоря. Було підготовлено до видання Литовський Статут 1588 р., Акти Генерального суду, що їх зібрав В. Л. Модзалевський, полтавські судові акти, зібрані А. М. Каманіним, двохтомове видання актів Магдебурського права на Україні, за редакцією М. П. Василенка та В. О. Романовського (було знищено). Проводилася колективна праця над складанням «словника української старовини». Комісія видала 8 томів «Праць» (власно 7 томів, бо VIII-й було знищено). В них було надруковано великі монографії Л. О. Окіншевича та І. Ю. Черкаського .

6. Комісія для вивчення звичаєвого права України працювала в складі голови акад. О. О. Малиновського, керівничого А. Е. Кристера та секретаря В. А. Камінського. Вона поділялась на дві секції: приватного права на чолі з А. Е. Кристером та публічного з 1926 р. з акад. О. О. Малиновським. До кожної секції входили по одному штатному співробітнику, та — до першої 16, і другої — 9 позаштатних наукових співробітників.

Секція приватного права, що існувала вже 10 років, видала 2 томи «Праць» і «програми для збирання матеріалів звичаєвого права». Ця праця, була премійована Академією Наук; продувжувалась праця збирання бібліографічних карток для літератури після 1921 р.

Секція публічного права збирала матеріяли та опрацьовувала праці для історико-бібліографічного словника діячів звичаєвого права. Секція опублікувала в кінці 1928 р. I том своїх «Праць».

7. Комісія Радянського Права, працювала півтора роки під головуванням А. Е. Кристера і при одному штатному співробітнику. Комісія мала секцію кримінального права, на чолі якої стояв акад. О. О. Малиновський. В комісії працювали 14 членів-позаштатних співробітників, в секції — 8. Комісія опрацьовувала теоретичні проблеми радянського права, брала участь в розробці законодавчих питань, складала бібліографію тощо.

8. Правничо-термінологічна Комісія мала 4 членів: І. Ю. Черкаський (голова), В. Д. Вовкушівський (секретар), А. Л. Дробязго і В. О. Крижанівський, які були позаштатними співробітниками Відділу. Комісія видала Російсько-український термінологічний словник і працювала над його доповненням.

9. Семінар для вивчення народного господарства України під керівництвом акад. К. Г. Воблого, і секретаря О. А. Плевако нараховував 23 членів з молодших науковців. Надрукував 4 випуски своїх «Праць».

10. Цивілістичний семінар працював під керівництвом А. Е. Кристера і мав 7 членів.

11. Семінар соціальної філософії під керівництвом акад. О. М. Гілярова об'єднав значну частину наукових марксистських сил Києва. Заснований в 1925 р., ліквідований був в 1926 р.

12. На Соц.-Економічному Відділі були наукові співробітники з окремими дорученнями: О. А. Плевако та М. М. Трацевський .

13. Товариство Економістів розпочало було діяльність з 1920 р. Воно об'єднувало всі економічні сили Києва, мало кілька філій в інших центрах. Т-во поділялось на 3 секції: народного господарства, статистичну і кооперативну. На 1. січня 1929 р. нараховувало 139 дійсних членів, 25 — членів-кореспондентів та 12 членів-співробітників. Головою Т-ва був акад. К. Г. Воблий, заступником — Г. О. Кривченко, членами президії А. І. Ярошевич і А. С. Синявський, секретарем О. М. Лапоногов, головою статистичної секції М. В. Птуха, секції народного господарства А. І. Ярошевич, кооперативної П. Н. Пожарський.

14. Товариство правників працювало з 1921 р., нараховувало 45 членів, головою його був акад. М. П. Василенко, а з 1926 р. акад. О. О. Малиновський, заступником — А. Е. Кристер, секретарем Б. О. Язловський, членів було 67.

15. Бібліотека Відділу заснована 1921 року, мала лише одну штатну бібліотекарку К. І. Каманіну; бібліотека мала 15 756 томів, серед них цінні збірки Б. О. Кістяковського, О. І. Левицького, М. П. Василенка, А. В. Стороженка.

Підсумовуючи працю Відділу, треба звернути увагу на діяльність комісії К. Г. Воблого; його власні праці про цукрову промисловість, три томи якої було надруковано за цей час, та діяльність його комісії притягали увагу не лише України, але й за кордоном.

Великі і цінні матеріяли збрала комісія звичаєвого права, завдяки проводу таких видатних фахівців, як О. Левицького, а після його смерті О.

Малиновського. Серед проблем, які вивчала комісія, були дуже цікаві питання цивільного права — спадкового, землеволодіння, родинного, для чого влаштовувалися експедиції на села і фіксувалися пережитки українського права, що швидко нищилось новим життям.

Комісія історії українського права під проводом М. Василенка притягнула до праці видатних фахівців України, як підсоветської, так і з-за кордону (як С. С. Дністрянський). Вона головну увагу приділяла вивченню Литовського Статуту й підготовляла видання Статуту з історичними коментарями (співробітник Г. Борисенко). Комісія видала капітальну працю її співробітника І. Черкаського «Копні суди»; велику увагу приділено було питанням соціального і державного ладу Гетьманщини; крім того вийшли були дві великі монографії з її середовища (шт. співробітник Л. Окіншевич); відгукнулась вона була й на питання правової структури Нової Січі (праці співробітника М. Слабченка).

Установи при Спільному Зібранні ВУАН

Великі зміни сталися за цей період з установами при Спільному Зібранню ВУАН: деякі з них відпали; 1924 року Архів Давніх Актів було включено в загальну систему архівних установ в Україні і став окремою ланкою під загальним керівництвом Українського Архівного Управління. Археографічну Комісію того ж року приєднано було до історичних установ з головуванням в ній М. С. Грушевського. Комісію для складання біографічного словника перенесено до I Відділу і головування в ній перейняв від М. П. Василенка акад. С. О. Єфремов. Комісія для складання Енциклопедичного Словника була скасована через брак коштів на оплату авторів. Картинну галерею не було засновано теж за браком коштів. Таким чином при Президії залишилися лише Всенародня Бібліотека України (ВБУ), Музей антропології та Етнографії ім. Хв. Вовка та Музей Західноєвропейського мистецтва ім. Б. І. та В. М. Ханенків і Всеукраїнський Археологічний Комітет.

Бібліотека не виходила з стану організації. З одного боку напливало багато нових книжок збірок, з другого — збільшувався контингент відвідувачів. Не припиняючи темпів праці Бібліотека переходила на десяткову систему каталогів, яка вимагала високоосвічених працівників, а в той же час уряд обмежував число працюючих і переводив скорочення штатів. 1924 року було вирішено остаточно долю величезної бібліотеки університету св. Володимира: її було поділено: частина залишилася в ІНО, а більша частина, найцініша з наукового погляду, передана була Всенародній Бібліотеці України. До неї перейшли збірки Д. Бібікова, М. Костомарова, О. Бунге, тощо. Це створило низку ускладнень, викликало питання про «треті» і «четверті» примірники, а головне, знищило характер суцільности цих бібліотек, здебільшого оговореної в заповітах жертводавців. З заповітами советський уряд не числився. 1925 року було частково закінчено спеціальний будинок для бібліотеки університету, яка була передана для ВБУ. Почалася величезна праця пакування, перенесення і розташування книг. 1927 року пере-

дано було ВБУ велику бібліотеку кол. Київської Духовної академії, але її вирішено було залишити, як відділ ВБУ, на Подолі, в старому Академічному будинку. Перейшли бібліотеки св. Софії, Києво-Печерської Лаври, окрема митрополита Флавіана, і ВБУ стала одною з найбільших і найбагатших бібліотек світу. Перед II світовою війною вона нараховувала понад 2 мільтомів. Зокрема цінні були відділи стародруків та інкунабулів. Дуже цінний був рукописний відділ, до якого перейшли рукописи з бібліотеки університету св. Володимира, Духовної Академії, Лаври та приватні рукописні збірки. Директором бібліотеки був С. П. Постернак, на завідувачів відділів було запрошено видатних фахівців і, як і раніш, ВУАН брала участь в керівництві нею.

Музей Західноєвропейського мистецтва ім. Б. І. та В. М. Ханенків був увесь час під керівництвом М. О. Макаренка; вченим секретарем його був С. О. Гіляров. Музей дістав з Москви свої скарби, які було вивезено під час евакуації 1915 року і збагатився новими, які передавали з різних церков. Зокрема цінна була одна велика картина, передана з Лаврського музею; після вивчення якої в реставраційній майстерні Лавровського музею було виявлено, що то оригінал Луки Кранаха, ще невідомий дослідникам — на тему «Адам і Ева».

Музей і кабінет антропології та етнології імени Хв. Вовка, як і раніш опрацьовував архів і наукову спадщину Хв. Вовка; після смерті О. Олешо музей і кабінет антропології і етнології ім. Хв. Вовка очолював антрополог А. В. Носів. В числі співробітників працювали: М. Я. Рудинський, Л. С. Шульгина, Н. Б. Заглада та інші. Музей підготовляв видання праць кабінату Антропології і етнології ім. Хв. Вовка, Бюлетені Кабінету антропології і етнології ім. Хв. Вовка, ч. I, 1925 р. З 1927 року видав «Антропологію», річник кабінету (вийшло 4 числа).

Окреме і поважне становище належало Всеукраїнському Археологічному Комітетові — ВУАК-у, який хоч і згадувався 1926 р. в числі установ I Відділу, по суті не міг належати до них, бо з природи за змістом своєї роботи, крім науково-дослідчої та експедиційної праці археологічного і етнографічного вивчення України, виконував, до організації державної інспектури по охороні пам'яток української історії, культури та мистецтва, функції охорони пам'яток та консультацію Управління науковими установами НКО у справах заповідників і дослідчої праці музеїв²².

Вже за час змін влади у м. Києві (1917-22 рр.) Українська Академія Нук брала на себе охорону музеїв, пам'яток культури та археології.

14 липня 1921 року після долучення до Української Академії Наук Українського Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Києві, було оформлено окрему Археологічну Секцію Академії Наук виключно для науково-теоретичних занять. Президіум Секції був обраний в складі: акад. Ф. Шмідт (голова), акад. М. Т. Біляшевський (заступник), Ф. Ернст (вчений секретар). При Секції було утворено окрему Софіївську Комісію для досліджень св. Софії Київської.

²² Коротке звітлення за 1925 рік, Київ 1926, стор. 3.

1922 року Спільне Зібрання Академії Наук ухвалило реорганізувати Секцію на Археологічний Комітет. До складу його увійшли: академік Ф. І. Шмідт (голова), академіки М. Ф. Біляшевський та М. П. Василенко (члени), а з 27. 9. 1922 р. акад. Олекса Новицький (секретар).

Комітет виконував функції консультативні в захисті музейних цінностей перед комісією вилучення їх «на голодуючих», перед вивозом їх за кордон, в поверненні українських цінностей з музеїв СРСР; взяв під захист археологічні збірки м. Києва, охорону архітектурних пам'яток Чернігова, Чернігівських музеїв, тощо. Він врятував Музей Холмського братства, що перебував в Могилеві, зайнявся питанням реставрації дренажів Андріївської церкви в Києві, висунув ідею кінцевої потреби концентрації церковних музеїв на терені Києво-Печерської Лаври (Лаврський Музей Культів та Побуту).

Пощастило також організувати нові дослідження:

1) Архітектурні дослідження св. Софії Київської, Спаса Чернігівського (І. Моргілевський 1923).

2) Археологічні розкопки Спаса Чернігівського (М. О. Макаренко, П. П. Курінний, 1923).

3) Дослідження шиферів у садибі Софіївського Собору в Києві. (Акад. О. П. Новицький та П. П. Курінний, 1923).

4) Дослідження в Межигір'ю — печера. (П. П. Курінний, 1925).

Потреба в утворенні центрального наукового органу всеукраїнського значення стала особливо гострою 1924 року. Нова мережа краєвих музеїв, що виникла в наслідок громадської самодіяльності, міцніла. Вони потребували спеціально археологічно-наукової допомоги. Академія обрала до складу Комітету низку нових членів: В. Ю. Данилевича, М. А. Макаренка, Д. М. Щербаківського, П. П. Курінного, А. З. Носова, В. О. Осьмака, Ф. Л. Ернста, В. Є. Козловську. 1924 року новий статут Археологічного Комітету, що його з доручення Комітету розробив П. П. Курінний, був затверджений спільним зібранням Академії Наук та Народнім Комісаріатом Освіти.

На Комітет покладалося:

1) Розробку законодавства в справі охорони пам'яток культури і природи в Україні.

2) Організація охорони пам'яток.

3) Продовження розкопок, експедицій, плянового дослідження монументальних пам'яток, координація археологічної роботи інститутів, установ та музеїв.

4) Підготовка кваліфікованих дослідників.

5) Переведення обліку пам'яток, концентрація їх в державних музеях, виготовлення археологічних та мистецтвознавчих карт.

6) Керування науковою реставрацією пам'яток та організація плянового дослідження їх.

7) Турбота про утворення мережі дослідних пунктів в Україні (музеїв, кореспондентів, допомога їм в творчій роботі).

---

²³ Вісті, 1929, ч. I, стор. 7—12.

8) Поширення свідомости серед широких кіл громадянства і залучення його до справи охорони пам'яток культури (допомога краєзнавчій роботі), лекції для селян і робітників, скликання археологічних з'їздів і конференцій.

9) Комітетові було доручено також підготовчі праці до утворення в Україні меморіальних, культурно-історичних, археологічних та мистецьких заповідників, як і заповідників природи.

За недовгий час Археологічний Комітет об'єднав навкруги себе усі фахові археологічні сили України, що працювали над питанням української археології, етнографії та мистецтвознавства.

При Археологічному Комітеті працювали спеціальні комісії:

1. Вивчення архівних джерел для мистецтвознавства в складі акад. М. П. Василенка (голова), К. О. Лазаревської (секретар); членів комісії: акад. М. Ф. Біляшевського та В. В. Міяковського.

2. Для вивчення пам'яток українського золотарства в складі: акад. О. П. Новицький (голова), А. Ф. Серета (секретар); члени комісії: Д. М. Щербаківський, П. П. Курінний, Ф. Л. Ернст, Ю. Ф. Красицький.

3. Для вивчення храму св. Софії у Києві в складі: акад. О. П. Новицький (голова), В. Є. Козловська (секретар); члени: акад. Ф. І. Шміт, Д. М. Щербаківський, Ф. Л. Ернст, В. Г. Ляскорський, архит. О. Кобелев, архит. В. О. Осьмак, П. П. Курінний, В. Г. Кричевський, проф. О. М. Лисин, мікробіолог О. Рокоцька, Ю. Ф. Красицький, І. В. Моргилевський, акад. В. Г. Шапошніков та інші.

22. Всеукраїнський Археологічний Комітет видав:

1. «Коротке Звідомлення ВУАК» за роки 1925 та 1926.

2. «Записки ВУАН» т. I. К. 1931.

3. «Хроніка Археології та Мистецтвознавства» к. I—IV 1928—1930 р.

Монографії:

М. Макаренко «Маріупільський Могильник».

Г. Павлуцький «Український Орнамент» К. 1927.

Б. Модзалевський: «Гути на Чернигівщині» К. 1927.

Збірники:

«Трипільська культура на Україні» за редакцією В. Є. Козловської та П. П. Курінного, К. 1927.

Багато досліджень ВУАК було друківано по різних інших виданнях ВУАН.

Не зважаючи на обмежені кошти, Всеукраїнський Археологічний Комітет брав участь через своїх представників в розкопках Ольвії під проводом Б. В. Фармаковського; найбільша увага приділялась дослідженню трипільської культури (в 1926 році зроблено 14 експедицій). Надзвичайно важливою була діяльність ВУАК-у для археологічних досліджень території Дніпрельстану. Всі ці експедиції могли бути здійснені лише дякуючи підтримці, яку знаходив ВУАК «на місцях» від місцевих установ. Крім дослідження здобутих матеріалів, ВУАК працював над складанням археологічних мап України.

В галузі мистецтва ВУАК зробив дуже багато: він мав дві комісії: Софійську, для дослідження св. Софії та «Золотарську». Золотарська комісія

була заснована ще в 1922 р. для досліджування музейних речей, вилучених з церков і молитовних домів України, в тому числі музейних скарбів, що поверталися до України з Москви. Софійська комісія заснована була ще в 1921 році на підставі доповіді Ф. І. Шміта про стан св. Софії. Заснована тоді комісія була ліквідована 1922 р., через неможливість оплачувати звичайних фізичних робітників, праця яких була потрібна для обслідування св. Софії. Поновлено її було вже 1923 року під головуванням акад. О. П. Новицького. Не зважаючи на обмаль коштів, Комісія вперто працювала. Комісії пощастило розпочати дослідження фресок св. Софії (фрески сходів), відчистити від нових записів образ Миколи-Мокрого XIV ст., перевести археологічні розкопки і обміри будівлі та архітектурні сондажі храму (І. В. Моргилевський). Загрозливий стан фресок, які місцями відставали від стіни, вимагав заходів для збереження їх і копіювання. Це було тяжко тому, що виявлено було кілька нашарувань фресок. Загрозливий стан мозаїк також поставив питання про реставрацію їх, під контролем ВУАК-у. Розчистку і лікування фресок і мозаїк провадили: Д. Кіплік, М. Касперович, О. Юкін, М. Сичов, акад. Шапошніков, проф. Лисін, архітекти: О. В. Кобелев, В. О. Осьмак, П. Г. Безсмертний, — всі члени софійської комісії ВУАК-у²⁴.

ВУАК здобув загальне визнання, як високо авторитетна установа. Чимало чого досягнув в справі охорони пам'яток мистецтва. 1926 року йому було доручено нагляд над важливими з історичного погляду будинками з заборону не лише нищити, а навіть перебудовувати їх без дозволу ВУАК. Він повинен був скласти реєстр важливих в історичному відношенні будинків та цілих садиб, які бажано було зберегти, як «заповідники». При спільному зібранні ВУАН були заповідники: «Асканія Нова» (Чаплі), «Конча-Заспа», на Дніпрі біля Києва. Лаврський Заповідник «Всеукраїнський Музейний Городок», Так було іменовано всю територію Києво-Печерської Лаври з її церквами і скарбами на заповідник.

Крім праці археологічної, ВУАК влаштовував звітні після кожного року експедицій виставки та прилюдні засідання. Він видавав щороку «Коротке звітлення» про працю, і скупчив видатних фахівців археологів та мистецтвознавців і підготовляв молодших дослідників.

1926 року при Спільному Зібранні було засновано Бібліографічну Комісію²⁵.

Крім праці археологічної, ВУАК влаштовував звітні після кожного року вивчення продукційних сил України (скорочено УКОПС) під головуванням академіка Л. М. Яснопольського, заступником його був К. К. Симінський і керівником — А. Я. Ярошевич. Деякою мірою вона була аналогічною з КЕПС — такою ж комісією при Всесоюзній Академії Наук. Вона ставила широкі завдання: виявити вчених, що працюють над вивченням продукційних сил України, вести облік їх, зорганізувати їх і дати їм наукову допомогу. З цією метою влаштовувалися прилюдні наради, з участю господарських установ. Комісія сама, і за допомогою господарських установ, вивчала

²⁴ Вісті ВУАН, 1929, кн. 3-4, стор. 5—6, кн. 5-6, стор. 27—32.

²⁵ Вісті, 1929 кн. I стор. 27—42.

джерела продукційних сил, шукала шляхів для підвищення їх, розвиток експорту, методологічної проробки питань.

Широкі завдання, які ставила комісія, викликали потребу в різноманітних фахівцях; в зв'язку з цим комісія розрослася на велику установу; на чолі її стояв Пленум, до якого входили члени Академії Наук різних фахів та практичні діячі; далі працювали секції як робочі осередки, що провадили працю за окремими галузями.

1928 року Комісія — УКОПС — брала участь у Всеукраїнській та Все-союзній конференціях продукційних сил.

УКОПС надрукувала I випуск Бюлетеню та підготувала низку монографій²⁶.

1927 року на клопотання ВУАК-у, було засновано комісію для дослідження території Дніпрельстану, що мала бути залита водами Дніпра. На чолі її став спочатку акад. П. А. Тутковський, але незабаром його замінив як голова акад. Л. М. Яснопольський. Секретарем весь час був М. М. Ткаченко. До цієї комісії входили представники різних фахів: почесний голова експедиції акад. Д. У. Яворницький, керівник археологічної частини М. О. Міллер, співробітники: С. С. Гамченко, П. У. Смолічев, А. В. Добровольський, М. Я. Рудинський, О. Ф. Федоровський, І. Ф. Левицький, В. Грінченко, П. Козар, І. Тесля та інші. ВУАК вивчав територію з археологічного погляду, керував низкою розкопок; величезний етнографічний матеріал зібрала етнографічна комісія (В. Білий), зокрема вивчала побут дніпровських лоцманів, А. С. Синявський перевів дослідження території Посамар'я. Справу гальмував брак коштів, кошторис на 114 000 карб від уряду так і не був реалізований і працю оплачувала ВУАН.

Комісія підготувала до друку два збірники з статтями та фотознітками²⁷.

Філії ВУАН поза Києвом

Порівнюючи розвиток Академії за часи 1924—1929 років з попереднім етапом, треба констатувати, що значення її, як наукової установи колосально зросло. Вона вже мала зв'язки зо всіма культурними осередками України і багато філій. Товариство дослідників української історії, літератури й мови в Ленінграді, під головуванням акад. В. М. Перетца, перетворилося на філію ВУАН²⁸. В Харкові через акад. Д. І. Багалія Академія була тісно зв'язана з Інститутом Т. Г. Шевченка. З утворенням комісії для вивчення соціально-економічної історії України, під головуванням Д. І. Багалія, харківські вчені створили значну частину комісії.

В 1925 році в Катеринославі було засновано Катеринославське Наукове Товариство, яко філію ВУАН. Почесний голова його був Д. І. Яворницький, фактичним керівником проф. Ю. В. Коршун, секретарем П. О. Єфремов,

²⁶ Вісті, 1929, кн. 12, стор. 17—18.

²⁷ Вісті, 1929, ч. 3-4, стор. 81—82, 5—8.

²⁸ Звідомлення, Записки 1928 р., ч. XIX.

брат академіка. Товариство мало секції: філологічну, математичну, фізичну, природознавчу. Т-во влаштовувало засідання, які притягали багато людей. Взагалі в Катеринославі була значна група наукових робітників — Д. І. Яворницький, В. О. Греков, І. С. Степанов, М. Ф. Злотников, П. О. Єфремов, тісно зв'язаних з ВУАН²⁹.

В 1925 році в Кам'янці-Подільському при Історично-Археологічному музею засновано Кам'янець-Подільське Наукове Т-во при ВУАН. голова його М. Полонський, заступник Е. І. Сіцінський, секретар — В. О. Зборовець. На засіданнях виступили з доповідями місцеві дослідники, а також приїжджі³⁰.

На Волині не було офіційної філії ВУАН — але окремі дослідники працювали за дорученням ВУАН. Так С. С. Гамченко проводив з доручення ВУАН-у археологічне дослідження Волині; етнограф В. Г. Кравченко розробляв програму з фольклору, звичаєвого права та побуту населення, виконуючи доручення Етнографічної комісії ВУАН³¹.

Енергійно працювала в Вінниці філія ВБУ з В. О. Отамановським на чолі. При філії був кабінет вивчення Поділля, який видавав «Матеріали з краєзнавства Поділля, історії друку та до бібліографії Поділля». Року 1928 вже вийшло 20 вип.³².

Академік М. С. Грушевський негайно по приїзді, шляхом листування, розсилки програм, анкетних листів, створив цілу мережу наукових кореспондентів. Він сам, його донька Катерина Грушевська та деякі співробітники відвідали українські осередки — Чернігів, Полтаву, Вінницю, Харків, Переяслав, Катеринославі, Кременчук та інші.

Серед таких осередків важливе значення мало Полтавське Наукове Т-во при ВУАН, що перебрало на себе в нових умовах працю кол. Полтавської Губ. Архівної Комісії, яка в свій час об'єднувала наукові сили Полтави й видала 20 книг — «трудів» і окремих монографій.

Полтавське Наукове Товариство зв'язане було з справою охорони пам'яток старовини. Спочатку воно називалось «Українським науковим Т-вом досліджування й охорони пам'яток старовини й мистецтва на Полтавщині». До нього війшли головним чином наукові робітники Музею, Учительського інституту та Полтавського Історико-філологічного факультету. Так існувало воно з кінця 1918 року до 1924, коли Академія Наук прийняла його під свою руку. Робота була наукова. Багато уваги було приділено археології та етнографії, історико-літературним та біографічним студіям, мистецтву. Коли почалася українізація радянських установ, Т-во організувало Комісію для вироблення термінології, головне щодо економіч-

²⁹ І. Степанов. З наукової праці в Катеринославі, Україна, 1926, кн. І, стор. 170—171.

³⁰ Е. Сіцінський. Наукова робота в Кам'янці на Поділлі. Україна 1926, кн. І, стор. 187.

³¹ В. Гнатюк. Наукова праця на Волині, Україна 1926, кн. 3, стор. 227.

³² М. Сагарда. Часописи Поділля, Збірник, з нагоди 150-ліття першої газети в Україні (1776—1926), Склали М. Білинський, Н. Співачевська та І. Кравецький, за ред. В. Отамановського, Кабін. Вивч. Поділля, вип. 20. 1927—28 Україна, 1930, 1-2, стор. 202—210.

ного побуту. Дуже цінним був його тісний зв'язок з архівами. Т-во мало свій друкований орган.

Видатними діячами Т-ва були: М. Я. та І. Я. Рудинські, Н. Ю. Мірза-Авак'янц, В. О. Пархоменко, В. М. Щербаківський, К. В. Мощенко В. Щепотьєв³³.

В Одесі працювало Наукове Товариство при ВУАН, яке мало кілька секцій. Воно об'єднало кращих вчених Одеси: С. С. Дложевський, М. Е. Слабченко, М. Бачинський, Бровер, Б. В. Варнеке, Р. В. Орбінський та інші. Соціально-історична секція 1928 року видала 3-й том «Записок Одеського Наукового Т-ва при ВУАН». (Року 1929 було видано 1-ий та 2-й томи Записок Одеського Наукового Т-ва при ВУАН, Секція Історично-Філологічна).

Тісний зв'язок встановила ВУАН з Черніговом, завдяки енергії Я. М. Ждановича та В. В. Дубровського. Черніговським Губ. Архівом було відпущено кошти для ґрунтового вивчення головних пам'яток мистецтва Чернігова — Собору Спаса і Успенської церкви Єлецького монастиря. Для дослідів було запрошено співробітників ВУАН, І. В. Моргілевського, і М. О. Макаренка. Так ВУАН взяла вищий провід в дослідах 1923 та 1924 рр.

Академік М. С. Грушевський встановив тісний контакт ВУАН з вченими Західної України, як К. О. Студинський, В. Щурат, Ф. М. Колеса, М. С. Возняк, І. П. Крипякевич, І. Свенцицький, В. Герасимчук, та інші. Частина з них була обрана на академіків, дехто працював в комісіях Історичних установ. Зокрема активною була участь І. П. Крипякевича. За участю західноукраїнських вчених готувалися окремі збірники «Галичина, Закарпаття і Буковина».

Пляни М. Грушевського втягти в поле дослідження сусідні землі (Польщу, Білорусь) не здійснилися. Лише Молдавська республіка відгукнулася на запрошення і розпочалася спільна праця з її вченими, відбувалися спільні експедиції (А. Носів) тощо.

ВУАН мала зв'язки з Чехословаччиною, хоч не дуже інтенсивні. Вже згадувалося про широке святкування ювілею М. С. Грушевського, який став в 1926 році центром уваги українців цілого світу і на нього відгукнулися українці з усіх країн.

Іст. Філ. Відділ просив Президію оголосити конкурс на посаду академіка для катедри археології.

Низка закордонних вчених стають членами різних закладів ВУАН (напр., Е. Мінз, М. Еберт та інші). Закордонні відрядження членів Академії приносять визнання, пошану, бажання дальших стосунків. 1926 року їздив за кордон В. М. Ганцов. 1927 року С. Г. Черняхівський брав участь в з'їзді патологів в Лісбоні і був запрошений на катедру Лісбонсь-

³³ М. Грушевський. *Op. cit.* Україна 1925, кн. 1-2, стор. 227—229.

³⁴ К. Харлампович. *Записки Одеського Т-ва при ВУАН*, Україна 1930, 1-2, стор. 215—216. М. Грушевський, *Op. cit.* Україна, 1925, кн. 1-2, стор. 231.

³⁵ К. Х. *Записки Одеського Наукового Т-ва при ВУАН*, Секція Істор.-Філолог., Україна, 1930, 5-6, стор. 209—211.

³⁶ М. С. Грушевський. *Op. cit.*, Україна, 1925 кн. 1-2, стор. 231.

Ф. Я. Савченко. *Комісія Історії Західної України*, Україна, 1930, 5-6, стор. 213—216.

кого університету. Того ж року їздив до Берліну С. Парамонов, року 1928 — К. М. Грушевська, що була в Відні, Берліні, Парижі й нав'язала зв'язки з низкою інститутів. Того ж року академіки Г. В. Прейфер і М. М. Крилов їздили до Болоньї на з'їзд математиків, де виступали з доповідями, М. М. Крилов був там головою секції Математичної фізики. Після того він виступав з доповідями в Парижі, в Академії Наук, і був запрошений до Бельгії прочитати низку доповідей про свої дослідження³⁷.

Того ж року акад. К. К. Заболотний їздив до Копенгагена на Серологічний конгрес, і відвідав наукові заклади Швеції, Німеччини, Польщі³⁸.

Академік К. Г. Воблий їздив того ж року до Польщі. Перший президент Академії Наук В. І. Вернадський кілька місяців працював у Празі, був членом Паризької Академії Наук.

Академікові Ф. І. Шмітові та проф. С. С. Дложевському доручено було бути представниками ВУАН на ювілеї німецького Археологічного Інституту в Берліні³⁹.

1929 року академіка Б. І. Срезневського було запрошено на інтернаціональний конгрес в справі океанографії, гідрології та гідрографії до Севільї, академіка В. Г. Шапошникова — на 14 Інтернаціональний конгрес хеміків до Будапешту⁴⁰. В. П. Петрова було запрошено на з'їзд філологів до Праги, але НКО не дав дозволу⁴¹.

Видання УВАН

Найслабше відбивала працю наукових установ ВУАН видавнича діяльність, бо стала нестача коштів сильно перешкаджала видавничій діяльності, проте і ця діяльність має досить імпозантні показники. На жаль, за умов еміграційного, відірваного від України, життя і, головне, знищення під час II світової війни значної частини бібліотек, тяжко подати повну бібліографію видань Академії Наук, тому робимо спробу подати лише деякі уривчасті не повні вказівки на ту величезну кількість видань, які характеризують період 1925—1930 років.

Вже згадувалось в іншому місці, що I Відділ видав: 26 томів «Записок Істор.-філолог. Відділу» і 130 чисел «Збірників» до яких входили монографії. До цього треба додати «Етнографічний Збірник» 6 т., 15 бюлетенів, «Праці історично-географ. комісії».

З видань Історичних установ треба згадати: «Україна» з 1924 до 1930 роки, «Первісне громадянство», 2 кн., матеріалів до етнології 4 томи, збірник «За сто літ» — 5 том., «Український Архів» 3 т., «Археографічні збірники» 2 т., матеріали до української картографії — 2 т., «Українські думи»

³⁷ Вісті 1929, ч. 3, стор. 35.

³⁸ Вісті 1929, ч. 1, стор. 2.

³⁹ Вісті, 1929, ч. 3-4, стор. 51.

⁴⁰ Вісті, 1929, 5-6, стор. 136.

⁴¹ Вісті, 1929, ч. 7-9, стор. 2.

т. I, «Київ та його околиці» 2 томи, Чернігів та північне Лівобережжя» — I том⁴².

Важко встановити бібліографію праць окремих членів Відділу; року 1926 в звіті I Відділу було пораховано, що протягом року, не зважаючи на труднощі друку, було надруковано співробітниками відділу 573 праці, великих та малих⁴³.

М. З. Левченко додає, що одержано відповіді на анкетні запитання про число друкованих праць лише від частини членів і тому список, складений ним «самотужки», не є повний, але він всеж досить показовий (див. додаток ч. 10)

II Відділ видавав: «Записки Фізико-Математичного Відділу», 10 томів; «Труди Фізично-Математичного Відділу» 9 томів; «Праці» окремих інститутів і комісій, монографії членів. За 1928 рік було видано 9-й збірник «Праць зоологічного музею». 9-й том «Праць Дніпрової біологічної станції», 4 Збірники «Праць Біологічного Інституту ім. Омельченка», «Збірник праць ботанічного музею» ч. 1 ; 3 т. «Праць Інституту Технічної Механіки» тощо. За 1928 рік було видано 78 праць⁴⁴.

III Соціально—економічний Відділ видав такі праці: «Записки Соціально-економічного Відділу», тт. I—VI. Том УП—УШ, закінчений друком, не був виданий. Всі томи вийшли за редакцією акад. М. П. Василенка. Праці комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права, вип. I—VI та VIII; вип. УП друкується (цілком готовий до друку був знищений в видавництві); всі за редакцією акад. М. П. Василенка; «Праці комісії для вивчення звичаєвого права України», вип. I—II за редакцією проф. А. Е. Кристера; вип. III — за редакцією акад. О. О. Малиновського. «Праці Демографічного Інституту», томи I—VII за ред. акад. М. В. Птухи; «Праці семінару для вивчення народнього господарства України», під керівництвом акад. К. Г. Воблого, вип. I—IV. «Праці комісії для вивчення народнього господарства», вип. I—III, за ред. акад. К. Г. Воблого. «Праці комісії для вивчення фінансових справ», вип. I—V, за ред. ак. Л. М. Яснопольського. «Праці комісії для вивчення радянського права» вип. I—II, за ред. А. Е. Кристера. Крім того видано: «Програми до збирання матеріалів звичаєвого права, вироблені в комісії для вивчення звичаєвого права»; М. І. Туган-Барановський: «Влияние идей политической экономии на естествознание и философию»; К. Г. Воблий: «Нариси з історії цукрово-бурякової промисловости» т. т. I—II, 1928—1930 рр.; М. П. Василенко. «Матеріяли до історії українського права», т. I, 1929; О. О. Малиновський: «Радянські поправно-трудові установи и буржуазні в'язниці» 1928; та — «Стародавній державний лад у східніх слов'ян і його пізніші зміни» 1928⁴⁵.

Цікавий звіт за 1929, що його оголошено на річному акті 11 лютого 1929 року про видавничу діяльність: видано за рік 69 видань, 852 друк. аркуші. Ці видання припадали на відділи ВУАН так:

⁴² Звіт Істор. Установ ВУАН. 1928 р.

⁴³ Звіт I Відділу ВУАН за 1926 рік.

⁴⁴ Звіт II Відділу ВУАН за 1928 рік.

⁴⁵ Звіт III Відділу ВУАН за 1928 рік.

на Істор.-Філолог. Відділ:	44 назви та	542 друк. аркуш.
Частина праць виходила накладом інших видавництв. Так вийшло 39		
Фізико-матем.:	14	126
Соціально-екон.	9	161
Установи при Президії	2	23

назви на 453 друк. аркушів.

Разом вийшло 108 назв, та 1 305 друк. аркушів.

Видавництво регулярно обмінювалося виданнями з 137 закордонними Установами, 106 українськими і 117 СРСР, разом з 360 установами⁴⁶. Крім того кожний фаховий заклад підтримував окремі зв'язки з усіма потрібними установами, дослідниками та своєю дослідною периферією.

Чільні академіки

За той період, якому присвячена ця праця, змінився склад академіків, які відігравали провідну роль в діяльності ВУАН. Як і раніш велике значення як для ВУАН в цілому, так і для I Відділу мав А. Ю. Кримський⁴⁷. Поруч з ним тепер став енергійний, палкий С. О. Єфремов; вплив його і популярність виходили за межі ВУАН і можна сказати, що дійсно за ці роки він був одним з найпопулярніших діячів України. З 1924 року, з приїздом М. С. Грушевського, останній став третьою впливовою особою на I Відділі і в цілій ВУАН.

На II Відділі, поруч з академіком П. А. Тутковським, все більше здобував пошану в науковому відношенні академік І. І. Шмальгаузен і акад. О. В. Фомін. Оскільки І. І. Шмальгаузен обмежувався науковою працею, остільки О. В. Фомін починав відігравати помітну роль і на громадському полі, в очах уряду, який дуже цікавився мати впливові й прихильні до нього сили серед безпартійних вчених.

На III Відділі можна константувати зміну в провідній верстві. Процес Центра Дій тяжко відбився на психіці, здоров'ї і поведінці М. П. Василенка. Він після процесу počував себе не цілком амнестованим, і це зв'язувало його. Так і було насправді. Не зважаючи на те, що наказ про амністію одержано було в 1925 році, в 1926 р. його було позбавлено виборчого права, завдяки намаганням С. Семка лише в 1927 він дістав всі права. Він одійшов від всього — не викладав в ВУЗах, не брав участі в громадському житті і обмежився лише працею в III Відділі, як голова його, редактор видань, голова комісії та голова кількох інших установ ВУАН, в тому числі Т-ва Нестора Літописця. Перші місця в життю III Відділу переходять до К. Г. Воблого та Л. М. Яснопольського.

Друга частина цього періоду висуває інших людей: А. Ю. Кримський — С. О. Єфремов, М. С. Грушевський, І. І. Шмальгаузен, Л. М. Яснопольський відходять з перших місць. Їх заміняють Д. К. Заболотний, О. В. Корчак-

⁴⁶ Вісті, 1929, ч. 1, стор. 23—24.

⁴⁷ Л. Биковський. Академік А. Кримський, Нові дні, Торонто 1954, ч. 51, стор. 16—18 (дано бібл. праць про А. Кримського).

Чепурківський і, на подив всіх, О. В. Фомін. В I Відділі більше значення набуває Д. І. Багалій, а чільні місця посідають М. І. Яворський та О. М. Камишан. В II Відділі висовується на перше місце К. К. Симінський і М. П. Кравчук. В III Відділі — О. Г. Шліхтер і В. О. Юринець.

Така була, стисло накреслена лише окремими рисами, величезна заслуга ВУАН, яка своєю працею охоплювала всі галузі знання. Величезна праця ВУАН в справі об'єднання вчених цілої України, як національної території так і закордонних в спільній праці творення української науки, культури і мистецтва, чекає на свого історика так як жертвна праця українських дослідників, що творили культурний ренесанс 1917—1930 роках.

Не бурхливі військові події, не вибух революції, а систематична, пляномірна діяльність советського уряду неухильно, твердо, не шкодуючи ні людей, ні установ, ні пам'яток, створених ціною тяжкої наукової праці і таланту, зруйнували Українську Академію Наук, і не залишили каменя на камені від неї.

Протягом 1929 і 1930 рр. всі наукові установи ВУАН зазнали змін, які спочатку робилися поступово, крок за кроком, аж поки не прийшов час брутального нищення.

На I Відділі, який зазнав найбільше змін, найбільше потерпіли академіки М. Грушевський та А. Кримський. На листопадовій сесії 1929 року I Відділ ухвалив ліквідувати комісії Лівобережної і Полудневої України і Новішої історії України, які працювали під проводом М. С. Грушевського і заснувати комісії Лівобічної України і Слобожанщини під керівництвом Д. І. Багалія, Комісію Полудневої України під керівництвом М. Е. Слабченка і Комісію історії революції під керівництвом М. І. Яворського. Спроба М. С. Грушевського боронити ці комісії, вказуючи на проекти об'єднати ці комісії в одній — «Порайонного дослідження України» не мала успіху. Натомість йому пропонувано Відділом відділити від комісії Правобережжя окрему комісію Києва і заснувати нову — дослідження Полісся. Незабаром Відділ ухвалив ліквідувати комісію Старої історії України, тому, що стара історія входить до катедри М. Е. Слабченка — «Катедри доби февдалізму», знов не зважаючи на протести М. С. Грушевського.

До Археологічної Комісії введено ухвалою Відділу всіх академіків — фахівців з історії України, комісію відділено від катедри М. С. Грушевського⁴⁸.

Таким чином було розбито Історичні Установи, з них вилучено одну комісію (Ахеографічну) і ліквідовано 4. 1929 року було визнано, що Історична Секція працювала, як наукове Т-во, з характером науково-громадської установи, а незабаром було ліквідовано всі наукові товариства в системі ВУАН⁴⁹. Це остаточно ослабило становище М. Грушевського.

Треба додати, що ці зміни не дали наслідків: комісію історії доби февдалізму, в зв'язку з арештом М. Е. Слабченка, передано Д. І. Багалієві⁵⁰, а ко-

⁴⁸ Історичні установи ВУАН, Україна, 1930, 3-4, стор. 187—188.

⁴⁹ Вісті, 1929, ч. 8-9, стор. 4.

⁵⁰ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 21.

місію історії революції, в зв'язку з падінням М. І. Яворського, передано О. М. Камишанові⁵¹.

Такої ж руйнації зазнали комісії під проводом А. Ю. Кримського: основне ядро цих комісій — Комісія для складання словника української живої мови, Комісія історичного словника, Діалектологічна комісія і Інститут української наукової мови після обслідування не лише з боку академічних установ, а також і сторонніх для Академії, як ректора ІНО Семко, було вирвано з під проводу А. Ю. Кримського. Обслідування це тяглося з 1928 року і закінчилося ухвалою Президії ВУАН об'єднати всі комісії в один Інститут наукової мови (ІУНМ); тимчасово виконуючим обов'язки Директора було призначено комуніста Г. В. Ткаченка, загальний нагляд покладено на акад. Багалія⁵².

Обслідування Інституту Української наукової мови було зародком тих обслідувань, власно «чисток», які пережили після того більша частина комісій ВУАН.

Скасовано було 1929 року гебраїстичну та історико-археографічну комісії під головуванням А. Ю. Кримського; її співробітників звільнено, рукописи й майно передано до Інституту Єврейської культури, директором якої став професор Ліберберг (комуніст)⁵³.

Створено було, правда, інші комісії, і головою їх призначено акад. А. Ю. Кримського; так, замість візантологічної комісії засновано Комісію для дослідів близького сходу; заступником А. Кримського як голови, призначено проф. К. Т. Штепу; він же був головним редактором праць комісії. Таким чином роля А. Ю. Кримського була значно обмежена. Членами були: Г. Н. Лозовик, Б. Г. Курц, Т. Г. Кезьма, П. М. Лозієв, П. П. Кудрявців⁵⁴.

За головуванням А. Кримського була заснована комісія нормативної граматики та етимологічного словника української мови⁵⁵.

Відповіддю на ухвалу Ради ВУАН — про збільшення уваги до питання нацменшостей була реформа Етнографічної комісії; вона виділила Кабінет нацменшостей; він зв'язався з Житомирським етнографічним музеєм, чеським семінаром з музеєм в Коростені, з Кам'янець-Подільським ІНО, з німецьким відділом Одеського ІНО, з Цветко, дослідником болгар, з Мелітопольським музеєм, з болгарським педтехнікумом в Переяславі, Маріупольським музеєм, Ніжинським ІНО, Харківським відділом Нацменшостей ВУЦВК⁵⁶.

Нозі академіки дістали катедри: М. Е. Слабченко «Февдальної доби історії України», при чому до неї переведено Комісії старої історії України⁵⁷. Акад. М. І. Яворський — катедру історії революції та комісію для вивчення історії революційних рухів; до неї приєднано комісію, де головував С. О.

⁵¹ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 23.

⁵² Вісті, 1930, ч. 1, 3, стор. 10—14; Вісті, 1929, ч. 2, стор. 3; Вісті, 1930, ч. 2, стор. 1—3.

⁵³ Вісті, 1929, ч. 8—9, стор. 4.

⁵⁴ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 46—48.

⁵⁵ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 40—41.

⁵⁶ Вісті, 1930, ч. 2, стор. 40—41.

⁵⁷ Україна, 1930, ч. 3-4, 187—188.

Єфремов — «Комісія для вивчення громадянських течій», що визначало усунення С. О. Єфремовна від студій громадських рухів. О. Камишан став керівником комісії вивчення історії Західної Європи⁵⁸, з якою об'єднано комісію заходу і американознавства⁵⁹, відібравши її у М. Грушевського.

Найбільше змін зазнав II Відділ, але ці зміни були іншого порядку, ніж на I Відділі; вже зазначалося вище, що число академіків II Відділу було значно збільшено — обрано 20 нових (з 34 обраних для всіх трьох відділів). Уже була мова про те, що 1928 року було засновано 36 нових установ на II Відділі⁶⁰. Після обрання нових академіків число цих установ ще збільшилося: засновано Електрозварний комітет — під проводом академіка Е. О. Патона, катедру гірничої механіки з академіком М. М. Федоровим на чолі; акад. М. Ф. Мельников-Розведенков заснував «пантеон українських вчених»⁶¹. Все підготовлювало ту провідну роль, яку цей відділ мав відігравати за наступної доби в історії ВУАН.

III Соціально-економічний Відділ зазнав мало змін щодо комісій, але змінився весь характер Відділу, до якого увійшли 4 найбільш активних партійці. Були створені нові комісії для вивчення Радянського права. Проте ліквідовано комісію Правничо-термінологічну, і передано до ІУНМ⁶². Іде вивчення колгоспного руху⁶³, проектів реорганізації сільрад в СРСР тощо.

До III Відділу було переведено УКПС — Комісію продукційних сил

Новий провід III Відділу, що складався з: О. Г. Шліхтера, як голови, і В. О. Юринця, як секретаря, забезпечували лінію советизації Відділу, проте це тривало не довгий час, бо на липневій сесії він припинив свою діяльність як окремий відділ.

Великі зміни стали в вищому проводу ВУАН, в її президії. Уже згадувалося про заснування нових комісій при Президії; тут слід додати, хто саме став на чолі їх, після пройденого ВУАН першого етапу реорганізації. Плянна Комісія голова — О. Г. Шліхтер, член О. М. Камишан⁶⁴, комуніст.

Комісія конкурсова — голова (вакантне місце).

Комісія Наукових зносин з закордоном — голова Гольдман, заступник В. О. Юринець, секретар — О. М. Камишан — всі партійні⁶⁵.

Ювілейна комісія — голова О. Г. Шліхтер, члени — М. І. Яворський, Я. О. Юринець, Л. М. Левинський⁶⁶ — всі комуністи. Інститут соціалістичної реконструкції сільського господарства при ВУАН: О. Г. Шліхтер, заступники: С. Сидоряк і В. Целаріус, всі партійні⁶⁷.

Інститут Харчової Промисловости (склад не зазначено)⁶⁸.

⁵⁸ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 23.

⁵⁹ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 7.

⁶⁰ Вісті, 1929, ч. 3-4, стор. 17—19.

⁶¹ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 38—40.

⁶² Вісті, 1929, ч. 8-9, стор. 17.

⁶³ Вісті, 1929, ч. 11-12, стор. 64—65.

⁶⁴ Вісті, 1930, ч. 2, стор. 10.

⁶⁵ Вісті, 1930, ч. 3, стор. 4.

⁶⁶ Вісті, 1930, ч. 1, стор. 16.

⁶⁷ Вісті, 1930, ч. 5, стор. 2.

⁶⁸ Вісті, 1929, ч. 7-8, стор. 15.

Установи, що були раніш при спільному Зібранні зазнали змін: ВУАК, Музей Мистецтва передано до I Відділу, Кабінет Антропології та Етнології ім. Вовка та Краєзнавчу комісію — до II Відділу; цій комісії, на голову якої призначено С. Рудницького, ухвалено надати географічного ухилу. УКОПС — приділено до III Відділу.

Комісії Дніпрельстану, Бібліографічну та ІУНМ — залишено при Президії⁶⁹.

Тяжко відбилася нова політика ВУАН на виданнях. В боротьбі з українськими націоналістами партія і уряд не задовольнялися фізичним знищенням і поховання їх живими в концтаборах на Соловках, у Сибіру, вони хотіли знищити пам'ять про них, знищити всі твори, в яких відбилася душа засланих. В першу чергу було знищено всі рукописи, які було здано до друкарні. Справа була не легка. Всі словники були зв'язані з засланими, і довелося перевести вилучення імен редакторів і співробітників. Наступні книжки Записок Іст. Філ. Відділу, Праць комісій зазнали тяжкої цензури: вилучалися статті, замінялися іншими. Характерний компроміс було зроблено з «Коденською книгою» — суда над гайдамаками. Советський уряд був надто зацікавлений в виході цієї страшної книги, але її опрацював і друкував О. Ю. Гермайзе в «Археографічному Збірнику»; затримка ним вступної статті зробила те, що до процесу СВУ Збірник не було закінчено друком, а після процесу «Коденська книга» вийшла вже без згадки про ім'я редактора.

В «Працях Комісії для вивчення Історії Західньо-руського та українського права» було надруковано статтю М. Е. Слабченка, члена комісії про «февдалізм на Україні». Прізвище його згадувалося в протоколах комісії, які були надруковані в 6 томі Праць. Книжка не була ще випущена з видавництва (можливо, за спеціальною директивою). Редактор дістав розпорядження після засудження М. Е. Слабченка, щоб статтю було вилучено, але так, щоб не було помітно, і замінено іншою, такого самого розміру. Справа була нагла. Знайшлася праця молодшого члена комісії П. К. Сосенка про «Каптурові суди». Її спішно виправили, чи то доточили, чи то скоротили, і надрукували. Але не встигла книжка вийти, як було заарештовано П. К. Сосенка (син відомого етнографа в Галичині, о. К. Сосенка, та зять настоятеля греко-католицької церкви у Києві) і заслали. Новий клопіт з заміною. До того передруковували протоколи, щоб в них не згадувалося про М. Е. Слабченка та П. К. Сосенка. Книга зрештою не вийшла зовсім. . .

Це стосувалося не лише нових праць, які не побачили світу: збірники з працями засуджених авторів було вилучено з усіх бібліотек і грубезний том, в якому була маленька стаття репресованого автора вже більше не виходив з бібліотеки.

Так за рік ВУАН змінила і керівництво, і характер. Пригнічена, зруйнована процесом СВУ, вона вже не мала сили для спротиву і покійно виносила засудження членам СВУ, відмежовувалась від них, і висловлювала солідарність з тими, хто посилав на тортури тих, ким вона пишалася. Події розгорталися логічно: урочисте святкування 10 ліття ВУАН, яке мало бути

⁶⁹ Вісті, 1929, ч. 11-12, стор. 26—30.

широкою пропагандою досягнень ВУАН — зведено було нанівець. Замість того, в ті саме дні, коли мало відбутися це величне свято української науки, почала свою роботу «Комісія по чистці» апарату ВУАН, очолена Населовським. В комісії брали участь два робітники Арсеналу і — за лаштунками — два представники колективу ВУАН, які вживали можливі заходи, щоб зм'ягчити висновки комісії. Ці чистки були правдивими допитами НКВД, які найменш торкалися наукової праці, фаху особи, яку питали. Два місяці працювала комісія в ВУАН; після того відбулися 4 «прилюдних засідань комісії» в літніх садках при великих заводах — I — при Арсеналі, II в районі майстерень залізничників і III і IV на вулиці Короленка в садку Педагогічного музею, напроти будинку ВУАН. Щоб привабити публіку, грала оркестра, по закінченні «чистки» безкоштовно кіно. Народ йшов, як завжди, на розвагу, найменш цікавлючись тим, що на відкритій сцені відбувалася одна з найганебніших дій советського уряду: три комуністи-робітники допитували стурбованих, зневажених наукових робітників не про наукову працю, а про те, хто був батько, брат, шурин. Відому дослідницю історії України, одного з ліпших палеографів, секретаря Археографічної комісії, доньку славного історика України О. М. Лазаревського питали — як її батько, «буржуазний поміщик», експлуатував селян: «нас не цікавлять, казав Населовський, що писав Ваш батько і що пишете Ви — нас цікавить як Ваша родина пила кров селян...» На сцені схвильована видатна співробітниця Етнографічної комісії, Л. С. Шульгина. Повторення — «нам не потрібна Ваша наука. Ми чекаємо, що Ви скажете про фашиста, емігранта О. Я. Шульгина» (брата її чоловіка) На сцені співробітник канцелярії ВУАН, галичанин: «як міг він поцілувати руку Л. М. Старицькій-Черняхівській?» Не переконує «суддів неправедних» відповідь, що в 1916 році вона приїхала до табору воєнно-полонених в Сибіру і може врятувала їм життя... Більша частина тих, хто був «випущений» аранжерами на сцені прилюдних «чисток» не лише був звільнений з ВУАН, а — опинився в концлагерях. Так, замість святкування ювілею, «чистка» остаточно добила ВУАН, і «поставила на коліна», тих, хто не попав до СВУ, не попав випадково.

Надходили нові події, кермо Української Академії Наук взяли нові люди, люди, які розпочали боротьбу з націоналізмом під прапором інтернаціоналу. В науці провадилося марксо-ленінську методологію, в тактиці — запобігали перед партійним проводом, перед робітництвом. На засіданні Ради ВУАН старий вчений, президент Д. К. Заболотний, радісно оголошує, що робітники Донбасу надіслали подарунок — дзвоник та ковадло на пам'ять прийняття Українською Академією Наук шефства над Донбасом⁷⁰.

А 1929 року ВУАН надсилає на з'їзд піонерів до Москви свого делегата...⁷¹.

1930 рік став роком початку остаточного подолання більшовиками української науки. З Академії Наук старанно викорінено було дух ентузіяз-

⁷⁰ Вісті, 1929, ч. 5-6, стор. 2.

⁷¹ Вісті, 1929, ч. 7, стор. 27.

му, ідейної праці над проблемами українознавства на користь народові, можливість вільної дискусії і не скованої творчості. Комуністи принесли з собою казенну рутину, ідейну убогість «доктринерську обмеженість», цими словами академіка М. В. Ветухова, президента Української Вільної Академії Наук, закінчую нарис цього періоду ВУАН⁷².

---

⁷² М. Ветухів. Основні етапи в розвитку Української Академії Наук, Літературно-науковий Збірник, Нью-Йорк, 1952, стор. 175.

ДОДАТОК Ч. 1

Скорочений звіт I Відділу ВУАН за 1926 рік

Академіків штатних було 8, 2 директори з правами академіків, 9 позаштатних академіків і 6 членів-кореспондентів. Року 1926 померли академіки М. Білящевський та В. Гнатюк. Штатних співробітників було 63. Нештатних постійних 94, а з непостійними — 500.

Академік по істор. філолог. кафедрі А. Кримський працював над новим виданням історичної граматики української мови та над студіями фольклорними; редагував Записки, брав участь у працях Державно-правописної комісії та в I всесоюзному тюркологічному з'їзді в Баку і надрукував низку праць із сфери української та східної філології, історії і письменства. З катедрою А. Кримського зв'язані:

1. **Комісія для складання словника української живої мови**, керівник В. М. Ганцов, 3 члени-редактори, 1 науковий співробітник та вчений діловод. Не зважаючи на саме неухвалене до справи відношення від Держ. Видав-а, теж саме невпорядкування фінансування й довгі періоди повного безгріштя, — комісія складала і надрукувала 20 петитних або понад 50 звичайного друку аркушів Словника. Перша половина III тому під ред. С. Єфремова вже вийшла, друга половина друкується. Продовжували збирання матеріялу; члени комісії В. М. Ганцов і Г. К. Голоскевич брали участь в праці Держ. правов. комісії.

2. **Інститут Української Наукової Мови** працював у складі 5 відділів (Природничий, Технічний, Сільсько-господарський, Соціально-Економічний, Мистецький) з 33 секціями; керівничим був Г. Г. Холодний, секретарем М. В. Кривенюк; було 11 редакторів, 2 філологи — фахівці, і 3 науково-технічних робітники, 21 нештатних постійних співробітників та 25 членів-співробітників. Підписав угоду з Держвидав-ом на видання 34 термінологічних словників; випущено вже три: 1) Ф. Калиновича — Словник математичної термінології, ч. II, 2) М. Шарлеманя — Словник зоологічної номенклатури, ч. I. Птахи; 3) М. Шарлеманя і К. Татарка: Словник зоологічної номенклатури, ч. II, Назви тварин хребтових. Підготовлено кілька інших словників (загальноприродничий, загальнотехнічний, ботанічний, комунальний, зоологічної номенклатури ч. III, органічної хемії, математичний). Крім того Інститут брав на себе редагування термінології в різних виданнях — всього в 13 виданнях.

3. **Кабінет арабо-іранської філології** в складі 2 штатних співробітників розробляв переважно питання з історії Туреччини.

4. **Гebraїстична історично-археографічна комісія** при керівничому І. В. Галанті збирала архівні матеріяли до історії євреїв в Україні (в складі 2 штатних і 2 нештатних співробітників).

II. Директор на правах академіка Е. К. Тимченко, крім індивідуальної праці, працював в комісії над складанням історичного словника.

5. **Комісія історичного словника української мови** в складі директора Е. К. Тимченка, 2 штатних, 1 нештатного і 4 непостійних співробітників: остаточно редактовано I том (А.-Д.).

6. **Комісія Заходо- і Американознавства**, при в. о. керівничого Ф. Я. Савченка, виготовила Збірник заходознавства.

III. Академік по катедрі усної української словесности А. М. Лобода провадив етнографічні студії, редагував «Етнографічний Вісник», брав участь в коментуванні Шевченківського журналу, головував в Етнографічній Комісії.

7. **Етнографічна Комісія** працювала в складі 2 штатних, 4 нештатних та 28 дійсних членів. Перевела низку етнографічних екскурсій на Поділля, Київщину, Чернігівщину, Курщину, Волинь; видала дві книги Етнографічного Вісника, 2 Бюлетені. Мала до 400 кореспондентів в різних місцях. Проводила складання Бібліографічного показника українського фольклору, підготовлювала матеріали для Словника українського фольклору.

8. **Музично-етнографічний кабінет** при Етнографічній Комісії — керівничий К. В. Квітка та 1 нештатний співробітник — провадив обслідування України з музично-етнографічного боку.

IV. Академік по історії новітнього українського письменства С. О. Єфремов закінчив редагування IV тому академічного видання творів Шевченка, редагував т. III Російсько-українського словника, написав нарис історії українського письменства. Головував в 3-ох комісіях та товаристві.

9. **Комісія для видавництва пам'яток новітнього письменства** мала 1 штатного, 1 нештатного — постійного і 10 непостійних співробітників. Головну увагу комісії займало видання IV тому академічного видання творів Шевченка, що містить журнал поета з коментарями (в них брали участь, крім редактора, С. О. Єфремова: А. М. Лобода, О. П. Новицький, В. В. Міяковський, М. М. Новицький, Д. М. Ревуцький, П. І. Рулін, П. П. Филипович); випущено II том збірника «Шевченко і його доба», друкується Кулішівський збірник, виготовлено т. III творів Шевченка, та I том Кулішевого архіву.

10. **Історично-Літературне Товариство** — в складі 49 членів, мало 16 прилюдних засідань. Видало два томи «Поезій Шевченка» коштами Книгоспілки.

11. **Комісія для дослідів над історією громадських течій на Україні** складалася з 1 штатного і 4 нештатних співробітників. Праця провадилася шляхами збирання матеріалів, складання біографічного показника, видання праць і організації публічних засідань з доповідями. Працювала комісія над історією декабристів, Кирило-Методіївським братством, рухами 1860-х рр., польськими рухами 1830—60-х років, Драгомановим. Видала збірник «Декабристи на Україні» т. I, підготовлюється II його том та матеріали до процесу Кирило-Методіївського братства.

12. **Комісія для складання Біографічного Словника діячів України**, в складі керівничого М. М. Могилянського та 4 нештатних співробітників, вибирала на картки біографічні відомості. Притягала до праці співробітників з Поділля, Чернігова, Волині, Вінниці, Кубані. Розпочала систематичну обробку біографій на «А».

V. Академік по катедрі давнього українського письменства В. М. Перетц репрезентував українську науку в Ленінграді. Керував секцією наукової бібліографії давнього українського письменства в Ленінграді, надрукував чимало праць в виданнях ВУАН («Слово о полку Ігоревим») та Всесоюзної Академії Наук. Керував Товариством дослідників історії та письменства у Ленінграді.

13. **Товариство дослідників української історії, письменства та мови**, в складі 31 дійсного члена, та 4 членів-співробітників скінчило 5 років існування в Ленін-

граді, і було, власне, комісією ВУАН. Товариство утворило Етнографічну комісію, що студіювала умови побуту українців поза межами України, головню на Кубані.

VI. Академік по кафедрі новітньої історії українського народу М. С. Грушевський випустив V том «Історії української літератури» і працює над IX томом «Історії України-Руси», редагував двомісячник «Україну», надрукував багато статтів, і керував низкою секцій і комісій, а саме:

14. **Історична Секція** відбула 28 засідань, видала 5 книжок «України», «Науковий збірник за 1926 р.», збірник «Київ та його околиці», Ювілейний збірник статтів В. Щербини.

15. **Історично-економічна підсекція** під проводом О. С. Грушевського, перенесла центр ваги на відносини історично-географічні.

16. **Комісія культурно-історична** перебувала в тісному контакті з Кабінетом Примітивної культури при Науково-Дослідчій кафедрі. Орган її «Первісне громадянство», за редакцією в. о. секретаря комісії К. М. Грушевської; вийшли 1 й 2 книжки, 3 — готується до друку.

17. **Комісія історичної пісенности** не має жодного штатного співробітника. Перший том Корпусу «Народніх Дум» за редакцією К. М. Грушевської почав друкуватися.

18-21. **Чотири Комісії порайонового розроблення історії України** мали 6 штатних і 60 нештатних співробітників і постійних учасників. Комісія Києва і Правобічної України під керівництвом В. І. Щербини, Лівобічної України — О. Ю. Гермайзе, Степової України — М. М. Ткаченка, Західньої України — Ф. Я. Савченка. Комісія Києва видала збірник «Київ та його околиці» і збірник праць В. І. Щербини, Комісія Лівобережжя здала до друку «Чернігів та Північне Лівобережжя», Комісія Степової України запроєктувала збірник «Запорожжя і Чорноморське узбережжя». Комісія Західньої України підготувала I том листування Франка і Драгоманова і бібліографію Зах. України.

22. **Археографічна Комісія** мала 3 штатних і 4 нештатних робітників і 14 дійсних членів; випустила I том «Українського Археографічного Збірника» та I том «Пам'яток українського письменства» і розпочала друком II і III томи «Українського Археографічного Збірника», та III вип. «Матеріялів до історії картографії» В. Кордта. Крім того велася праця по підготовці «Українського дипломаторія».

23. **Комісія найновішої історії України** працює в складі 2 нештатних співробітників. Перше завдання Комісії — досліджувати історію та життя Одеси; між іншими завданнями інвентаризувати архів М. Комарова та досліджувати історію революційного руху на Херсонщині.

VII. Академік Д. І. Багалій працював головню над історією декабристів, випустив два збірники під своєю редакцією, надрукував монографію про Сковороду, розробляв матеріали про польські повстання. Перебуваючи в Харкові, працював головним чином в інституті Шевченка на кафедрі української культури.

VIII. Директор на правах академіка О. С. Грушевський зредагував том праць своєї комісії, керував працями Історично-економічної підсекції та Комісії Історично-Географічної.

24. **Історично-Географічна комісія** мала 4 штатних і 4 нештатних співробітників. Крім своєї звичайної праці — вибирування матеріялів про селища Київщини, Волині, Чернігівщини та Полтавщини, розпочала архівні студії з тією ж метою.

IX. Академік по кафедрі візантології Ф. І. Мищенко видрукував кілька статтів, крім того головував в комісії для вивчення візантійського письменства.

25. **Комісія для виучування візантійського письменства та впливу його на Україну**, в складі 2 нештатних постійних співробітників та 16 членів робить систематичне дослідження візантійського письменства.

Ж. Академік по кафедрі історії українського мистецтва О. П. Новицький закінчив опрацьовувати матеріали для VII тому творів Шевченка (художні твори), керував науково-дослідною кафедрою мистецтвознавства та головував в Археологічному Комітеті, в комісіях св. Софійській та Золотарській, в музеї діячів України і в мистецькому відділі Інституту української наукової мови.

26-31. **Археологічний Комітет з 5 комісіями** при ньому, хоча перебуває при Спільному Зібранні Академії, все ж ближче зв'язаний з I відділом. Працював у складі 4 штатних, 2 нештатних постійних співробітників та 30 дійсних членів. Діяльність в двох напрямках — охорони пам'яток матеріальної культури та організації наукового дослідження їх. Перше досягається поширенням зв'язків на місцях та збільшенням кількості уповноважених комітету, подорожами членів, утворенням краєзнавчих осередків на провінції, клопотаннями перед відповідними установами. Дослідницька робота Комітету, не зважаючи на брак відповідних коштів, дала чимало в обох відділах — археологічному і мистецькому. Організовано було 14 експедицій для збирання матеріалів та для розкопів. Брав комітет через свого представника участь в розкопах в Ольвії, під проводом проф. Б. В. Фармаковського. Найбільше уваги було звернено на дослідження Трипільської культури. Видано I том збірника «Трипільська культура», «Коротке звітлення за 1925 р.» та «Гути на Чернігівщині» В. Модзалевського.

32. **Кабінет українського мистецтва** провадив працю через гурток «Студію» та широку мережу кореспондентів, працював над картотекою, розіслав анкети про народне мистецтво, організував низку доповідей.

33. **Музей українських діячів науки та мистецтва** мав 2 нештатних співробітників. Складав каталог колекцій І. Нечуя-Левицького, М. В. Лисенка, організував виставку Лисенка, організував мережу кореспондентів на місцях. Прибуло до нього багато пожертв. Коштів музей не має.

34. **Український театральний музей** — засновано минулого року з колекції театру «Березіль». Консерватор його П. І. Рулин; штатних співробітників не має, не має і помешкання. Не зважаючи на це цінний матеріал напливає.

35. **Історичне Товариство Нестора Літописця**, під головуванням акад. М. Василенка. Мало 203 членів. Відбуло 15 прилюдних засідань, переважно присвячених історії України.

36. **Науково-педагогічна комісія** під головуванням академіка О. Корчака-Чепурківського, при керівничому В. Ф. Дурдуківському, мала 3 штатних і 7 нештатних співробітників. Розпадалася на кілька частин: а) секція методо-педагогічної праці, б) секція охорони здоров'я дітей, в) інститут фізичної культури, г) бюро педагогічної інформації та консультації при комісії, котре, притягнувши спеціалістів-консультантів, широко поставило роботу й мало багато клієнтів: це бюро відвідало 800 чоловік учителів і студентів.

37. **Науково-педагогічне Товариство** під головуванням О. Корчака-Чепурківського мало 129 членів, об'єднало всі активні педагогічні сили Києва. Мало 9 прилюдних засідань.

38. **Кабінет дослідження дитячої творчості**, під керівництвом академіка Ф. І. Шміта, при 1 штатному співробітнику — Б. Бутник-Сіверському, — зібрав багатий матеріал, почав обробляти його. Працював в контакті з Інститутом історії мистецтва і Психоневрологічною Академією Ленінграда.

Крім того у I Відділі були 8 наукових співробітників з окремими дорученнями: В. І. Барвінок, В. А. Камінський, О. Б. Курило, М. М. Новицький, В. О. Пархоменко, Н. Д. Полонська-Василенко, П. М. Попов і Л. М. Старицька-Черняхівська.

39. **Бібліотека I Відділу** мала 3 нештатних співробітників під керуванням К. М. Антонович; до бібліотеки прийшло 2 000 томів нових видань, крім бібліотеки пок. академіка В. С. Іконнікова. Користувалося бібліотекою 583 чол., переважно співробітників Академії.

Загальний підсумок роботи I Відділу такий: робота ввійшла в нормальний розмах, але «давні перешкоди все ж ще не усунено... Звідомлення всіх до однієї установ і в цьому році одностайно і однодушно кінчаються одним рефреном, що за наших часів зробився вже стереотипним криком: мало штатних робітників, мало, надто мало, до смішного мало коштів на роботу».¹

ДОДАТОК Ч. 2

Інститут Української Наукової Мови ВУАН

Утворено було Інститут в 1921 р., після об'єднання Українського Наук. Товариства з Академією Наук; від своїх попередників Інститут одержав багату спадщину значного термінологічного матеріалу.

Інститут збирає народні терміни й назви, старі й нові літературні матеріали з наукової термінології і номенклатури, критично вивчає їх, систематизує, бере на себе редагування термінів в різних виданнях, організує консультації.

Інститут поділяється на відділи: природничий, сільськогосподарський, технічний, соціально-економічний, мистецький. Кожен відділ поділяється на секції, органами Інституту є Рада Інституту та Президія Інституту.

Інститут одержував колосальні матеріали з різних місць України, і в основу своєї праці клав народню мову. В 1925 р. в розпорядженні його було вже сотні тисяч карток.

Протягом 1924 року Інститут видав ряд спеціальних словників: Словник хемічної термінології, (склала О. Б. Курило), Словник географічної термінології, (склав П. А. Тутковський), математична комісія здала до друку Словник математичної термінології, (що склав Ф. Я. Калинович) чотирма мовами, зоологічна комісія закінчила друком «Словник номенклатури хребовців» (що склав М. В. Шарлемань), Медична комісія переклала на українську мову «Словник Міжнародної базельської анатомічної номенклатури» (під ред. проф. О. Цешківського та проф. О. Г. Черняхівського). Правничий відділ зібрав десятки тисяч фахових термінів і закінчив укладання правничого словника. Сільськогосподарський словник складався на підставі рукописного словника Яблоновського. Технічний відділ зібрав чимало матеріалу разом з малюнками, фото народних млинів, варстатів тощо.

В січні 1924 р. приєднано термінологічну комісію мистецької секції ВУАН, як Мистецький відділ.

За постановою Ради Інституту було зареєстровано викладачів чужих мов і утворено колектив кваліфікованих перекладачів при Інституті.

В Харкові було утворено постійне представництво Інституту, а також «Всеукраїнське Товариство допомоги розвитку та поширенню української наукової мови»; на чолі його став Голова Ради Нар. Ком. УССР, В. Чубар.

---

¹ Звідомлення I Відділу ВУАН за 1926 рік. Записки Істор.-Філ. Відділу, кн. XV, стор. 278—290.

Праця окремих відділів в 1925 р.: Природничий відділ мав 57 наукових співробітників в 9 секціях: Ботанічній, Географічній, Зоологічній, Математичній, Медичній, Метеорологічній, Фізичній та Хемічній.

Технічний відділ мав 9 секцій, 61 наукових співробітників.

Сільськогосп. відділ мав 39 співробітників.

Соц.-Економ. відділ — 35 співробітників.

Правн. відділ — 6 співробітників.

Мистецький відділ поділявся на 7 секцій і мав 49 співробітників.

Держ. Видавництво склало договір з Інст. Наук. Мови на 34 словники.

Керівники і співробітники:

Президія: А. Ю. Кримський — голова, Полонський Ф. М. — заст., Холодний Г. Г. — секретар, О. В. Курило — філолог.

Рада — редактори відділів: Я. Х. Лепченко, Паночіні С. С. (від природн. відд.), Осьмак К. І. (С.-господ.), Туркало К. Т. (технічн.) Савченко Ф. Я. (соц.-економ.), М. О. Макаренко (мистецького).

Природничий відділ: голова — П. А. Тутковський, секр. — Калинович Ф. П.

Ботанічна секція: Лепченко Я. Х. — голова, Підоплічко М. М. — секретар.

Географ. секція: акад. П. А. Тутковський — гол., Дубнякин К. В. — секретар.

Геолог. секція: П. А. Тутковський — голова, Паночіні С. С. — секретар.

Зоологічна секція: Щоглів І. М. — голова, Паночіні С. С. — секретар.

Математ. секція: Столярів М. О. — голова, Калинович Ф. П. — секретар.

Метеорол. секція: Данилевський М. І. — голова, Кіяшко А. В. — секретар.

Медична секція: О. Г. Черняхівський — голова, Гаценюк М. Д. — секретар.

Фізична секція: — Лінниченко М. А. — голова, Панкевич Д. В. — секретар.

Хемічна секція: Качаловський О. М. — голова, Садовський Т. Ф. — секретар.

Сільсько-Господарський відділ: Осьмак К. І. — голова.

Голови секцій: Бухальський А. Н., Вовк П. Ф., Радченко А. Я., Тутковський П. А., Шемет В. М.

Технічний відділ: голова — Туркало К. Т., секретар — Руденко О. Ю.

Соц.-економічний відділ: голова — акад. М. С. Грушевський, заступники — Тимченко Е. К., Ярошевич А. І., секретар — Савченко Ф. Я., скарбник — Ігнатович В. В.

Мистецький відділ: голова — акад. О. П. Новицький, секретар — Кондра С. Г.²

ДОДАТОК Ч. 3

Скорочений звіт I Відділу ВУАН за 1927 рік

Року 1927 I Відділ працював в складі 8 академіків штатних, 8 позаштатних, 2 директорів з правами академіків, та 6 членів-кореспондентів. Штатних співробітників було 69, (на 6 більше за попередній 1926 рік), нештатних постійних — 122 замість 94 в 1926 р.; разом — 191. Число непостійних співробітників доходило до 700 чол. (замість 440 попереднього року); в цілому 909 чоловік або на 390 чол. більше за попередній рік. Ця цифра дуже показова: вона свідчить про зростання авторитету і престижу ВУАН: показове не збільшення числа штатних і нештатних співробітників, які діставали будь-яку заробітну платню, а зростання контингенту непостійних, які не діставали нічого за працю.

² Україна 1926, кн. 5, стор. 179—186.

Збільшилося на 6 число установ Відділу, а старі розгортали ширше свою працю. Загалом, протягом року установи Відділу відбули 250 прилюдних засідань, і надрукували понад 500 праць.

I. Історично-Філологічна Катедра: акад. А. Ю. Кримський, наук. секретар М. З. Левченко. Акад. Кримський був неодмінним секретарем Академії, Головою I Відділу, редактором «Записок», працював над «Історією української мови», надрукував I том «Розвідок» філологічного та фольклористичного змісту, редагував II том Рос.-Укр. Словника, брав участь в праці Державної правописної комісії, керував працями низки комісій, а саме:

1. **Комісія для складання словника української живої мови.** Керівником її був В. М. Ганцов, як і раніш; вона дістала крім колишнього штату одну посаду штатного наукового співробітника. Комісія видрукувала другу половину I тому Словника, провадила працю над наступними томами.

2. **Інститут української наукової мови;** склад його змінився призначенням ще одного — 12-го штатного редактора; проте число нештатних постійних співробітників зменшено (з 21 до 18). Почав видавати орган «Вісник Інституту Української Наукової Мови». Надрукував низку словників і здав до друку тексти 9 закінчених словників.

3. **Комісія історії української мови,** що працювала вже раніш, дістала при кінці 1927 р. юридичне оформлення і одного штатного співробітника В. К. Дем'янчука. Підготувала до друку I том «Пам'яток і студій з історії української мови» — збірку українських грамот XIV—XV ст. під ред. проф. Розова, має готову розвідку В. Г. Прошенка про «мову старих буковинсько-молдавських грамот».

4. **Діалектологічна комісія** не має жодного штатного співробітника. Проте склала бібліографію діалектологічної літератури 1914—1927 рр. і розпочала друком I том «Діалектологічного збірника».

5. **Кабінет арабо-іранської філології** в складі 2 штатних співробітників переважно працював над історією Туреччини; випущено в світ «Історію турецького письменства» акад. А. Ю. Кримського.

6. **Гebraїстична комісія,** під керівництвом І. Галанта втратила 1 з 2 штатних співробітників; виготувала до друку Збірник праць.

II. Директор з правами академіка Е. К. Тимченко надрукував «Курс історії української мови», викінчив працю «Аккузатив в українській мові». Керував такими комісіями:

7. **Комісія Історичного словника української мови»** в складі директора, 2 штатних і 3 нештатних співробітників, підготувала до друку словник до літери Ж; приготовлений до друку минулого року I том так і не дочекався надрукування.

8. **Комісія Заходо- і Американознавства** протягом 1926 р. здала до друку Збірник Заходознавства.

III. Катедра усної української словесности, головою якої був акад. А. М. Лобода, керувала такими комісіями:

9. **Етнографічна комісія,** під керівництвом В. П. Петрова, мала не 2, а 1 штатного співробітника, але замість 28 — 31 членів-співробітників. Значно поширила дослідчу роботу, вирядила етнографічну експедицію на Дніпрельстан для дослідження побуту лоцманів; видала «Бюлетені», 3—5 вип. «Етнографічного Вісника». Всесоюзне Географічне Товариство в Ленінграді дало А. М. Лободі золоту медаль, а В. П. Петрову — срібну.

10. **Кабінет Музичної етнографії,** під керівництвом К. Квітки з 2 нештатними (замість 1) співробітниками поширив свою дослідницьку діяльність.

IV. Катедра історії новітнього українського письменства акад. С. О. Єфремова: Акад. С. О. Єфремов написав монографію про П. Мирного, випустив IV т. творів

Шевченка, зредагував III том Шевченка (друкується), і три томи Укр.-Рос. словника Грінченка. Керував працею комісій:

11. **Комісія для видавання пам'яток новітнього письменства**, в складі 1 штатного і 2 пост. нештатних і 10 непостійних співробітників (був 1 нештатний), головню працювала над Шевченком. Крім того вийшов збірник «Куліш» за ред. акад. С. О. Єфремова і О. К. Дорошкевича, підготовлено до друку збірник з теорії й історії письменства «Література».

12. **Історично-літературне Т-во**, під головуванням С. О. Єфремова, секретар П. П. Филипович; мало 49 членів.

13. **Комісія для дослідів над історією громадських течій на Україні** мала 2 штатних і 3 нештатних співробітників. Готує II том «Декабристів» і I том збірки «Політичний процес 1847 року», збирала матеріали до історії революційних рухів на Україні 70-х років та Кирило-Методіївської справи.

14. **Комісія для складання біографічного словника**, під керівництвом М. М. Могилянського та 5 нештатних співробітників підготувала I том словника (на літеру А).

V. Катедра українського письменства; акад. В. М. Перетц, крім видання власних праць, керував працями двох комісій та Т-ва, а саме:

15. **Комісія давнього українського письменства** організувалася в кінці 1927 року в складі 1 штатного, 2 нештатних співробітників та 9 членів. Крім основного ядра у Києві, працюють групи в Ленінграді і Москві під керівництвом акад. Перетца. Завдання — бібліографія давнього письменства, розшуки творів в архівах і бібліотеках, підготовки до друку пам'яток XI—XVIII ст., філологічне дослідження їх.

16. **Т-во дослідників історії, письменства та мови в Ленінграді**. Мало 36 дійсних членів; підготувало до друку чимало наукових праць.

VI. — Катедра новітньої історії українського народу — акад. М. С. Грушевський. Він випустив V том «Історії української літератури» — працює над дальшими; працює також над IX т. «Історії України-Руси», редагує «Україну», головує в низці комісій, а саме:

17-18 **Історична Секція з Іст.-економічною підсекцією**, видала 5 книжок «України», та I книжку «Наукового збірника» за 1927 р.

19. **Культурно-Історична Комісія** — видала III вип. «Первісного Громадянства» під ред. К. М. Грушевської.

20. **Комісія Історичної Пісенности**, в складі 1 штатного і 2 нештатних співробітників, видала I том «Укр. Народні Думи» під ред. К. М. Грушевської.

21-24 **Чотири комісії порайонового розроблення історії України** продовжували працю в тому ж складі.

25. **Комісія Старої України** лише на початку 1928 р. одержала 1 штатного співробітника. Мала обробляти проблеми джерелознавства, колонізації, формування держави, державного життя в Західній Україні.

26. **Комісія для дослідження нової української історіографії** брала участь в уряджуванні урочистих засідань, присвячених П. О. Кулішеві, О. М. Лазаревському, М. О. Максимовичу і В. Б. Антоновичу.

27. **Комісія найновішої історії України** видала в 1927 р. збірник «За сто літ», і підготувала 2 і 3 «Збірники».

28. **Археографічна Комісія** під керівництвом О. Ю. Гермайзе мала 2 штатних (попереднього року було 3) та 4 нештатних співробітників. Випустила в світ том «Українського Збірника», «Матеріали до історії картографії» В. Кордта, розпочала друкувати I том «Українського Архіву», що містить опрацьовані О. Ю. Гермайзе матеріали до Коденської книги.

VII. Катедра давньої історії українського народу — акад. Д. І. Багалій розпочав друкувати курс історії України, зробив огляд української історіографії, редагував з С. О. Єфремовим I том «Записок Шевченківського Інституту».

VIII. Директор з правами академіка О. С. Грушевський керував:

29. **Історично-геогр. комісією**, в попередньому складі; видрукувала I вип. свого Збірника.

IX. Катедра візантології — акад. Ф. І. Мищенко — керував:

30. **Комісією для вивчення візантійського письменства та його впливу на Україну**; Комісія не мала ні штатних, ні нештатних співробітників, а лише гурток людей, 15 осіб, що брали участь в засіданнях комісії.

X. Катедра історії українського мистецтва — акад. О. П. Новицький — працювала над обробленням VII т. академічного видання творів Шевченка і його малюнків. О. П. Новицький головував в ряді комісій, а саме:

31. **Кабінет українського мистецтва з гуртком «Студію»** працював за старим складом, але мережа співробітників збільшилася.

32. **Музей українських діячів науки і мистецтва**, в складі консерватора І. Я. Рудинської та 2 нештатних постійних і 10 непостійних співробітників; збільшував експонати: за 1927 придбав музей 3 235 експонатів, головнo шляхом пожертв. Зложив збірник пам'яті М. В. Лисенка, під ред. С. О. Єфремова та О. П. Новицького.

33. **Український Театральний Музей**, в складі керівничого П. І. Руліна та 1 нештатного постійного співробітника, одержав помешкання в Лаврському Музейному городку. Багато нових експонатів — 4 156 за 1927 рік, серед них — Галаганівський вертеп. Видав брошуру П. І. Руліна «Український Театральний Музей».

34. **Історичне Т-во Нестора Літописця** під головуванням акад. М. П. Василенка мало 181 члена. Приступило до складання чергової книжки з звідомленнями з 1914 по 1927 рік.

35. **Науково-Педагогічна комісія** під головуванням академіка II Відділу О. В. Корчака-Чепурківського, та під керівництвом В. Ф. Дурдуківського, як і раніш, мало 3 секції.

36. **Науково-Педагогічне Т-во** під головуванням акад. О. В. Корчака-Чепурківського в складі 208 членів зосередило кращих педагогів.

37. **Кабінет дослідження дитячої творчості** під керівництвом акад. Ф. І. Шміта мав 1 штатного співробітника Б. Бутника-Сіверського. Досліджував малюнки, збирав їх (2 820 за 1927 рік), вів консультації з педагогами.

38. Співробітники з окремими науковими дорученнями: залишалися ті самі 8, з них — В. І. Барвінок, О. Б. Курило, М. М. Новицький, Н. Д. Полонська-Василенко, та П. М. Попов штатні, В. А. Камінський, В. О. Пархоменко, Л. М. Старицька-Черняхівська — нештатні.

39. **Бібліотека збагатилася** збіркою акад. В. С. Іконникова (22 000 томів), керівником була К. М. Антонович, і 3 нештатні співробітниці.³

ДОДАТОК Ч. 4

Скорочене звідомлення секретаря I Відділу акад. О. Новицького про роботу Відділу за 1928 рік

За 1928 р. сталися зміни в особовому складі Відділу: акад. С. О. Єфремов відмовився від секретарства, обрано акад. О. П. Новицького. Вибули зі складу два

³ С. Єфремов. Звідомлення I Відділу за 1927 рік. Записки Іст.-Філ. Відділу за 1928 р. кн. XIX, стор. 372—386.

академіки: Ф. І. Мищенко та К. В. Харлампович. Тепер у відділі є 8 дійсних штатних та 7 позаштатних співробітників, 2 директорів з правами академіків і 6 членів-кореспондентів.

Катедра історії українського народу керувала систематизацією історичного матеріалу за II половину XVII ст., підготовлювала видання IX тому України-Руси. Перша половина тому вийде цими днями.

Культурно-історична комісія, разом з комісією української піснотворності і Кабінетом примітивної культури крім організації дослідно-збиральної роботи (Правоб. Полісся та Дніпрельстан) провадила видання «Первісного громадянства» — два річники за 1927 та 1928 роки.

Комісія Історичної Пісенности розпочала підготовку до видання II тому Корпусу Українських Народних Дум, і підготовляла корпус історичних пісень XVIII в.

Комісія Старої Історії України вивчала: колонізацію, організацію суспільних верств та українське літописання.

Комісія Лівобережної України видала збірник «Чернігів і Півн. Лівобережжя».

Комісія Південної України готує збірник.

Комісія Західньої України веде підготовку для видання збірника присвяченого Галичині з Буковиною та Закарпаттям.

Комісія Києва і Правобережжя працювала головню в галузі історії XIX ст.; не могла підготувати збірника за браком коштів.

Археографічна комісія закінчила друком I том «Українського Архіву», що містить Коденську книгу, приступила до друку I тому «Генерального Слідства», підготувала «Акти й листи 1659—1665 рр.», підготовляла видання Січового Архіву повністю.

Комісія дослідження Української історіографії випустила том науково-публіцистичних і полемічних писань М. І. Костомарова та приступила до підготовки видання творів В. Б. Антоновича.

Комісія новішої історії України випустила II і III томи збірника «За 100 літ».

Історична Секція при Істор. Філ. Відділі випустила III і IV тт. Праць, 6 книг «України» і «Науковий Збірник» за 1928 рік та I том «Ювілейного збірника на честь акад. Грушевського».

Комісія для дослідів над історією громадських течій на Україні під головуваннями акад. С. О. Єфремова виділила спеціальну комісію для вивчення декабризму на Україні; намічаються надалі підкомісії для вивчення польських повстань та початків соціалістичних рухів.

Комісія для складання біографічного словника діячів України під головуванням С. О. Єфремова, підготувала до друку I том.

Історично-географічна Комісія під керівництвом О. С. Грушевського вибирала картки з архівних джерел, обробляла матеріали, складала словник; випустила II том «Історично-географічного збірника».

Комісія давнього українського письменства під головуванням акад. В. М. Петретца, складала систематичну бібліографію давнього письменства, та описи неописаних ще рукописів, видала I том «Пам'яток мови та письменства», і здала до друку том II.

Комісія для видавання пам'яток новітнього письменства головним чином працювала над Шевченком і підготувала т. III (листування) та VIII (малюнки), видала збірник «Література» т. I.

Етнографічна комісія провадила що року кореспонденцію: мала 1 200 постійних кореспондентів і 11 000 непостійних за рік. Видала дві книжки 6 і 7 «Етнографічного Вісника». Відділ затвердив при ній Кабінет національних меншостей та Кабінет казкової творчости.

Кабінет Музичної Етнографії провів 7 експедицій (3 — коштом ВУАН, дві — на субсидію К. В. Квітці, 3 — Управління Політосвіти та 2 — коштами самого К. В. Квітки). Видає записи А. Конощенко та збірку пісень.

Катедра й Кабінет Українського Мистецтва продовжує збирання матеріалів для мап художньо-народної промисловости та матеріалів для тлумачного словника української архітектури та малярської праці М. В. Гоголя. Видала «Розпис хат у с. Ходировцях на Кам'янецьчині», М. Щепотева.

До катедри належать два музеї: Музей українських діячів науки та мистецтва та Український театральний музей. Музей діячів влаштував виставку пам'яті І. С. Нечуя-Левицького, вилав звіт за два роки, і листи В. Горленка до П. Мирного. Друкується Збірник музею, присвячений М. В. Лисенкові. Театральний музей має лише одного керівника. Не зважаючи на це мав 1 322 відвідувачів.

Комісія для складання словника української живої мови, під головуванням А. Кримського виготовила 1 і 2 вип. II тому Російсько-Українського словника.

28 липня померла М. М. Грінченко, член-редактор. В. М. Ганцов, керівничий, увесь рік перебував за кордоном, а його заступав Г. К. Голоскевич.

Комісія для складання словника української живої мови, під головуванням приступила до друку I тому.

Інститут Української Наукової мови видав 6 словників, 2 словники здано до друку, 6 переходять через редакцію.

Комісія історії української мови під керівництвом А. С. Кримського вивчала актову мову XIV—XVII ст.; видала I том «Українських грамот», і підготувала II том.

Діалектологічна комісія друкує «Діалектологічний Збірник». Тепер, в 1929 р., закладаються комісія нормативної граматики української мови під головуванням А. Ю. Кримського та комісія етимологічного словника під головуванням Е. К. Тимченка.

Кабінет Арабо-Іранської філології та тюркології під керуванням А. Ю. Кримського.

В 1929 р. засновується кабінет експериментальної фонетики.

Візантологічна комісія — працювала почасти спільно з Асоціацією Сходознавства.

Гebraїстична комісія випустила Збірник ч. I.

Комісія Заходо- і Америкознавства випустила «Збірник Заходознавства» т. I.

Науково-Педагогічна комісія під головуванням акад О. В. Корчака-Чепурківського та керуванням В. Ф. Дурдуківського мала дві секції — методів педагогічної праці та охорони здоров'я дітей.

Бібліотека Відділу ім. Антоновича, впорядкувала книгозбірню В. С. Іконникова, упорядкувала каталог.

При Відділі існують Наукові Товариства:

Історично-літературне, під головуванням С. О. Єфремова, секретар П. П. Филіпович, в складі 49 членів.

Товариство дослідників української історії, письменства та мови в Ленінграді, під головуванням В. М. Перетца, в складі 40 членів.

Історичне Товариство Нестора Літописця під головуванням М. П. Василенка, існує вже 56 років, має 178 членів.

Товариство продовжувало складання чергової книжки, видання яких припинилося в 1914 р.; там мали бути вміщені звідомлення з 1914 до 1928 року.

Рукопис цієї книги, майже готової до друку, а також книга — Журнал засідань загинули на квартирі секретаря Т-ва В. М. Базилевича під час арешту його в 1934 році, коли НКВД вивезло всі його рукописи й бібліотеку.

При відділі працювали наукові співробітники з окремими дорученнями:

В. І. Барвінок описував стародруки, О. В. Курило підготувала діалектологічний словник Поділля, М. М. Новицький обробляв матеріяли до біографії Шевченка, Н. Д. Полонська-Василенко працювала над головною працею «Розподіл запорізької спадщини», надрукувала розвідку «Південна Україна р. 1787» і «Не здійснений архітектурний проект» (з минулого Катеринослава); підготовляла показник мап Запоріжжя XVIII ст. та редагувала за дорученнями Д. І. Багалія його працю: «Заселення Південної України». П. М. Попов знайшов декілька невідомих полемічних творів XVI—XVII ст. та видав «Ксилографічні дошки Лаврського музею», т. I.⁴

ДОДАТОК Ч. 5

Скорочений звіт Історичних Установ І Відділу ВУАН за 1928 р.

Історична Секція пережила в 1928 р. стадію збільшеної організаційної роботи, з огляду на подані їй надії на спеціальні дотації на її науково-організаційну роботу, і потім тихого пригасання цієї робочої енергії, проектів і плянів, коли ці надії розвіялись. Так було запроєктовано серію комісій, присвячених сусіднім народам: великоруському, білоруському, польському, словацькому, мадярському, молдавському, турецько-татарському, питанню симбіозу в прикордонних мішаних територіях. Пощастило організувати, за браком коштів, лише одну українсько-молдавську комісію. Її праця зацікавила керуючі круги Советської Соц. Молдавської Республіки, які зверталися до Комісії з проханням прийняти на себе керування роботою їх Наукового Комітету. Але справа розбивалася через нестачу потрібних для цієї Комісії засобів.

Так само застрягли в тих же нестатках можливості розвитку пляну поширення закордонних зв'язків, притягнення до праці закордонних вчених, широкої популяризації в закордонних кругах української наукової праці. Перша закордонна подорож К. М. Грушевської її власним коштом дала наслідки: вона познайомила з сучасним станом наукових досягнень ВУАН вчених Парижу, Берліну, зацікавила закордонних вчених науковими плянами ВУАН на майбутнє. До К. М. Грушевської зверталися в справах українського мистецтва організаційні комітети чергових вистав і з'їздів.

Подорожі інших членів не відбулися.

Неможливість відряджень до Західної України дуже гальмує працю: на ювілей акад. К. Й. Студинського вдалося поїхати Ф. Я. Савченкові — іншому співробітникові не дано дозволу.

За 1928 р., не зважаючи на затяжний ремонт будинку, відбулося 90 засідань і прочитано 196 наукових рефератів. Було 2 комеморативних засідань, присвячених В. В. Антоновичеві та Укр. Науковому Товариству. Ф. Я. Савченко має випустити окремою книжкою працю про Юго-Зап. Отдел Русского Географического Общества, одного з попередників Наукового Товариства.

Видавнича діяльність Історичної Секції була дуже показна: випустила 2 томи праць за 1926 і 1927 рр. [(Записки Іст. Філ. Відд. тт. I, II) і 20 (IV).] Збільшена «Україна» — 6 книг, замість 4 на рік і видано «Чернігів і півн. Лівобережжя» та

⁴ Вісті, 1929, ч. 3-4, стор. 10—16.

I том «Ювілейного збірника на честь М. С. Грушевського» з працями 51 співробітників, серед них багато закордонних вчених.

(Варто відзначити: О. Менгіна [Відень] — про культуру Тохарів і Хеттів. Л. Нідерле — про слов. зашниці, М. О. Макаренко про розкопи в Спасі Черніг. О. М. Андріяшів про колонізацію Сіверської землі, Ю. І. Сіцінського про оборонні замки, О. І. Барановича — «Про панське місто за часів Польської держави»).

Асоціація культурно-історичного досліджу. Її творили комісії: культурно-історична, історичної пісенности ВУАН, відділ Примітивної культури і народної творчости, Наук. дослідчі катедри історії України і Кабінету Приміт. культури. Року 1928 розділено катедру на два відділи — історичний і етнографічний, або відділ Примітивної культури. Подорож К. М. Грушевської до Франції дала багато, вона ознайомилася з Етнологічним Інститутом, з новими методами дослідження, обслідування фольклору. Поновили видання «Первісне громадянство», 1928 р. випущено річник за 1927 р., перш. випуск 1928 р., з початком 1929 р. видано 2 і 3-ий вип. за 1928 р., почато перший випуск 1929 року. Правда, з виданням затримка, бо коштів за 1928 р. ще не виплачено урядом.

Культурно-історична комісія досліджує соціальну преісторію, загальну і спеціально українську, за допомогою етнології найстарші соціальні форми. Дуже багато дала К. М. Грушевська — звернула окрему увагу на роль жінки в передісторичному побуті.

Тепер К. М. Грушевська працює над формою обміну в первісному громадянстві. Працюють над цими темами В. Денисенко, К. Копержинський, Ф. Савченко.

Комісія Історичної Пісенности веде велику роботу, хоч має лише одного штатного співробітника з 1927 р., вона мусить кермувати збиранням пісень, висилаючи своїх робітників на місця, систематизувати і вивчати нові записи, веде корпус дум; перший том вийшов в 1927 р., містить велику студію про збирання дум, та 13 дум з апаратом. Багато рецензій, зокрема акад. В. М. Перетца в Етногр. Віснику, визнає за значнішу подію в галузі фольклористики за останнє десятиріччя. Р. 1929—30 почнеться друком II том, де має бути 6 дум з апаратом і варіантами. В III томі будуть музичні записи; в IV — пародії, підробки, думи; т. V і VI обслідування літературних паралель. Все видання «стане дійсно невмирущою окрасою нашої науки».

Крім дум, вивчаються історичні пісні, в першу чергу XVIII ст., далі XIX століття. Поруч комісія веде дослідчу роботу — вибирає професійні мотиви в думах. Проводять дослідження народньої тоніки — акад. Ф. Колеса, кращий знавець, вивчає речитативи, К. Квітка — творення ритму і мелодії.

Комісія Старої Історії України має одного штатного співробітника і то лише з 1928 р. Завдання її дуже важливі в зв'язку з занепадом взагалі студій історії України до Хмельниччини, протягом останніх 20—30 рр. Між тим для вивчення сучасної історії і розуміння історичних процесів конче потрібне знайомство з давньою історією, починаючи з розселення українських племен. Треба рахуватися з матеріалами, що дали археологія і джерелознавство, місцеве і закордонне. Треба внести корективи, зроблені на підставі нових матеріалів, в старі концепції. В звітномленні 1927 р. було поставлено такі питання: ударні теми роботи; вияснити культурний рівень, формування київської держави, організації суспільних верств і влади; Схід і Захід в Галицькій Русі; Подніпров'я і Чорне море. Штатний співробітник має завдання студіювати нову літературу про боротьбу за Зах. Україну XII—XIV ст., польську і угорську окупацію Галичини.

О. М. Андріяшев перевіряє дані про колонізацію, С. Ю. Гаєвський — історію київського літописання, В. О. Пархоменко — взаємини з кочовиками, В. І. Новицький — державне право київської і галицької доби.

Багато друківано: «Київ» і «Чернігів», «Колонізація Київщини» О. М. Андріяшева; мають бути надруковані — «Чернігівщина» і «Переяславщина» (праці IV і V), Студії В. І. Новицького про «Державне життя в Україні», і «Лукомор'я» (Праці, V).

При комісії формується позбавлена штатних співробітників комісія історії освіти.

Комісія історії Києва і Правобережної України з підкомісією старого Києва. Вже давно домагається ця підкомісія заснування спеціального музею Києва, але це не вдається за браком коштів. Проводиться підготовка збирання експонатів. Є надія на дотацію Всесоюзної Академії в зв'язку з ювілеєм Академії.

Друга справа, яку порушила комісія ще в 1924 р., — це заходи для збереження будинку старої академії, її колекцій, бібліотеки, рукописів.

1925 року Окрвиконком передав в розпорядження ВУАН старий академічний будинок; ухвалено залишити там бібліотеку, щоб зберегти традицію; з нагоди ювілею ВУАН піднято питання про передачу цілої садиби, як заповідника і передачу ВУАН нового корпусу (1820 р.). Це буде корисним і для Подолу, що дістане сад, музей, бібліотеку, народню читальню.

Комісія ухвалила видавати продовження збірника «Київ» 1926 р. під назвою «Київські збірники археології, історії, побуту й мистецтва». Довго велися переговори з Держвидав-ом і Окрвиконкомом про дотації, але не мали успіху і комісія поставила їх в академічні видання.

Комісія Лівобічної України 1928 р. випустила «Чернігів та Північне Лівобережжя». Це був гарно виданий, розкішно ілюстрований збірник. Вперше виявлено значення Сіверщини, як великої скарбниці, де збереглися пам'ятки всіх пройдених етапів історії України, починаючи від палеоліту (Мезинська станція). В особливому сяйві виступила українська Равенна — Чернігів. Скласти збірника було дуже важко: комісія має лиш одного штатного співробітника, коштів мало, і тому багато матеріялу друкувалося в різних виданнях.

Комісія Південної України підготувала до видання збірник, складений за зразком «Києва» та «Чернігова»; завдання дуже важливе: поперше, треба ув'язати історію Південної України з історією України, а також виявити характер історичних процесів, що відбивалися там, встановити їх зв'язок з загальноукраїнськими впливами, колонізацію, економіку.

Зібраний великий матеріял не видано за браку паперу, коштів на ілюстрації; ще літом 1929 р. не розпочато друком. Зміст: вступна стаття П. А. Тутковського, С. С. Дложевського і М. О. Макаренка — питання археології, Б. В. Варнеке, В. А. Пархоменка і Є. О. Загоровського — колонізаційні зміни, В. О. Пархоменка і Ф. О. Петруня — зміни степової людности, І. П. Крип'якевича — козацька доба в Південній Україні, Н. Полонська-Василенко — «Втікачі на Полудн. Україні», Т. Гериновича — торговельне значення Чорного моря. Половина тому — нове заселення Півд. України, культура, освіта.

«З нагоди шефства, прийнятого ВУАН над Донбасом, голова комісії вмістив у сталінській газеті «Диктатура Труда» ч. 21, спеціально присвяченим праці Академії, коротку інформацію про Академію.

Асигновано було на комісію Півд. України на рік: 850 карб., з того 240 карб. на устаткування, 480 — на науково-операційні і 130 — на відрядження.

Комісія районного дослідження Західньої України випустила літом 1928 р. перший том «Матеріялів для культ. й громадської історії Зах. України» з цінною збіркою листування Франка з Драгомановим 1877—1895, спорядженою М. С. Возняком (347 листів, 500 ст.). Одночасно М. С. Возняк дав ряд цінних студій про Франка і Драгоманова (друковано переважно в збірнику «За сто літ», кн. 2, 4, 5,

«Україна» 1929 I). Акад. К. О. Студинський виготовив том матеріалів до історії зносин українців з Наддніпрянщини з українцями Галичини 1860—1870 рр. Ф. Я. Савченко друкує том листування галицьких українців з Бодянським; Вагилевича і Головацького (записки з портфеля Ламанського).

На черзі стоїть підготовка районного збірника типу «Києва» та «Чернігова» (Галичина, Буковина, Закарпаття). ДВУ дало згоду внести на 1930—31 р. його в плян, а І. П. Крип'якевич взяв на себе зносини з авторами, зокрема також з Буковиною та Закарпаттям. Зносини з Галичиною взяв на себе В. Дорошенко.

Археографічна комісія зазнала труднощів через тяжку недугу і смерть вченого секретаря Г. І. Іванця в травні 1929 р. Надруковано: 3 томи «Археографічного Українського Архіву» (I—III) і один том Археографічного Збірника (III). Том II — «Коденська книга — протоколи судової комісії в Кодні, Троянові й Корсуні 1769—1772 рр.» була закінчена, але чекала вступної статті О. Ю. Гермайзе. I том — «Генеральне слідство Стародубського полку» підготовлене К. О. Лазаревською, кінчається друком. III том — акти й листи 1657—1665, зібрані В. Герасимчуком, почато друком.

IV том «Опис Новгород.-Сіверського намісництва», підготовлений П. К. Федоренком, іде до друкарні. Готуються «Переписні книги 1668» за редакцією В. О. Романовського.

II том Археографічного Збірника з матеріалами XVII—XVIII ст. закінчується друком. Під редакцією С. В. Юшкова готується видання «Руської Правди»; за редакцією В. О. Кордта закінчується друком том «Матеріали до історії картографії України і сумежних країн».

Комітет для описування українських стародруків описав 824 видання в бібліотеках і музеях Києва, Чернігова, Харкова, Москви, Ленінграду.

Комісія для дослідження нової української історіографії, хоч лише цього року дістала штатного співробітника, вже кілька років працювала систематично. Використовувала дати ювілеїв представників української історіографії — М. О. Максимовича, М. І. Костомарова, П. О. Куліша, О. М. Лазаревського, В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова, Івана Франка. В 1928 р. зосередила увагу на Антоновичу; передбачено видати 8 томів його праць і IX-й листування. Очолює К. М. Антонович, помічники — М. М. Ткаченко і В. Д. Юркевич.

В. Юркевич підготовляє етнографічні твори М. І. Костомарова, В. Данилів — біографію М. О. Максимовича, К. Лазаревська — О. М. Лазаревського.

На жаль, пляни історіографічної комісії не знайшли співчуття в пляновій комісії ВУАН і реалізація їх відкладається.

Комісія новішої історії України лише з 1. VI. дістала штатного співробітника (К. Копержинського), який для комісії покинув штатну посаду в Одеській бібліотеці. Випустила в 1928 р. II і III томи «За сто літ», в 1929—IV, друкується V, на 1929—30 ДВУ прийняло VI. Розповсюдження гальмується високою ціною, а вона є наслідком малого накладу через паперовий голод. Секція клопочеться про зниження ціни. В двох випусках в 1928 р. вміщено: Енеїда Рачинського 1840-х рр., письм. спадщина В. Мови, Студія В. В. Міяковського про П. Марковича, з листуванням М. І. Костомарова, М. П. Драгоманова, І. Франка, Павлика, мемуари С. Ф. Русової про 1870—1900 рр., М. В. Беренштам-Кістяковської, О. Т. Дучинської, спомини М. Мочульського про останні роки Франка, автобіографія Самійленка, студії О. Назаревського про студентські рухи 1870—80 рр., Г. П. Житецького про «Київську Старину» 1880 років.

В IV вип. 1929 р. вміщено матеріали про етнографічні пляни 1840 рр. І. Срезневського, О. Бодянського, П. Куліша; Б. Шевелева про чернігівський процес Носа-Андрущенка, Й. Бера про землевольців 1870-х рр., О. Рябініна-Склярев-

ського про одеську громаду, 1880-х рр., спомини Л. Ф. Міщенкової про 1870 рр., невидані твори Франка, підготовлені М. С. Возняком й інш.

З огляду на 50-річчя процесу київських революціонерів розробляли питання про революційне народництво на Україні в 1870-х рр. (ст. І. Рибаківа, І. П. Житецького).

Науково дослідча катедра історії України, заснована 1924 р., в березні вступила в п'ятий рік існування. Відзначивши ювілей, ухвалила поділ на 2 частини — історичний і примітивної культури. Доповнили склад дійсними членами.

Відділ Історії України залишився без зміни в трьох секціях: а) методології і соціологічного обґрунтування історії, б) історії соціальної і політичної, в) історії культури, що поділяється на підсекцію матеріальної та інтелектуальної. При ній існував з 1925 р. кабінет Примітивної культури, що тепер відійшов до відділу Приміт. культури і Народної Творчості.

Персональний склад збільшився. Затверджені Упр. Голов. Наукою дійсними членами: В. І. Герасимчук, І. П. Крип'якевич і М. М. Марковський. Науковими співробітниками: С. Ю. Гаєвський, О. М. Степанишина. Аспірантами: П. А. Діхтяр, В. М. Котацук, Л. В. Маловидов.

Провадив курси для аспірантів: П. П. Клименко, — з методики історії, О. Попов — з суспільної економіки, А. Степович — з слов'янських мов.

Видання: II том Студій з історії України, присвячено «на пошану М. С. Грушевському» і приступлено до III т. Студій.⁵

ДОДАТОК Ч. 6

Скорочений звіт III Відділу ВУАН за 1928 рік

Соціально-економічний Відділ ВУАН за 1928 рік працював в такому складі: 6 штатних академіків (що перебували у Києві) — М. П. Василенко (голова Відділу), мав катедру історії західньо-руського та українського права, К. Г. Воблий — катедра економіки торгу й промисловости, О. М. Гіляров — катедра філософії права, О. О. Малиновський — катедра звичаєвого права України; М. В. Птуха — катедра статистики та Л. М. Яснопольський — катедра фінансової науки. Позаштатних академіків було 2 — С. С. Дністрянський (Прага) — катедра цивільного права і В. Ф. Левитський (Харків) — катедра історії народнього господарства. Членів-кореспондентів було 2 — М. О. Максимейко (Харків) — катедра історії права та С. Ю. Семковський (Харків) — катедра соціології. Обрані на академіків професори С. І. Сонцев (на катедру політичної економії) та В. Е. Грабар (на катедру міжнароднього права) довгий час не були затверджені НКО⁶. У Відділі працювали 12 штатних наукових співробітників та понад 100 наукових позаштатних і науково-технічних співробітників. Бібліотекою завідувала з 1921 року штатна бібліотекарка Г. І. Каманіна.

При відділі існують 7 постійних комісій, 1 інститут, 2 семінари, і 2 наукових товариства.

⁵ Записки I Істор.-Філ. Відділу, кн. XXIV, 1929 рік, стор. XI—XXIX.

⁶ Обоє академіків — С. Сонцева та В. Грабаря так і не було затверджено. — Автор.

1. **Демографічний Інститут** в складі: директор акад. М. В. Птуха, штатні співробітники: П. І. Пустоход, В. Ф. Резников, М. М. Трацевський і 7 позаштатних. Інститут працює над: 1) розробленням питань теоретичних з статистики; 2) науковим опрацюванням матеріалів щодо людности України і 3) критичним опрацюванням та виданням джерел з статистики України. За весь час опублікував 5 томів «Праць», 6-й закінчується друком; видано Демографічний Збірник і готується другий; опрацьовується 7-й том «Праць».

2. **Комісія для вивчення народнього господарства України** працює в складі: Голова акад. К. Воблий, заступник голови Г. О. Кривченко, та А. І. Ярошевич — обидва штатні, і 12 позаштатних. Завдання комісії: 1) досліджувати продукційні сили народнього господарства України, 2) вивчати можливості, форму й вагу участі України в світовому господарстві, 3) умови процесу та наслідки переходу України до нового аграрного ладу, 4) вивчати перспективні пляни економіки України, 5) опрацьовувати історію української економічної думки, 6) вивчати методологічні питання, зв'язані з студіями різних галузей народнього господарства України. Вийшов з друку I том «Праць» комісії.

3. **Соціологічна Комісія**, під головуванням члена-кореспондента С. Ю. Семковського має одного штатного співробітника (М. Розанова), 15 дійсних членів і 6 наукових співробітників. Організовано філію в Харкові. Ця комісія ставила перед собою завдання: 1) систематичну розробку проблем марксистської соціології, 2) працю над критиками марксизму й антикритикою, 3) історією соціологічних доктрин, 4) працює над новішими соціологічними течіями і їх критикою, 5) над соціологією права й держави, 6) соціологією національного питання, техніки, мови, науки, філософії, релігії, мистецтва, літератури. Готується I том «Праць».

4. **Комісія вивчення фінансових справ** працює в складі голови акад. Л. М. Яснопольського та секретаря В. В. Ігнатовича; має 8 членів та 20 позаштатних робітників. Комісія виділила Секцію місцевого та комунального господарства з проф. П. Л. Кованьком (голова) та М. Т. Стельмашенком (секретар) на чолі. Комісія вивготвила за два роки низку праць; з кінця 1928 р. приступила до друку I Збірника праць Комісії вип. I; 2 — Збірник Секції місцевого господарства; проф. П. Л. Кованько: «Господарство Києва», в I; 3. М. Маслеников: Бібліографічний показник літератури з публічного і державного контролю; Н. Карцева і М. Стельмашенко — Бібліографічний показник праць по комунальному господарству.

5. **Комісія для вивчення історії західньо-руського та українського права** під головуванням акад. М. Василенка має 2 штатних співробітників — С. М. Іваницького-Василенка та Л. О. Окіншевича (секретар); та 11 позаштатних. Крім індивідуальної праці окремих членів комісії приступлено до колективної праці складання книги з історії українського права, в формі збірника статтів, складеного за певною системою, що охопить всі питання науки історії українського права. Розпочато друк VI тому «Праць» комісії; крім статтів М. Максимейка, М. М. Товстоліса, С. Г. Борисенка, М. Є. Слабченка, Л. О. Окіншевича та відділу критики, входить ювілейна записка про 10 років праці Комісії.

6. **Комісія для вивчення звичаєвого права України** працює в складі голови акад. О. О. Малиновського, керівничого А. Е. Кристера та секретаря В. А. Камінського. Вона поділяється на дві секції: приватного права на чолі з А. Е. Кристером та публічного — з акад. О. О. Малиновським. До кожної секції входить по одному штатному співробітнику, та — до першої 16 і другої — 9 позаштатних наукових співробітників.

Секція приватного права, що існує вже 10 років, видала 2 томи «Праць» і програми для збирання відомостей. Продовжується праця збирання бібліографічних карток для літератури після 1921 р.

Секція публічного права збирає матеріяли та опрацьовує праці для історико-бібліографічного словника діячів звичаєвого права. Секція опублікувала в кінці 1928 р. I том своїх «Праць».

7. **Комісія Радянського права**, працює півтора року під головуванням А. Е. Кристера і I штатного співробітника. Має секцію кримінального права, на чолі якої стоїть акад. О. О. Малиновський. В комісії працюють 14 членів позаштатних співробітників, в секції 8. Комісія опрацьовує теоретичні проблеми радянського права, бере участь в розробці законодавчих питань, складає бібліографію тощо.

8. **Правничо-термінологічна Комісія** має 4 членів: І. Ю. Черкаський (голова), Г. Д. Вовкушівський (секретар), А. Л. Дробязко і В. О. Крижанівський, які є позаштатними співробітниками Відділу. Комісія видала термінологічний словник і працює над його доповненням.

9. **Семінар для вивчення народнього господарства України** під керівництвом акад. К. Воблого, нараховує 23 члени з молодших науковців. Надрукував 3 випуски своїх «Праць».

10. **Цивілістичний семінар** працює під керівництвом А. Е. Кристера і має 4 членів.

11. **Товариство Економістів** розпочало діяльність з 1920 року. Воно об'єднує всі економічні сили Києва, має кілька філій в інших центрах. Товариство поділяється на 3 секції: народнього господарства, статистичну і кооперативну. На 1 січня 1929 р. нараховує 139 дійсних членів, 25 — членів-кореспондентів та 12 членів-співробітників. Голова його акад. К. Г. Воблий, заступник — Г. О. Кривченко, члени президії А. І. Ярошевич і А. С. Синявський, секретар О. М. Лапоногов, голова статистичної секції М. В. Птуха, секції народнього господарства А. І. Ярошевич, кооперативної П. Н. Пожарський.

12. **Товариство Правників** працює з 1921 р., нараховує 45 членів, голова його акад. О. О. Малиновський, заступник — А. Е. Кристер, секретар В. О. Язловський.⁷

ДОДАТОК 7

Реєстр

дійсних членів Всеукраїнської Академії Наук (ВУАН) в Києві з зазначенням дат народження й смерті, стислого фаху, урядово-адміністративних функцій та форми репресій

(Прізвища згуртовано за роками обрання до складу дійсних членів-академіків ВУАН)

1918 рік

Д. І. Багалій (1857—1931), історія України, невідмінний секретар ВУАН.
А. Ю. Кримський (1871—?), орієнталістика, українська філологія (заарешт. 1941).
М. І. Тетров (1841—1921), історія українського письменства.
С. Смаль-Стоцький (1895—?), українська філологія.

⁷ Записки Іст.-Філ. Відділу ВУАН, 1929, кн. XXIV, стор. XVII.

1919 рік

- М. Т. Біляшевський (1867—1926), археологія
С. О. Єфремов (1876—?), історія українського письменства і голова управи ВУАН, секретар I Відділу, засудж. в процесі СВУ.
ф. І. Міщенко, візантологія, (виключ. 1928 з наказу наркома Освіти Скрипника.
В. М. Перетц (1870—?), українська філологія, історія українського письменства, (засланий 1934, помер на заслання).

1920—1921 рр.

- В. С. Іконников (1841—1923), історія Росії.
М. Ф. Сумцов (1854—1922), українська філологія, етнографія.
К. В. Харлампович (1840—1932), історія української церкви, (виключ. 1928 з наказу М. Скрипника.
Ф. І. Шміт (1880—1934), історія мистецтва, (заарештований 1934 р.).

1922 рік

- О. П. Новицький (1862—1934), історія українського мистецтва.
А. М. Лобода (1871—1931), український фольклор.

1924 рік

- М. С. Грушевський (1866—1934), історія України, (заслано 1931).

1925 рік

- В. Гнатюк (1841—1926), фольклор.
В. П. Бузескул (1858—1931), класична історія.

1926 рік

- С. Ф. Ольденбург (1863—?), орієнталістика.

1928 рік

- К. О. Студинський (1868—?), українська філологія, (заарешт. 1941).

1929 рік

- М. В. Возняк (1881—1949), історія української літератури.
Ф. М. Колесса (1871—?), український фольклор.
Янко Купала (1882—1942), література.
В. І. Ігнатівський (1881—1949), історія, (заарештований).
М. Е. Слабченко (1882—?), історія літератури, (засланий, проц. СВУ, 1930 р.).
П. Г. Тичина (1891), література (комуніст).
В. Щурат (1871—?), історія української літератури.
Д. І. Яворницький (1855—1938), історія України.
М. І. Яворський (1885—?), історія України, секретар I Відділу 1929—30, (засланий 1931 р., комуніст).

II ВІДДІЛ

1918 рік

- В. І. Вернадський (1863—1943), мінералогія; президент Академії 1918-19 рр.
М. Т. Кащенко (1855—1935), акліматизація рослин; голова II Відділу до 1919 р.
С. П. Тимошенко (1878), техн. механіка, виїхав за кордон 1920).

1919 рік

- Д. О. Граве (1863—1939), математика.
В. І. Липський (1863—1934), ботаніка; секретар II Відділу, президент ВУАН 1921—28 рр.
П. А. Тутковський (1860—1930), геологія; голова II Відділу 1919—1930 рр.
О. В. Фомін (1869—1935), ботаніка; голова II Відділу з 1930 р., член президії 1929—1930 рр.

1920—1921 рр.

- М. О. Андрусов (1861—1928), геологія.
О. О. Ейхенвальд.
Е. П. Вотчал (1864—1934), ботаніка.
Д. К. Заболотний (1866—1929), мікробіологія, бактеріологія; президент ВУАН 1928—1929 рр.
В. О. Кістяковський (1865—1952), хемія.
О. В. Корчак-Чепурківський (1894—1944), медицина; неодм. секретар 1928—1932 р.
О. М. Нікольський, зоологія.
О. Я. Орлов.
В. О. Плотников, хемія.
Г. В. Пфейфер (1891—?), математика.
Б. І. Срезневський (1857—1934), геофізика.
А. В. Старков (1874—1924), медицина, (виїхав за кордон 1920 р.).

1922 рік

- О. О. Косоногов (1866—1922), фізика.
М. М. Крилов (1879—1955), математика.
І. І. Шмальгавзен (1884—?), зоологія; секретар II Відділу 1928—1930 рр.

1924 рік

- С. Г. Наовашин (1857—1930), ботаніка.
В. Г. Шапошніков (1870—?), хемія.

1925—1928 рр.

- Б. Н. Бернштейн (1880—?), математика.
І. П. Бородін (1847—1930), ботаніка.
В. Я. Данилевський (1856—?), фізіологія.
П. П. Козлов (1863—1955), географія.
О. У. Карпінський (1846—1936), геологія; президент Всесоюзної Академії Наук.
М. С. Курнаков (1860—1941), хемія.
М. В. Мельников-Розведенков (1866—1937), медицина, патологія.
А. В. Писаржевський (1870—1939), фізика; (комуніст).
О. М. Северцов, зоологія.
К. К. Симінський (1879—1932), технологія; член президії ВУАН 1928—1930 рр.
Т. Г. Яновський (1860—1928), медицина.

1929 рік

- О. О. Богомолец (1881—1951), медицина; президент ВУАН 1930—1951 р.
С. І. Вавілов (1891—1951), фізика; президент Всесоюзної Академії Наук.
О. Гольдман, фізика; заст. голови II Відділу 1930 р. (комуніст).
О. Н. Динник (1876—1950), технічні науки.
В. П. Затонський, хемія, заарештований 1937 р., (комуніст).
М. П. Кравчук (1892—?), математика; секретар II Відділу 1929 р. (заарешт. 1937 р.).

- О. В. Леонтович (1873—1937), медицина.
 В. Н. Любименко (1873—1937), медицина.
 Е. В. Опоков, гідрографія; (заарешт. 1937 р.).
 Е. Орлов, хімія.
 О. В. Паладін (1885), біохемія; неодм. секретар 1932—1951 рр., президент з 1951 р. (комуніст).
 Е. О. Проскура, фізика.
 В. В. Різниченко (1870—1932), геологія; заарешт. 1937 р.
 С. Рудницький (1877—?), географія; заслан. 1934 р.
 А. Сапегін, сільськогосподарські науки.
 О. М. Соколовський, ґрунтознавство, геологія; заарешт. 1933 р.
 В. Третьяков, біологія.
 М. М. Федоров (1867—?), техн. науки.
 М. І. Холодний (1882—?), біологія.

III ВІДДІЛ

1918 рік

- В. О. Косинський (1866—?) сільське господарство.
 О. І. Левицький (1849—1922), звичаєве право України; голова II Відділу, президент 1919—20 рр.
 Ф. В. Тарановський, порівняльна історія права, (виїхав за кордон 1922 р.).
 М. І. Туган-Барановський (1865—1919), теоретична економія.

1919 рік

- Б. О. Кістяковський (1868—1920).
 М. П. Василенко (1866—1935), історія українського права; президент 1920 р., голова III Відділу.

1920 рік

- Р. М. Орженцький (1863—1923), статистика, теоретична економія; секр. III Відділу 1920—1929 рр., (виїхав за кордон 1923 р.).
 М. .В Птуха (1884—?), заарешт. 1922 р., удруге 1934 р.

1921 рік

- К. Г. Воблий (1876—1947), господарство, торгівля, промисловість; голова III Відділу 1925 р., член президії 1928—30 р.

1922 рік

- О. Н. Гіляров, філософія права; голова III Відділу 1924 р.
 М. О. Малиновський (1868—1935), звичаєве право; заарешт. 1920 р.

1924 рік

- С. І. Солнцев (не затв.), політична економія.

1925 рік

- В. М. Гордон (1871—1926), цивільне право.
 С. С. Дністрянський (1870—1942), цивільне право.
 В. Ф. Левитський (1854—1939), історія економіки.

1928 рік

- В. Е. Грабар (1865—?), міжнародне право; не затвердж. урядом.

1929 рік

- Г. М. Крижановський (1872—?), економіка, (комуніст).
С. Ю. Семковський-Бронштейн (1882—?), соціологія, (комуніст, заарешт. 1934 р.).
М. О. Скрипник (1872—1933), економіка, комуніст, покінчив життя самогубством.
О. Г. Шліхтер (1868—?), економіка; голова II Відділу 1929—1930 рр., віце-президент ВУАН 1930 р., комуніст.
В. О. Юринець (1891—1933), історія права; секр. II Відділу 1929—1930 р., член президії III Відділу 1930 р., комуніст.

ДОДАТОК Ч. 8

Персональний склад історичних установ на 1 липня 1929 р. Рада Секції

- Грушевський Михайло Сергієвич**, Голова Секції і зв'язаних з нею академічних комісій, керівник Науково-Дослідчої Катедри і Катедри Історії України при Академії Наук.
Грушевський Олександр Сергієвич, Директор Істор. Географ. комісії, заступник Голови Істор. Секції, керівник секції соціал. і політичн. історії в Науково-Дослідч. Катедрі.
Гермайзе Осип Юрієвич, керівник Археографічної Комісії, секретар Іст. Секції керівник секції методології Наук.-Дослід. Катедри.
Щітківський Іван Іванович, штатн. наук. співроб. ВУАН, секретар комісії дослідження Києва.
Ткаченко Микола Михайлович, штатн. наук. співробітник Істор.-географ. комісії, наук. співробітн. Науково-Досл. Катедри.
Юркевич Віктор Дмитрович, наук. співроб. комісії україн. історіографії, аспірант Наук.- Дослід. Катедри.

Ревізійна Комісія

- Щербина Володимир Іванович**, керівник комісії Києва і Правобережжя, член кореспондент ВУАН, д. член Науково-Досл. Катедри.
Глушко Сильвестер Васильович, штатн. наук. співробітник Комісії Західн. України та Науково-Дослід. Катедри.

Катедра історії українського народу ВУАН

- Грушевський М. С.**, академік, керівник.
Глядківський Павло Семенович, секретар катедри.

Комісія культурно-історична

- Грушевський М. С.**, голова.
Грушевська Катерина Михайлівна, штатн. наук. співробітник, дійсн. член Наук Досл. катедри, секретар комісії.
Кондратова Катерина Бор., пост. нештатн. співр.
Штепа Кость Тодосович, проф. ІНО в Ніжені.

Члени:

- Гавриленко Теодор Матвійович**
Глядківський Павло Семенович
Гординський Ярослав

Денисенко Василь Семенович
Копержинський Кость Олександрович
Кравченко Василь Григорович
Савченко Федір Якович
Шевченко, Людмила Прокопівна.

Комісія історичної пісенності

Грушевський М. С. голова,
Грушевська Катерина Михайлівна, вик. обов'язки керівничого
Жуковська Марія Аркадіївна, секретар, штатн. наук. співроб.
Луговський Борис Левович, пост. нешт. співр. (завідуючий етнограф. музеєм в Чернігові).

Члени:

Возняк Михайло Васильович, академік (Львів)
Квітка Климент Васильович, штатн. співр.
Колеса Філарет Михайлович, академік (Львів)
Курило Олена Борисівна,
Мартинович Порфир Денисович
Савченко Федір Якович
Сластьон Опанас Васильович.
Смолинська Євгенія Сергіївна.

Комісія старої історії України

Грушевський М. С., голова,
Андріяшев Олександр Михайлович, в. об. керівничого
Карачівський Михайло Федорович, секретар, штатн. наук. співроб.
Новицький Віктор Ізмаїлович, пост. нештатн. співроб.

Члени:

Абрамович Дмитро Іванович
Гаєвський Степан Юхимович
Макаренко Микола Омелянович
Пархоменко Володимир Олександрович
Харлампович Кость Васильович

Комісія районного дослідження Києва і Правобережжя.

Грушевський М. С., голова,
Щербина Володимир Іванович, керівничий
Щітківський Іван Іванович, секретар
Істомин Михайло Павлович, пост. нештатн. співр.
Шамрай Сергій Вікторович, пост. нешт. співр.

Члени:

Добровольський Леонід Павлович
Ернст Феодор Людвігович
Заклинський Ростислав Романович
Кричевський Василь Григорович
Курінний Петро Петрович
Макаренко Микола Омелянович
Моргилевський Іпполіт Володиславович
Сімсен-Сичевський Олексій Михайлович

Комісія районного дослідження Південної України

Грушевський М. С., голова
Лазаревська Катерина Олександрівна, в. обов. керівничого
Шевченко Людмила Прокопівна, секретар
Берло Ганна Левовна, нештатн. співроб.
Берзілов Аркадій Васильович, (Чернігів), нешт. співроб.
Єршов Анатоль Григорович, (Ніжен), нешт. співр.

Члени:

Бужинський Михайло Михайлович
Гермайзе Осип Юрійович
Глушко Сильвестер Васильович
Граховецький Дмитро Демидович
Грушевський Олександр Сергійович
Дубровський Василь Васильович
Шевелєв Борис Михайлович

Комісія районного дослідження Південної України

Грушевський М. С. голова
Синявський Антон Степанович, в. обов. керівн., проф. К.І.Н.О.
Гавриленко Теодор Матвійович, секретар
Бракер Наталія Аркадіївна (Зінов'ївськ), нештатна співр.
Рябінія-Скляревський Олександр Олександрович (Одеса), нешт. співр.

Члени:

Варнеке Борис Васильович
Загоровський Євген Олександрович
Кравцов Дмитро Євстахійович
Петрунь Федір Остапович
Полонська-Василенко Наталія Дмитрівна
Шамрай Сергій Вікторович,

Комісія районного дослідження Західн. України

Грушевський М. С., голова
Студинський Кирило Осипович, товариш голови, академік (Львів)
Савченко Федір Яковлевич, керівн.
Глушко Сильвестер Васильович, секретар
Дорошенко Володимир Вікторович (Львів), нештатн. співр.
Сіцінський Юхим Осипович (Кам'янець Под.), нештатн. співр.

Члени:

Возняк Михайло Васильович, акад. (Львів)
Герасимчук Василь Іванович (Львів)
Карачківський Михайло Федорович
Колеса Філарет Михайлович, академ. (Львів)
Кордуба Мирон Михайлович (Варшава)
Костащук Василь Мокійович
Крип'якевич Іван Петрович (Львів)
Мочульський Михайло Михайлович
Павлик Остап Якович

Археографічна комісія

Грушевський М. С., голова
Гермайзе Осип Юрійович, керівник
Мандзюк Іван Данилович, в. обов. вчен. секретаря
Лазаревська Катерина Олександрівна, штатн. співробітн.
Єфимовський Володимир Степанович, нештатн. співр.
Корнилович Михайло Іванович, нештатн. співр.

Члени:

Василенко Микола Прокопович, академік
Герасимчук Василь Іванович (Львів)
Грушевський Олександр Сергійович
Данилевич Василь Юхимович
Кордт Веніамин Олександрович
Кордуба Мирон Михайлович (Варшава)
Криловський Арсен Семенович
Крип'якевич Іван Петрович (Львів)
Малиновський Оникій Осипович, акад.
Перетц Володимир Миколайович, акад.
Романовський Віктор Олександрович
Студинський Кирило Осипович, акад. (Львів)
Тимченко Євген Костьович
Харлампович Кость Васильович
Щербина Володимир Іванович, член-косп. ВУАН
Житецький Ігнат Павлович (д. член комісії, помер в 1929 р.)

Комісія Української Історіографії

Грушевський М. С., голова
Юркевич Дмитро Вікторович, секретар

Члени:

Антонович Катерина Миколаївна
Василенко Микола Прокопович, акад.
Гаєвський Степен Юхимович
Гермайзе Осип Юрійович
Данилов Володимир Валеріанович
Лазаревська Катерина Олександрівна
Петровський Микола Ніонович
Ткаченко Микола Михайлович

Комісія новішої історії України

Грушевський М. С., голова
Копержинський Кость Олексійович, в. обов. керівника
Комаров Богдан Михайлович (завід. бібліотекою в Одесі), нештатн. співр.

Члени:

Возняк Михайло Васильович, акад. (Львів).
Гермайзе Осип Юрійович
Глушко Сильвестер Васильович
Кияниця Петро Олександрович
Попов Олександр Степанович

Савченко Федір Яковлевич
Степанишина Оксана Михайлівна
Студинський Кирило Осипович, акад. (Львів)

Науково-Дослідча катедра історії України

Грушевський М. С., керівник; він же керівник секції історії культури
Гермайзе Осип Юрійович, керівник секції методології і соціологічного обґрунтування історії
Грушевський О. С., керівник секції соціальної і політичної історії

Дійсні члени:

Данилевич Василь Юхимович
Герасимчук Василь Іванович (Львів)
Крип'якевич Іван Петрович (Львів)
Марковський Михайло Миколайович
Щербина Володимир Іванович, член-кореспонд.

Наукові співробітники:

Баранович Олекса Іванович
Гаєвський Степан Юхимович
Глушко Сильвестер Васильович
Петровський Микола Ніонович
Степанишина Оксана Михайлівна
Ткаченко Микола Михайлович
Федоренко Павло Костевич (Чернігів)
Шамрай Сергій Вікторович

Аспіранти:

Діхтяр Панас Андрійович
Єфимовський Володимир Степанович
Костащук Василь Мокійович
Кияниця Петро Антонович
Кравцов Дмитро Євсейович
Міловидов Лев Вікторович
Нечипоренко Прокіп Іванович
Павлик Остап Яковлевич
Юркевич Віктор Дмитрович

Відділ примітивної культури і народньої творчості

Дійсні члени:

Грушевська Катерина Михайлівна
Колеса Філарет Михайлович, акад.
Копержинський Кость Олексійович
Савченко Федір Яковлевич

Аспіранти:

Глядківський Павло Семенович
Денисенко Василь Семенович
Сильченко Володимир Миколайович
Смолинська Євгенія Сергіївна

Кабінет примітивної культури

Грушевська Катерина Михайлівна, керівник

Жуковська Марія Аркадіївна, архіварій і систематизатор.⁷

ДОДАТОК Ч. 9

Співробітники ВУАН заарештовані і засуджені в зв'язку з процесом Центра Дій

1923—1924 рр.

- М. П. Василенко, академік — засуджений на 10 років, 1925 р. амнестований.
- К. П. Василенко, співробітник — засуджений на 10 років, кару відбув повністю; удруге заарештований 1938 р., правдоподібно розстріляний в Вінниці в 1941 р.
- В. М. Базилевич, був під слідством в справі Ц. Д.
- Лапинський, засуджений на 10 років, відбув 5 років.
- В. О. Романовський, був під слідством в справі Ц. Д.
- П. П. Смирнов, засуджений на 10 років, відбув 5 років.
- Б. М. Толпиго, засуджений на 10 років, відбув 5 років.
- П. С. Тартаковський, засуджений на 10 років, відбув 5 років.
- С. М. Чебаков, засуджений на 10 років, відбув 5 років.
- Л. Е. Чолганський, засуджений на 10 років, відбув 5 років.
- Б. О. Язловський, засуджений умовно.

Співробітники заарештовані і заслані в зв'язку з процесом СВУ 1929—1930 рр.⁸

- С. О. Єфремов, академік, засуджений на смертну кару, замінену на 10 р. ізолятора; після відбуття присуду термін ув'язнення збільшено.
- М. Е. Слабченко, академік, засуджений на 8 років.
- А. Барбар, II Відділу, засуджений на смертну кару, замінену на 8 років.
- В. М. Ганцов, I Відділу, смертна кара, замінена на 8 років.
- О. Ю. Гермайзе, I Відділу, смертна кара, замінена на 8 років.
- Г. К. Голоскевич, I Відділу, скінчив життя самогубством.
- В. Дога, I Відділу.
- В. В. Дубровський, I Відділу.
- В. Ф. Дурдуківський, I Відділу, засуджений на смертну кару, замінену на 8 років; 1938 р. заарештовано вдруге й розстріляно.
- Г. Іваниця, I Відділу.
- М. В. Кривенюк, I Відділу — засуджено умовно.
- М. Кудрицький, II Відділу.
- З. Маргуліс, III Відділу.
- А. Ніковський, I Відділу, засуджений на смертну кару, заміна на 8 років.
- Л. М. Старицька-Черняхівська, I Відділу, умовно, замість смертної кари.

---

⁸ Матеріал про терміни присуду СВУ взято з «Спілки Визв. України» стор. 27, де подано сумарно.

- В. О. Страшкевич, II Відділу.
 В. Удовенко, I Відділу, засуджений на смертну кару, замінена на 8 років.
 Г. Г. Холодний, I Відділу.
 О. Г. Черняхівський, I Відділу, умовно, замість смертної кари.
 В. Шарко, I Відділу.
 К. Шило, I Відділу.

ДОДАТОК Ч. 10

Список наукових співробітників I Відділу ВУАН, які друкували свої праці в 1926 році

Прізвище	число праць	Прізвище	число праць
1. Адріанова-Перетц Варвара	2	36. Камінський Вячеслав	6
2. Андрієвський Олександр	1	37. Квітка Климент	4
3. Багалій Дмитро, академік	3	38. Клименко Пилип	11
4. Баранович Олекса	3	39. Козловська Валерія	7
5. Беркут Леонід	2	40. Козуб Сергій	5
6. Білий Володимир	12	41. Копержинський Кость	5
7. Бродський Давид	2	42. Корнилович Михайло	2
8. Буда Сергій	2	43. Коцюбинська Наталія	1
9. Бузук Петро	14	44. Крижанівський Всеволод	5
10. Будник-Сіверський Борис	5	45. Кримський Агатангел, акад.	19
11. Ганцов Всеволод	3	46. Курінний Петро	5
12. Гайдай Михайло	4	47. Лазаревська Катерина	3
13. Гацанюк Михайло	5	48. Левченко Микола	8
14. Герасименко Володимир	6	49. Лобода Андрій, акад.	8
15. Гермайзе Осип	3	50. Ляскоронський Василь	1
16. Глушко Сильвестер	3	51. Лященко Аркадій	1
17. Глядківський Павло	4	52. Макаренко Микола	3
18. Голоскевич Григор (Р.-укр. словник, т. III, вип. 1)	1	53. Марковський Михайло	7
19. Грінченкова Марія (те ж саме)	1	54. Мищенко Федір, академік	1
20. Грушевська Катерина	8	55. Міяковський Володимир	28
21. Грушевський Михайло, акад.	38	56. Могилянський Михайло	4
22. Грушевський Олександр	9	57. Навроцький Борис	14
23. Грушевська Ольга	1	58. Ніковський Андрій	11
24. Данилевич Василь	2	59. Новицький Михайло	7
25. Дем'янчук Василь	3	60. Новицький Олекса, академік	1
26. Добровольський Леонід	18	61. Оглоблин Олександр	8
27. Дорошкевич Олександр	24	62. Пархоменко Володимир	2
28. Дурдуківський Володимир	1	63. Перетц Володимир, академік	11
29. Ершов Анатоль	3	64. Петров Віктор	10
30. Єфимовський Володимир	3	65. Петровський Микола	5
31. Єфремов Сергій, академік	18	66. Підгасцький Володимир	16
32. Жданова Надія	1	67. Покровський Олекса	3
33. Жуковська Марія	3	68. Полонська-Василенкова Наталія	3
34. Іваниця Григор	20	69. Панов Павло	3
35. Ільїнський Григор	1	70. Пчілка Олена	1
		71. Ревуцький Дмитро	2

72. Резанов Володимир	2	84. Харків Володимир	1
73. Рудинська Івга	3	85. Харлампович Кость	6
74. Рулін Петро	22	86. Шамрай Ганна	8
75. Рябінін-Скляревський Олекс.	4	87. Шамрай Сергій	6
76. Савченко Федір	4	88. Шевченко Людмила	1
77. Сагарда Микола	1	89. Шміт Федір, академік	6
78. Степович Андроник	12	90. Щербаківський Данило	8
79. Студинський Кирило, академ.	4	91. Щербина Володимир	5
80. Тимченко Євген	4	92. Щітківський Іван	1
81. Ткаченко Микола	4	93. Юркевич Віктор	2
82. Фаранюк Тетяна	1	94. Якимович Сергій	3
83. Филипович Павло	12		

Prof. N. Polonska-Vasilenko

THE UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES

(A historical outline)

PART I (1918—1930)

The foundation of the Ukrainian Academy of Sciences represents one of the most important achievements of Ukrainian culture in the nineteenth and twentieth centuries. Throughout the nineteenth century Ukrainian scholars had continually tried to found such an academy in order to create a center of Ukrainian national studies.

The Ukrainian Academy of Sciences was formed by government decree of the Ukrainian State, signed by Hetman Pavlo Skoropadsky of November 14, 1918. At its foundation there were three departments — one of History and Philology, one of Physics and Mathematics and a department of Social and Economic Studies. The Academy included: a National Library, an Astronomical Observatory, several institutes, museums, biological stations, a botanical and acclimatization gardens, reservations and various commissions. The number of academicians was fixed at 72.

The Academy had complete autonomy in academic matters. Its governing body was a conference of academicians. Work in the various departments was directed by a corporation of academicians from the given department.

Candidates for the rank of academician were proposed on the basis of suggestions made by outstanding experts in the field concerned. The conference of academicians had to confirm the appointment of new members. The decisions of the conference was final and required no further authorization. Academicians were appointed for life.

The conference of the Academy elected the President of the Academy and a Permanent Secretary. This method of electing the leading members continued until 1929.

Despite the fact that the exact date of foundation of the Ukrainian Academy of Sciences is known and that many works have been written on its origins during the last 15 years, Soviet publications continue to assert that the Academy was established by the Soviet regime after its victory over the Ukrainian nationalists. Even the "Large Soviet Encyclopedia" reflects this historically absurd view in both its editions.

In February 1919 the Ukraine was occupied by the Bolsheviki. The attitude of the Soviet regime towards the Academy was different in the various periods of policy which ensued. The first period War Communism occurred between 1919 and 1924. This stage was notable for the complete absence of attention paid the Academy. The buildings were not heated and the employees did not receive their salaries on time, which led to demands for increases. The

scholars nevertheless continued with their work. One positive aspect of this period was that the Soviets and the Communist Party did not interfere in the Academy's affairs and that the difficult conditions strengthened the contingent of enthusiastic scholars who were devoted to the Academy.

The second stage — the New Economic Policy, in 1924 — led to considerable changes in the life of the Academy. Material conditions improved considerably and the number of publications increased. Many monographs, reports of departments and the results of the work of commissions were issued. This period was, however, marked by the beginning of the ideological offensive and political trials which affected the Academy. The first was the trial of "The Action Center" from 1923 to 1924. Many scholars from the Academy, including Academician M. Vasilenko, were involved. Another noteworthy event in the life of the Academy was the return from abroad of Academician M. S. Hrushevsky. He was exceptionally active in its work. His anniversary in Kiev in 1926 became a national holiday of Ukrainian culture.

The Ukrainian Academy of Sciences continued until 1929 on the basis of its 1918 constitution. It was headed by the following persons elected to their posts:

Presidents

- Academician V. I. Vernadsky (1918—1919)
- Academician O. I. Levitsky (1919—1921)
- Academician M. P. Vasilenko (1921, appointment not approved by the government)
- Academician V. I. Lipsky (1921—1928)
- Academician K. D. Zabolotny (1928—1929)
- Academician O. O. Bohomolets (from 1930)

Permanent Secretaries

- Academician A. Yu. Krymsky (1918—1928, elected)
- Academician O. V. Korchak-Chepurkyvsky (1928, appointed).

Presidiums of Departments

1st Department

Chairmen:

- Academician D. I. Bahaley (1918—1921)
- Academician A. Yu. Krymsky (1921—1929)

Secretaries:

- Academician S. O. Efremov (1919—1928)
- Academician O. P. Novitsky (1928—1929)
- Academician D. U. Bahaley (1929—1930)

2nd Department

Chairmen:

- Academician M. T. Kashchenko (1918—1919)
- Academician P. A. Tutkovsky (1919—1928)

Secretaries:

- Academician V. I. Lipsky (1919—1928)
- Academician I. I. Shmalhauzen (1928—1930)

3rd Department

Chairmen:

- Academician O. I. Levitsky (1918—1921)

Academician R. M. Orzhentsky (1921—1922)

Academician M. P. Vasilenko (1922—1929)

Secretary:

Academician M. V. Ptukha (1919—1929)

Each academician had one or several commissions under his control. M. Hrushevsky directed 12 such commissions.

In order to exert economic pressure on the Academy the Bolshevik government reduced the number of scholars at the Academy each year.

In 1924 the Academy was given many new buildings; large houses and reservations such as "Koncha-Zaspa", "Askaniya Nova", "Prokhorovka", "Karlovka" in the Poltava region, and, most important, a printing house for the Academy's exclusive use (the former printing house of the Kiev-Pechersk Monastery). During this period the importance of the Academy continued to grow. Several ancient and respected Ukrainian research institutes combined with it, such as the Historical Documents Commission (founded in 1843), the Kiev Ukrainian Research Society (1908), the Historical Society of Nestor the Chronicler (1873), the Odessa Historical Society (1825), the Law Society, the Society of Naturalists and the Society of Economists. The Academy had branches in Odessa, Vinnitsa, Kharkov, Chernihov and Lvov. Many researchers who did not live in Kiev were linked in their work with commissions of the Academy (F. Kolesa, M. Voznyak, K. Studinsky, V. Shchurat, I. Kripyakevich, V. Herasimchuk, I. Sventitsky and many others). The Academy united scholars throughout the Ukraine.

The third stage in relations between the Soviet government and the Academy began after the appointment of M. Skrypnik as People's Commissar for Education of the Ukrainian SSR. Then Soviet government interference in the life of the Academy began. The first sign of this was that two scholars (F. Mishchenko and K. Kharlampovich) were deprived the rank of academician. The reason for this was that they had both previously been professors in theological colleges. Simultaneously the work of the Academy was limited to study furthering "socialist construction". In 1928 seven Communist Party members, appointed by the government, joined the Academy.

In May 1928 the reelections to the Presidium of the Academy took place and the seven Party members participated. The appointment of Academician A. Krymsky as Permanent Secretary, which was approved by an overwhelming majority of the voters, was not confirmed by the government.

In the discussion and nomination of candidates Party and trade organizations were participating as well as factory newspapers. In 1928, 34 new academicians were elected. Among them were genuine scholars, but the majority were simply Party officials without the necessary qualifications and who had little in common with research. In the fall of 1929 the Academy was reformed and the Presidiums of Departments were headed by communists. The conference of the Academy lost its legislative functions. Officially the Academy was directed by the Presidium but in fact it was controlled by a Party committee.

In 1930 further changes took place. The political trials of the "Union for the Liberation of the Ukraine" were held. Academicians S. Efremov and M. Slabchenko were convicted at this trial. They, together with other scholars from the Academy were exiled. Some were even executed. The terror continued after the trials which marked the commencement of a new government policy — open hostility to Ukrainian culture in general and to the Academy of Science in particular. Further "reforms" took place at the Academy. The History and Philology as well as the Social and Economic Departments were abolished. A large part of the printed works and manuscripts sent for printing were destroyed. The Academy was turned into a typical "Soviet establishment" retained its Ukrainian character only where externals were concerned.

At the Academy the struggle continued but it was by then a lost cause.

Prof. N. Polonska-Vasilenko

DIE UKRAINISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

(Historische Skizze)

TEIL I (1918—1930)

Die Ukrainische Akademie der Wissenschaften gehört zu den wichtigsten Errungenschaften der ukrainischen Kultur des XIX und XX Jahrhunderts. Im Laufe des XIX Jahrhunderts wurde man nicht müde, immer wieder zu versuchen, eine eigene ukrainische Akademie der Wissenschaften als nationales ukrainisches Studienzentrum zu gründen.

Eine vom Staate gebilligte Form erhielt die ukrainische Akademie der Wissenschaften erst durch das Gesetz des Hetmans Pavlo Skoropadski vom 14 November 1918.

Die Akademie der Wissenschaften bestand anfänglich aus drei Abteilungen: einer historisch-philologischen, einer physikalisch-mathematischen und einer sozial-wirtschaftlichen. Angeschlossen waren: die National-Bibliothek, die Sternwarte, mehrere Institute, Museen, eine Station für biologische Forschungen, ein botanischer und Akklimatisations-Garten, sowie untergeordnete Kommissionen. Die Zahl der Mitglieder betrug 72.

Die Akademie der Wissenschaften erhielt eine den Grundsätzen akademischer Freiheit entsprechende Verfassung. Ihre Tätigkeit wurde von der Generalversammlung sämtlicher Akademie-Mitglieder bestimmt. Die wissenschaftliche Arbeit jeder Abteilung wurde von entsprechenden Fachgelehrten geleitet. Die Mitglieder wurden von den Abteilungen auf Grund fachlicher Beurteilungen gewählt. Die Kandidaten wurden von der Generalversammlung bestätigt: ihre Entscheidungen waren endgültig und bedurften keiner Sanktionierung durch andere Institutionen. Der Titel eines Akademie-Mitgliedes wurde auf Lebensdauer zugesprochen. Jede Abteilung wählte ihren Vorsitzenden und einen Sekretär, welche von der Generalversammlung bestätigt wurden. Die Generalversammlung wählte ebenfalls den Akademie-Präsidenten und einen ständigen Sekretär. Diese Wahlordnung war bis 1929 gültig.

Ungeachtet des genau feststehenden Datums der Akademie-Gründung und einer reichhaltigen Literatur, von welcher die Tatsache der Gründung am 14. XI. 1918 bestätigt wird, stößt man in zahlreichen Sowjet-Publikationen der letzten 15 Jahre auf die Behauptung, die Ukrainische Akademie der Wissenschaften sei 1919 nach dem Siege über die ukrainischen Nationalisten von der Sowjetregierung gegründet worden. Die gleiche falsche Behauptung ist auch in beiden Ausgaben der „Großen Sowjet-Enzyklopädie“ enthalten.

Während der Bolschewistenherrschaft lassen sich im Verhalten der kommunistischen Regierung zur Ukrainischen Akademie der Wissenschaften einige Etappen feststellen. In den Jahren

1919—1924, der Zeit des militanten Kommunismus, wurde der Akademie von den Bolschewiken keinerlei Unterstützung und Hilfe zuteil. Die Räume der Akademie blieben ungeheizt, die Angestellten erhielten ihr Honorar niemals rechtzeitig, und dies bedeutete, daß man angesichts des fallenden Karbowanez für ein Monatsgehalt gerade ein Pfund Brot kaufen konnte. Die Arbeit der Akademie-Mitglieder und der Angestellten lief trotz der schwierigen Verhältnisse weiter. Als positiv zu bewerten war erstens, daß die Sowjetregierung und die kommunistische Partei der Tätigkeit der Akademie beinahe gar keine Aufmerksamkeit zuwandten, und, zweitens, daß sich innerhalb derselben ein feststehendes Kontingent der Akademie enthusiastisch ergebener Wissenschaftler herausgebildet hatte.

Die zweite Geschichts-Etappe der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften unter der Bolschewistenherrschaft stimmt mit der NEP-Ära überein. Um 1924 waren im Leben der Akademie wichtige Ereignisse zu verzeichnen. Zunächst eine Besserung der materiellen Verhältnisse: im Zusammenhang mit der Währungs-Stabilisation wurden die Gehälter der Wissenschaftler und der technischen Mitarbeiter erhöht. Sie blieben trotzdem gering, geringer als das Durchschnittsgehalt eines Fabrikarbeiters, garantierten jedoch den Mitgliedern ein Existenzminimum. Der Akademie wurden für ihre Publikationen Mittel zur Verfügung gestellt. Die Zahl der Veröffentlichungen, der Abteilungs-Berichte, der Kommissions-Arbeiten und der Einzel-Monographien war im Steigen begriffen. Allein es begann der „ideologische“ Angriff auf die Akademie: die Inszenierung von politischen Prozessen. Als erster — der Prozeß gegen das „Aktionszentrum“, in dessen Verlauf viele Mitarbeiter der Akademie, unter ihnen das Akademie-Mitglied M. Wasilenko, zur Verantwortung gezogen wurden. Dieser Prozeß war insofern bemerkenswert, als die Akademie der Regierung gegenüber die Bürgschaft für ihr Mitglied M. Wasilenko, übernommen hatte, ein Umstand, welcher den Beweis erbringt, wie groß die Unabhängigkeit der Akademie und das Zusammengehörigkeitsgefühl ihrer Mitglieder damals gewesen sind. Ein anderes wichtiges Ereignis war die Rückkehr des Akademieprofessors M. Hruschewski aus dem Auslande. Er war imstande, eine äußerst intensive Tätigkeit zu entfalten, umso mehr als ihm von der Regierung ein Sonderstab von Mitarbeitern beigegeben, Räume zu seiner Verfügung gestellt und Subsidien für seine Veröffentlichungen gewährt worden waren. Das um 1926 gefeierte Jubiläum M. Hruschewskis wurde zu einem Fest ukrainischer Kultur.

Die Verfassung von 1918, mit einigen Änderungen aus dem Jahre 1919, war für die Ukrainische Akademie der Wissenschaften bis 1929 gültig. An ihrer Spitze standen die Wahlpräsidenten:

- Akademieprof. O. I. Levitzky (1918—1919)
- ” M. P. Wasilenko (1921, von der Regierung unbestätigt)
- ” W. I. Lipsky (1921—1928)
- ” K. D. Zabolotny (1928—1929)
- ” O. O. Bohomoletz (seit 1930)

Ständige Sekretäre waren:

- Akademieprof. A. J. Krymsky (gewählt, 1918—1928)
- ” O. W. Korczak-Czepurkiwsky (1928 ernannt).

Zu den Präsidien der Abteilungen gehörten:

I. Abteilung

Vorstände:

- Akademieprof. D. I. Bahalij (1918—1921)
- ” A. J. Krymsky (1921—1929)

Sekretäre:

” S. O. Jefremow (1919—1928)
” E. P. Nowitzky (1928—1929).

Akademieprof. D. I. Bahalii (1929—1930)

II. Abteilung

Vorstände:

Akademieprof. M. T. Kaschtschenko (1918—1919) ‘
” P. A. Tutkowsky (1919—1928).

Sekretäre:

Akademieprof. W. I. Lipsky (1919—1928)
” I. I. Schmalhausen (1929—1930).

III. Abteilung

Vorstände:

Akademieprof. O. I. Levitzky (1918—1921)
” R. M. Orschensky (1921—1922)
” M. P. Wasilenko (1922—1929).

Sekretär:

Akademieprof. M. W. Ptucha (1919—1929).

Jeder der Akademieprofessoren leitete zugleich eine oder mehrere Kommissionen: M. Hruschewski hatte deren 12; außerdem wurde von ihnen die Arbeit der Institute, Museen, Kabinette usw. geleitet. In diesen Institutionen arbeiteten etatmäßige und außeretatmäßige Mitarbeiter. Um auf die Akademie der Wissenschaften einen wirtschaftlichen Druck auszuüben, verminderte die bolschewistische Regierung alljährlich die Zahl der Gehaltsempfänger.

Im Jahre 1924 wurden der Akademie zahlreiche neue Räumlichkeiten zur Verfügung gestellt, große Gebäude errichtet, Naturschutz-Parks, wie Kontscha-Saspa und Ascania Nova, Prochoriwka und Karlowka im Poltawaer Gebiet übereignet und, was am wichtigsten war, eine Groß-Druckerei (die ehemalige Druckerei des Kiewer Lawra-Klosters) zur freien eigenen Verfügung übergeben. Dazu einige altherwürdige wissenschaftliche Institute in Kiew, wie die Archäographische Kommission (gegründet 1843), die Kiewer Ukrainische Wissenschaftliche Gesellschaft (1908), die Geschichtsstudien gewidmete Gesellschaft des Chronisten Nestor (1873), die Geschichtswissenschaftliche Gesellschaft von 1825 in Odessa, die Gesellschaft für Rechtspflege, die Naturwissenschaftliche Gesellschaft, die Gesellschaft für Wirtschaftskunde usw. Die Akademie hatte ihre Zweigstelle in Odessa, Winnitza, Charkow, Tschernihow, Lwiw usw. Viele zur Akademie gehörende Forscher wohnten außerhalb Kiews (F. Kolessa, M. Wosnjak, K. Studinsky, W. Schtchurat, I. Krypiakewicz, W. Herasimtschuk, I. Swentytzky).

In kurzer Zeit hatte die Akademie der Wissenschaften fast sämtliche Gelehrte der gesamten Ukraine vereint.

Mit der Ernennung M. Skrypniks zum Kommissar für Volksbildung der USSR begann die Einmischung der Sowjetregierung ins Leben der Akademie: den ersten Schritt dazu bildete die Entlassung zweier Akademieprofessoren (F. Mischtschenko und K. Charlampowicz), weil beide ehemalige Professoren Geistlicher Akademien waren. Es folgten Richtlinien an die Akademie, welche die sozialistische Aufbauarbeit im Auge hatten. 1928 mußte die Generalversammlung 7 von der Regierung emannte Mitglieder (M. Skrypnik, A. Schlichter, O. Paladin u. a.) aufnehmen. Im Mai 1928 fanden unter Beteiligung von 7 Regierungs-Vertretern Vorstands-Neuwahlen statt. Der mit großer Stimmen-Mehrheit gewählte ständige Sekretär, Akademieprofessor, A. Krymski, wurde von der Regierung nicht bestätigt.

Auf Grund sowjetischer „Regeln“ und der Beurteilung der aufgestellten Kandidaturen der in Presse nahmen auch Partei- und Gewerkschaftsorganisationen, Fabriken und Industrierwerke an den Wahlen teil. Es wurden 34 neue Akademie-Mitglieder gewählt, unter ihnen tatsächliche Wissenschaftler. Die Mehrheit jedoch bildeten Partei-Funktionäre ohne wissenschaftliche Fachausbildung, die jeder Wissenschaft fernstanden. Im Herbst 1929 fand eine Reform der Akademie statt: mit der Leitung der Abteilungen wurden Parteifunktionäre betraut. Die Generalversammlung wurde aufgelöst. Die Verwaltung der Akademie lag zwar nach wie vor offiziell in der Hand des Vorstandes, in Wirklichkeit jedoch wurde sie vom Partei-Komitee beherrscht.

1930 fanden bei der Akademie weitere Veränderungen statt. Es fand ein Prozeß gegen den SWU (Bund zur Befreiung der Ukraine) statt, wobei die Akademieprofessoren S. Jefremow und M. Slabtschenko die Rolle der Hauptangeklagten spielten. Sie beide sowie viele andere Mitarbeiter wurden zur Deportation verurteilt. Die Terrormaßnahmen dauerten auch nach Beendigung des Prozesses an. Mit diesem Prozeß wurde ein neuer Regierungskurs eingeleitet, welcher der ukrainischen Kultur im allgemeinen und der Akademie der Wissenschaften im besonderen feindlich gegenüberstand. An der Akademie wurde weiter „reformiert“: die geschichtlich-philologische und sozial-wirtschaftliche Abteilungen wurden geschlossen. Die Generalversammlung wurde verboten. Zahlreiche im Druck erschienene oder für den Druck bestimmte Arbeiten wurden vernichtet. Die Akademie der Wissenschaften wurde zu einer gewöhnlichen sowjetischen Institution degradiert, die eben nur ihrer äußeren Form nach ukrainisch blieb.

Der Kampf innerhalb der Akademie dauerte noch mehrere Jahre an, jedoch waren die Kräfte sehr ungleich.

З М І С Т

	Стор.
ПЕРЕДМОВА	7
ПОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК	9
ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК ЗА ПЕРІОД 1918—1923 рр.	
Українська Академія Наук за Гетьманату та Директорії	17
ВУАН за часів «воєнного комунізму»	19
Чільні академіки	27
I Історико-філологічний Відділ	30
II Фізико-математичний Відділ	34 ✓
III Соціально-економічний Відділ	36
Спільне Зібрання	38
ЗАГАЛЬНІ УМОВИНИ ПРАЦІ ВУАН ЗА ЧАСІВ НЕ П У	40
Повернення академіка М. С. Грушевського	44
Процес Центра Дій	49
Самогубство Д. М. Щербаківського	51
Перші кроки советизації ВУАН	53
Вибори Президії ВУАН	54
Вибори академіків	59
Перевибори Президій Відділів	65
Процес СВУ	67
ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК ЗА ПЕРІОД 1924—1930 рр.	
I Історико-філологічний Відділ	77
II Фізико-математичний Відділ	84
III Соціально-економічний Відділ	88 ✓
Установи при Спільному Зібранні ВУАН	91
Філії ВУАН поза Києвом	96
Видання ВУАН	99
Чільні академіки	101
 ДОДАТКИ	
Додаток ч. 1 — Скорочений звіт I Відділу за 1926 р.	111
Додаток ч. 2 — Інститут Української Наукової Мови	115
Додаток ч. 3 — Скорочений звіт I Відділу за 1927 р.	116
Додаток ч. 4 — Скорочене повідомлення секретаря I Відділу за 1928 р.	119
Додаток ч. 5 — Скорочений звіт Історичних Установ за 1928 р.	122
Додаток ч. 6 — Скорочений звіт III Відділу за 1928 р.	126
Додаток ч. 7 — Реєстр дійсних членів ВУАН	128
Додаток ч. 8 — Персональний склад Історичних Установ	132
Додаток ч. 9 — Співробітники ВУАН, заарештовані в зв'язку з процесом Центра Дій та СВУ	137
Додаток ч. 10 — Список наукових співробітників I Відділу, які друкували свої праці у 1926 р.	138
Резюме в англійській мові	141
Резюме в німецькій мові	145

CONTENTS

	Page
PREFACE	7
FOUNDATION OF THE UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES	9
THE ALL-UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES DURING THE PERIOD 1918-23	
The Ukrainian Academy of Sciences during the Hetman and Directory Regime	17
The Academy during the Period of War Communism	19
Distinguished Academicians	27
Department of History and Philology	30
Department of Physics and Mathematics	34
Department of Social and Economic Studies	36
The General Assembly	38
THE ACADEMY'S WORK DURING THE NEP PERIOD	40
Academician M. S. Hrushevsky's Return	44
The Trial of the "Center of Action"	49
The suicide of D. M. Shcherbakivsky	51
The First Steps towards the Sovietization of the Academy	53
The Election of the Academy's Presidium	54
The Election of Academicians	59
The Reelection of the Department's Presidium	65
The Trial of the Union for the Liberation of the Ukraine	67
THE ALL-UKRAINIAN ACADEMY OF SCIENCES DURING THE PERIOD 1924-30	
Department of History and Philology	77
Department of Physics and Mathematics	84
Department of Social and Economic Studies	88
Offices of the General Assembly	91
Branches Outside Kiev	96
Academy Publications	99
Distinguished Academicians	101
 APPENDICES	
Appendice № 1 — Report on the Activities of the First Department for 1926	111
Appendice № 2 — The Institute for the Study of Ukrainian	115
Appendice № 3 — Report on the Activities of the First Department for 1927	116
Appendice № 4 — Report by the Secretary of the First Department for 1928	119
Appendice № 5 — Report of the Historical Institute for 1928	122
Appendice № 6 — Report of the Third Department for 1928	126
Appendice № 7 — List of Members of the Academy	128
Appendice № 8 — Staff of the Historical Institute	132
Appendice № 9 — Scholars from the Academy arrested in connection with the trials of the "Center of Action" and the "Union for the Liberation of the Ukraine"	137
Appendice № 10 — List of Scholars of the First Department, whose works were publi- shed in 1926	138
 SUMMARIES	
English	141
German	145

INHALTSVERZEICHNIS

	Seite
VORWORT	7
DIE GRÜNDUNG DER UKRAINISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN	9
DIE ALLUKRAINISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN 1918—1923	
Die Ukrainische Akademie der Wissenschaften während der Hetman-Ära und zur Zeit des Direktoriums	17
Die Akademie zur Zeit des „militanten Kommunismus“	19
Führende Akademie-Mitglieder	27
I. die historisch-philologische Abteilung	30
II. die physikalisch-mathematische Abteilung	34
III. die sozialwissenschaftlich-wirtschaftliche Abteilung	36
Die Generalversammlung	38
ALLGEMEINE ARBEITSVERHÄLTNISSE IN DER AKADEMIE WÄHREND DER NEP-PERIODE	40
Die Rückkehr des Akademieprofessors M. Hruschewsky	44
Der Prozeß des „Aktionszentrums“	49
Der Selbstmord D. Schtscherbakowskys	51
Die ersten Schritte zur Sowjetisierung der Akademie	53
Die Vorstandswahlen	54
Die Wahl der Mitglieder	59
Die Neuwahlen der Abteilungs-Vorstände	65
Der Prozeß des Ukrainischen Befreiungsbundes	67
DIE ALLUKRAINISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN 1924—1933	
I. die historisch-philologische Abteilung	77
II. die physikalisch-mathematische Abteilung	84
III. die sozialwissenschaftlich-wirtschaftliche Abteilung	88
Die der Generalversammlung der Akademie unterstellten. Institutionen	91
Zweigstellen der Akademie außerhalb Kiews	96
Veröffentlichungen der Akademie	99
Führende Akademie-Mitglieder	101
 BEILAGEN	
Beilage № 1 — Kurzgefaßter Tätigkeitsbericht der Abt. I. für 1926	111
Beilage № 2 — Das Institut der ukrainischen Wissenschafts-Sprache	115
Beilage № 3 — Kurzgefaßter Tätigkeitsbericht der Abt. I. für 1928	116
Beilage № 4 — Kurzer Rechenschaftsbericht des Sekretärs der Abt. I. für 1928	119
Beilage № 5 — Kurzgefaßter Tätigkeitsbericht der geschichts-wissenschaftlichen In- stitute für 1928	122
Beilage № 6 — Kurzgefaßter Tätigkeitsbericht der Abt. III. für 1928	126
Beilage № 7 — Verzeichnis der aktiven Akademie-Mitglieder	128
Beilage № 8 — Die Zusammensetzung der geschichtswissenschaftlichen Institute	132
Beilage № 9 — Die im Zusammenhang mit den Prozessen des Aktionszentrums und des Befreiungsbundes verhafteten Mitarbeiter der Akademie	137
Beilage № 10 — Liste der Mitarbeiter der ersten Abteilung, deren Arbeiten 1926 im Druck erschienen sind	138
Zusammenfassung in englischer Sprache	141
Zusammenfassung in deutscher Sprache	145

89in-28

z 214
17-524

U